

USÛL-Ü HADİS

الحديث هو الخبر المروي عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم أو عن أحد أصحابه

HADİS İLMİHALİ

MUSTAFA ACIOĞLU

kayihan

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

HADİS İLMİHALİ

Ticarethane Sokak
Tevfik Kuşoğlu İşhanı No:41/33
Sultanahmet / İstanbul

Tel. 0212 513 51 90
527 23 84

Fax. 0212 511 82 17

www.kayihanyayinlari.com
info@kayihanyayinlari.com

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası
gereğince bu eserin yayın hakkı
anlaşmalı olarak
Kayihan Yayınları'na aittir.
İzinsiz kısmen ya da tamamen
çoğaltılıp yayınlanamaz.

Yayın Yönetmeni
Adem Kuşulu

Yazar
Mustafa Acioğlu

Kayihan Yayınları
118

Hadis Araştırmaları
3

İç Tasarım
İrfan Güngörür

Kapak Tasarım
Sercan Arslan

İsbn
978-605-5996-26-0

Birinci Baskı
Mayıs 2010

Basım yeri
Ada Ofset
2. Matb. Sit. E.Blok Z.Kat
Topkapı / İstanbul
Tel.0212 567 12 42

Cilt:
Kısmet Mücellit
2. Matb. Sit. F.Blok Z Kat/1
Topkapı / İstanbul
Tel.0212 567 52 12

USÛL-Ü HADİS

حَدِيثُ الْحَدِيثِ

HADİS İLMİHALİ

MUSTAFA ACIOĞLU

kayihan

İ S T A N B U L 2 0 1 0

Mustafa Acioğlu

Mustafa Acioğlu; 1979 yılında Gaziantep'te doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Gaziantep'te tamamladı. Daha sonra İstanbul'a yerleşti ve ticaret ile iştigal etti. İlkokul çağlarından bu yana muhtelif hocalardan dersler aldı. Konya, Hadimi Medresesi tarikinden icazet aldı. Evli olup üç çocuk babasıdır.

Yayına hazır eserleri:

Vassafu'l-Mütearife fî Şerh-i Müsned-i Ebi Hanife: Ebu Hanife'nin Haskefi rivayeti müsned üzerine yapılmış bu güne kadar ki en geniş şerh çalışmalarından birisidir.

el-Mensuretu'l-Muğniye Şerh-i Manzumetu'l-Beykuniye: Hadis ıstılahlarına dair Manzumetu'l-Beykuniye'nin şerhidir.

Manzum Kavaid-i Fıkhiye Şerhi: Müellif bu eserinde Mecelle'nin 99 kaidesini nazmetmiş daha sonra bunları şerhetmiştir.

Erbeun-u Suyuti Şerhi: İmam Suyuti'nin "Kavaid" namıyla telif ettiği erbeun'unun tercümesi.

Bastu'l-Mukaddemat: Sarf ve nahiv ilimlerinin talebeye en kolay şekilde talimi için müellifin telif ettiği sarf ve nahiv kitabıdır.

Cüzü'l-Kuduri: Hanefi ulemasından İmam Kuduri'nin rivayet ettiği hadis cüzünün tahkikidir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Mukaddime	11

BİRİNCİ KİTAB

Hadislerin Tedkik ve Tesbiti	21
Hadis (حدیث)	21
Sünnet (سنة)	22
Söyleyenine Göre Hadis Nevileri	24
Kudsi (قدسي) Hadis	24
Merfu (مرفوع) Hadis	25
Mevkuf (موقوف) Hadis	25
Maktu (مقطوع) Hadis	26
Hadisleri Tedkik Etmenin Lüzumu	26
Makbul ve Merdud Ayırımının Kapsamı	27
Ravilerinin Adedine Göre Hadisler	28
Mütevâtir (متواتر) hadis	28

Haber-i Ahad	30
Makbul ve Merdud Hadislerin Kıymeti.....	30
Hadislerin Tahrici.....	32
Hadis Rivayetine Dair Eserler	32
Hadis Mecmuaları.....	33
Hadis Kitapları	34
Ale'r-Rical Hadis Kitapları	34
Ale'l-Ebvab Hadis Kitapları.....	35
Ale'l-Ehruf Hadis Kitapları.....	36
Günümüzde Hadis Rivayeti ve Şartları.....	37
Tahricin Tarif ve Mahiyeti.....	38
Tahric Yolları	40
Hadisleri Tedkik Usulleri	43
Hadislerin Senedlerinin Tedkiki	45
Senedin Tedkik Keyfiyeti	45
Senedlerin Okunması	46
Senedin Tahlili	50
Söyleyene Yakınlığı Açısından Hadisler	52
Ali (علي) Sened.....	52
Nazil (نازل) Sened.....	53
Ravilerin Tabakaları	54
Ashab (أصحاب) (Radiyallahu Anhum Ecmain).....	55
Tabiun (تابعون) (rahimehumullah)	57
Etbau't-Tabiin (أتباع التابعين) (rahimehumullah).....	57
Ravilerde Aranılan Nitelikler	62
Ravinin Adaleti	62
Ravinin Zabtı.....	63
Hadisi Lafzen ve Mana ile Rivayet.....	63
Ravilerin Cerh ve Tadili	66
Cerh ve Tadilin Prensipleri.....	67
Cerh ve Tadile Dair Bazı Kaideler.....	68

Ravinin Cerh ve Tadilinde Kullanılan Lafızlar ve

Mertebeleri	70
Umumi Tadil Lafızları.....	71
Umumi Cerh Lafızları.....	71
Hususi Tadil Lafızları	73
Hususi Cerh Lafızları	73
Nadir Cerh ve Tadil Lafızları	74
Tadil Lafızlarının Mertebeleri.....	75
Cerh Lafızlarının Mertebeleri.....	77
Ravilerin Cerh Sebepleri.....	79
Cehalet Sebebiyle Tenkid.....	79
Adalet Sıfatına Yönelik Tenkid Noktaları.....	82
İttham bi'l-Kızb (إتهام بالكذب).....	83
Fısk (فسق).....	85
Bid'at (بدعة).....	86
Zabt Sıfatına Yönelik Tenkid Noktaları	88
Kesretu'l-Galat (كثرة الغلط).....	88
Fartu'l-Gaflet (فرط الغفلة).....	88
Vehm (وهم).....	89
Muhalefetu's-Sikat (مخالفة الثقات).....	90
Su'u'l-Hıfz (سوء الحفظ)	90
Ravide Cerh ve Tadilin Birleşmesi.....	91
Ravilerin İsim, Lakab ve Künyeleri.....	94
Mutelif ve Muhtelif Raviler	94
Müttefik ve Müfterik Raviler	94
Müteşabih Raviler.....	95
Hadislerin Eda Şekilleri	95
Ravinin Hadisi Hocadan Muteber Bir Yolla Alması.....	95
Sema' (سماع).....	95
Kıraat (قراءة)	97
İcazet (الإجازة).....	98
Münavele (مناولة).....	99
Mükatebe (مكاتبة).....	99
İ'lam (إعلام)	100

Vasiyyet (وصية).....	100
Vicade (وجادة).....	101
Eda Şekillerinin Önemi.....	102
Senedin İttisali	104
Muttasıl (متصل) Hadis	104
Müsned (منند) Hadis	105
Senedin İttisalini Şüpheye Düşüren Rivayet Lafızları.....	108
Mu'an'an (معنعن) Hadis	108
Mü'ennen (مؤنن) Hadis.....	110
Şöhret Açısından Hadisler	111
Meşhur (مشهور) Hadisler	112
Gayr-ı Meşhur Hadisler.....	114
Aziz (عزيز) Hadisler	117
Garib Hadisler	117
Ferd-i Mutlak Olan Garib Hadisler.....	117
Ferd-i Nisbi Olan Garib Hadisler.....	118
Kabul ve Red Cihetinden Hadisler:	120
Makbul Hadisler	120
Sahih Hadis.....	120
Hasen Hadis	122
Mütabi	123
Şahid.....	124
Hasen Hadisin Çeşitleri	125
Merdud Hadisler	126
Zayıf (ضعيف) Hadisler	126
Mürsel (مرسل) Hadisler.....	126
Munkatı (مقطع) Hadisler	129
Mu'dal (معضل) Hadisler	131
Muallak (معلق) Hadisler.....	132
Müdelles (مدلس) Hadisler	132
Münker (منكر) Hadisler.....	134
Metruk (متروك) Hadisler.....	134
Maklub (مقلوب) Hadisler.....	134

Müdreç (مدرج) Hadisler.....	135
Ziyadetu's-Sika.....	136
Musahhaf ve Muharref (مصحف و محرف) Hadisler.....	136
Muzdarib (مضطرب) Hadisler.....	137
Şazz (شاذ) Hadisler.....	137
Muallel (معلل) Hadisler.....	138
Mevzu (موضوع) Hadis.....	139
Uydurma Sebepleri.....	139
Hadis Uydurma Yolları.....	140
Uydurma Hadisin Alametleri.....	141
Hadislerin Metinlerinin Tedkiki.....	142
Eldeki Bilgilerle Mukayese Nasıl Olur?.....	142
Kur'an'la Mukayese.....	143
Sahih Sünnetle Mukayese.....	145
Akl-ı Selim ile Mukayese.....	145
Tarihi ve İctimai Bilgilerle Mukayese.....	146
Dil Özellikleri ile Mukayese.....	146
Dilbilgisi Kuralları.....	147
İfade ve Üslub.....	147

İKİNCİ KİTAB

Sünnetin Tedkik ve Tesbiti.....	149
Sünnet Nevileri ve Tedkik Keyfiyeti.....	149
Genel Esaslar.....	151
Kavli Sünnet (السنة القولية).....	157
Hadis Metinlerinde Geçen İfadelerle Alakalı Bilinmesi	
Gerekenler.....	157
Hüküm.....	161
Hükümün Kısımları.....	161
Teklifi Hüküm.....	162
Vaz'i Hüküm.....	163
Vaz'i Hükümün Kısımları.....	163

Emir (الأمر)	165
Peygamber (s.a.v.)'in Emirleri.....	165
Emir Sigaları.....	165
Emrin Gereği.....	166
Emrin Derhal Yapılıp Yapılmaması.....	167
Emrin Tekrara Delalet Edip-Etmemesi	168
Emrin Muktezası	168
Nehy (النهي)	169
Peygamber (s.a.v.)'in Nehyi.....	169
Nehy sigaları	169
Nehyin Gereği.....	169
Nehyin Muktezası	170
Fiili Sünnet	170
Peygamber (s.a.v.)'in Fiillerinin Tahlili	170
Fiili Sünnetin Kısımları.....	170
Teşri Fiiller	171
Peygamber (s.a.v.)'in Kur'an'ı Açıklaması	171
Kur'an'ın Ayetlerini Açıklayan Fiiller.....	175
Kur'an-ı Kerim'i Açıklar Mahiyette Olmayan Fiiller	176
Peygamber (s.a.v.) İçin Hükmü Bilinen Fiiller	176
Peygamber (s.a.v.) İçin Hükmü Bilinemeyen Fiiller.....	177
Teşri Olmayan Fiiller	179
Zelle.....	180
Peygamber (s.a.v.)'in İnsanlık İcabı Yaptığı Fiiller.....	181
Sadece Peygamber (s.a.v.)'e Mahsus Olan Hususlar.....	182
Peygamber (s.a.v.)'in Sehven Kasıtsız Yaptığı Fiilleri	182
Peygamber (s.a.v.)'in Terkleri	183
Peygamber (s.a.v.)'in Terklerinin Sebepleri	183
Cibilli Sebeplerden Dolayı Terk	184
Başkasının Hakkı Sebebiyle Terk	184
Farz Kılırur Endişesiyle Terk.....	184
Yanlış Anlamalara Mahal Vermemek Adına Terk.....	185

Peygamber (s.a.v.)'in Ümmetine Merhameti Sebebiyle	
Terkleri	185
İslam Ahlakına Ters Düşmesi Sebebiyle Terk	185
Mahzuru Olmadığı Halde Yasak Zannedilir Düşüncesiyle	
Terk	186
Mübah olan Bir Hususu Daha Efdal olan İçin Terk	186
İnsanları Dikkate Alması ve Daha Büyük Bir Zarar	
Kaygısıyla Terk	187
Münasebeti Kalmadığı İçin Terk	187
Peygamber (s.a.v.)'in Düşünce Aşamasında Olan Ancak	
Fiile Dökmekten Vazgeçtiği İşleri Terketmesi	187
Takriri Sünnet	188
Peygamber (s.a.v.)'in Takrirleri	188
Peygamber (s.a.v.)'in Takrirlerinin Hükümü	189
Tearuz	190
Muhkem (المحكم) Hadisler	191
Muhtelif (المختلف) Hadisler	191
Tearuzun Rüknu	192
Tearuzun Şartları	192
Peygamber (s.a.v.)'in Sünneti ile Aralarında Tearuz Vaki	
Olan Deliller	194
Tearuz Nasıl Giderilir	194
Nesh (النسخ)	196
Nesh ve Tahsis	197
Neshin Zamanı	198
Neshin Mahalli Mensuhun Şartları	198
Nasihin Şartları	199
Neshin Çeşitleri	200
Sarih ve Zımni Nesh	200
Külli ve Cüzi Nesh	200
Ayetler ve Hadisler Arası Nesh	201
Ayetin Hadislerle Neshi	201
Sünnetin Kur'an'la Neshi	201
Sünnetin Sünnetle Neshi	202

Neshi Tesbit ve Bilme Yolları.....	203
Tercih (الترجيح).....	204
Tercih Şartları.....	204
Tercih Yolları.....	204
Metin Yönünden Tercih.....	205
Sened Yönünden Tercih.....	207
Raviye Ait Haller Sebebiyle Tercih	207
Nakil ve Rivayete Göre Tercih.....	207
Merviye Göre Tercih.....	207
Hüküm Yönünden Tercih.....	208
Harici Sebeplerle Tercih.....	208
Telif (تأليف).....	208
Telifin Şartları.....	209
Telif Yolları.....	210
Tearuzun Telif Usulü İle İzalesi.....	210
Hüküm Cihetinden Telif	210
Hal Cihetiyle Telif.....	211
Zaman Cihetinden Telif.....	211
Hass Ve Amm Lafızlarda Telif.....	212
Tenvi ile Telif.....	212
Teb'iz ile Telif.....	213
Tahsis ile Telif.....	213
Takyid ile Telif.....	213
Hamı Yolu ile Telif	213
Tevil ile Telif	214
Tevakkuf.....	214
 Hülasa	 215
Netice.....	217
Kitabiyat	221
İndeks	239

ÖNSÖZ

Hadisleri inceleyerek onun Peygamber (s.a.v.)'e ait olup olmadığını tesbit edebilmenin esaslarını belirlemeye çalışan ilme hadis usulü denilir. Elinizdeki bu kısa eser de nisbeten bir hadis usulü kitabıdır. Ancak klasik hadis usulüne dair kaleme alınan eserlerden başka bir şekilde tertib ve tasnif olunmuştur. Bu gözettiğim bazı gayelerin mecburi bir neticesidir. Bu gayelere gelince, ben dedim ki;

- 1) Bu kitap bir usulü hadis kitabı olsun;
- 2) Klasik eserlerden istifade imkanını azaltan bir eksikliği gidersin ve usul kitaplarında belirlenen esasların nasıl tatbik olunacağına dair malumatlar bulunsun;
- 3) Okuyan kişi bir hadis nasıl incelenir bunu adım adım görsün;
- 4) Bu tedrici ilerleyişten sonra muhatab olunan hadisin sıhhati hakkında ne denilir ve hakkında ne hüküm verilir bir fikir edinsin;
- 5) Hadisin sıhhat durumu tespit edildikten sonra hüküm çıkarmaya elverişli olanlarından nasıl hüküm çıkarıldığına dair bir fikir edinsin;
- 6) Özellikle hadise yaklaşım tarzlarıyla dikkatimizi çeken bazı kardeşlerimize birkaç nasihatımız olsun.

Bunları dört grup altında mütalaa edebiliriz:

Birinci grup, hadislerin Kur'an'a arzedilmesi gerektiğini söyleyip muhaddislerin, hadislerin tedkikinde gerekeni yapmadığını düşünen kardeşlerimizdir. Özellikle son zamanlarda şüyu bulan Kur'an müslümanlığı sloganı etrafında toplanan bu kardeşlerimizden bahsediyorum. Onlar diyorlar ki hadisleri Kur'an'a arzedelim! Elbette buyursunlar..! Ama istedim ki bu kardeşlerimiz evvela hadisin ne demek olduğunu iyice öğrensinler, önemini idrak ile Kur'an'a varmadan ne kadar sıkı bir şekilde hadislerin tedkik edildiğine şahid olsunlar da kendilerine empoze edilmeye çalışılan fikrin hastalıklı taraflarını farketсинler.

İkinci grup, takvim yapraklarından dahi hadis nakledebilecek kadar bu işi hafife alan kardeşlerimizdir. İstedim ki bu kardeşlerimiz de bir söze evvela hadis demenin şartlarını ve daha sonra bir de ona makbul demenin şartlarını ve ondan da öte o hadisin içeriğiyle amel etmenin şartlarını öğrensinler. Bu şartları dikkate almadan "Peygamber şöyle buyurdu" demenin ne denli bir vebal olduğunu anlasınlar.

Üçüncü grup ise hadis ehliyim deyip sanki hadis ehli olmanın ilk rüknü Hanefi mezhebine hadis cihetinden saldırmak, sonraki rüknü de her bulduğu, sonunda "sahihtir" veya "hasendir" yazan hadisle amel etmek gerektiğini ve aksinin sapkınlık olduğunu iddia etmiş gibi algılayan kardeşlerimizdir. Ben özellikle bu kardeşlerimizin Hanefi ulemasının müstakil bir hadis anlayışı olduğunu, bazı hususlarda Hanefiler hakkında yanlış malumatlara sahip olduklarına, Ebu Hanife veya Şafii'nin fıkhi ictihadını hadis için terketmek gerekir, diyerek ondan hiçbir farkı olmayan bir başkasının hadis ictihadını kabul etmenin, taklidi bırakmak demek olmadığını ve hadisin sahih olmasının her halukarda o hadisle amel edilmesi gerekmediğini bunun da bazı şart ve kayıtlarının olduğunu anlatmak istedim. Ben bu üç grubun samimiyetinden şüphe edici, onları kendime hasım bilen birisi değilim.

Dördüncü grup ise ben bu işe sevdalıyım usul-ü hadis kitaplarındaki kaide ve esasları nasıl uygulamam gerekir, diyen kardeşlerimdir. Onlar da bu maksadlarına kısa yoldan ersinler istedim.

İşte bu gayeler doğrultusunda ben kitabımı tasnif ettim.

Eser, bir mukaddime ve iki kitaptan müteşekkildir. Mukaddime kısmı, hadis ve sünnet kavramlarını izah, hadisin önemine dair bir takım malumatlar ve onun dinen bir delil oluşuna dair bahislerden meydana gelmektedir.

Birinci kitap; hadisin asıllarına nasıl ulaşılacağına, aslına ulaştığımız hadisin metni ve senediyle nasıl tedkik edileceğine, karşılaşılabilecek durumlar ve bu durumlarda neler denileceğine hadisin makbul ve merdud olanlarının nasıl tespit edileceğine dairdir.

İkinci kitap; birinci kitaptaki usulle tespit olunan makbul hadislerden ahkâmın nasıl çıkarılacağına veya sağlam olduğu tespit edilen bu hadisler arasında bir muaraza yani çelişki varsa bunun nasıl halledileceğine dairdir.

Kitabı tasnif ederken özellikle uzatmamaya gayret ettim. Bu denli muhtasar bir çalışmayla bunca gayeyi gözetebilmek zordu. İnşallah bu zorluğu aşmışımdır. Tafsilata girmediğim yerlerde o mevzunun tafsilatlı olarak ele alındığı eserlere mümkün mertebe gönderme yapmaya gayret ettim. Bu yönüyle de kitabım, mevcut hadis ve usul külliyyatının ne şekilde kullanılacağına dair bir rehber vazifesi görecektir. Kitapta ortaya koyduğum “hadis tashih formu” inşaallah kişinin hadisi incelerken önünü açacak bir çalışma olmuştur. Ayrıca “kurgu sened” icadım da gayeye bizi daha kolay bir şekilde ulaştıracaktır, düşüncesindeyim. Bunların ne oldukları hep yerlerinde görüleceği için sadece isimlerini zikr ile yetiniyorum.

Çalışmamızın adını “Hadis İlmihali” koydum. Malumdur ki ilmihal, hal ilmidir. Müslümanın günlük hayatında sıkça karşılaştığı meselelerde ne yapacağına dair malumatlar içeren, İslami hükümleri uygulama ilmi demektir. Biz de kitabımızda hadislerle alakalı sıkça karşılaşılan meselelerde ne yapılacağına dair malumatlar ve de bu malumatların nasıl uygulanacağı gibi bir maksadı gözetdiğimiz için, bir kardeşimizin bu husustaki tavsiyesini kabul edip, kitabı bu ismi verdik.

Hakikat şu ki, Allah (azze ve celle)’nin kitabından başka hiçbir kitap hatadan müstağni kalmaz. Hiçbir müellif yoktur ki bugün yaz-

diğı şeyler hakkında yarın okuyunca şunları da yazsaymışım demesin. Şu halde ben bu kitabın hata ve kusurdan mustağni olduğunu ve dahi bu hususta yazılmış nihai bir eser olduğunu iddia makamında değilim. Bu kitap bu işin zirvesi veya söylenenler en nihai söylenecekleridir gibi bir iddiam da yoktur. Burada kaydettiklerim, bu işin mütehassısı olan hadis alimlerinin eserlerinden anladıklarımıdır. Hata ise insanın asli vasıflarındandır. Bir hata görenler beni kınamasınlar ancak ikaz ile irşad etsinler. Zira din, nasihattır...

Yeri gelmişken bana çocukluk çağlarımda islâmı sevdiren ebeveynime, ilk hocam üzerimde en büyük emeğe sahip Kilisli Hamid Balcı hocaefendiye, yine hocamız Trabzonlu Enver Hasan Zırhoğlu hocaefendiye müşkil yerlerde sürekli kendisine müracaatla rahatsız ettiğim ayrıca kitabın adını da koyan ancak burada adını zikretmemi istemeyen ilahiyatçı kardeşime, bu eserden haberdar olduğu ilk andan itibaren beni teşvik eden, özellikle de kitabın ikinci kısmının lüzumuna işaret ederek beni ikinci kısmı yazmam yönünde ikna eden Kayıhan Yayınları'nın Genel Yayın Yönetmenine, kitabı sürekli benimle tekrar tekrar mütalaa eden ve kıymetli tesbit ve görüşleriyle, madden ve manen yardımlarını esirgemeyen eşime ve sair bu zaman zarfında üzerimizde emeği olanlara teşekkürü borç bilirim...

Ben Allah'a tevekkül ile bu işe koyuldum.

Çaba bizden tefvîk ve hidayet Allah'tandır.

"Rabbimiz bizden kabul buyur, muhakkak ki sen her şeyi işiten ve hakkıyla bilensin!"

Mustafa Acıoğlu

10 Nisan 2010

İstanbul

MUKADDİME

Şüphesiz hamd Allah'a mahsustur. O'na hamdeder, O'ndan yardım ve mağfiret dileriz. Nefislerimizin şerrinden, amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah'ın hidayete ilettiğini kimse saptıramaz. Saptırdığını da kimse hidayete iletemez. Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O bir ve tektir, O'nun ortağı yoktur. Yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve Rasulüdür.

*"Ey iman edenler! Allah'tan nasıl korkmak gerekirse öyle korkun ve siz ancak müslümanlar olarak ölünüz."*¹

*"Ey insanlar! Sizi tek bir candan yaratan ve ondan da zevcesini var eden, her ikisinden de birçok erkek ve kadın türeten Rabbinizden korkun. Kendisi adına birbirinizden dileklerde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık bağını kesmekten de sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde tam bir gözetleyecidir."*²

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve dosdoğru söz söyleyin. O da amellerinizi lehinize olmak üzere düzeltsin, günahlarınızı da

¹ Ali İmran Suresi, 102.ayet

² Nisa Suresi, 1.ayet

mağfiret etsin. Kim Allah'a ve Rasulü'ne itaat ederse, büyük bir kurtuluşla kurtulmuş olur."³

İmdi, bundan sonra hiç şüphesiz en doğru söz Allah'ın sözüdür. En hayırlı yol ise Muhammed (s.a.v.)'in yoludur. Amellerin en kötüsü sonradan uydurulanlardır. Sonradan uydurularak dine sokulan her amel bid'at, her bid'at sapıklık ve her sapıklık da ateştedir.

Hiç şüphesiz iman ettik ki Allah (azze ve celle), tek hüküm koyucudur ve O'ndan başka ilah yoktur ve yine bir gerçektir ki; hiçbir kulun diğer kullar üzerinde kendi tasarrufu ile hükmetme yetkisi yoktur. Nitekim Allah (azze ve celle) şöyle buyurur: **"Hüküm ancak Allah'a aittir."**⁴

Allah (azze ve celle) kendisine iman ettiğini iddia edenler için bu imanın temel esaslarını hükme bağlamıştır. Bu esaslardan birisi de Peygamberlere imandır. Nitekim Nisa Suresi'nde şöyle buyrulur: **"Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine ve indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaplara iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederse, şüphesiz ki o, derin bir sapıklığa düşmüştür."**⁵

İslam akaidine göre temel iman umdelerine ve bu çerçevede peygamberlere gönülden inanmayan kimse mümin kabul edilmez.

Tüm Peygamberlere iman yanında Allah bizim için özellikle Peygamber olarak Hatmeu'l-Enbiya Muhammed b. Abdullah (s.a.v.)'i seçmiştir. Nitekim Allah (azze ve celle) şöyle buyurur: **"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."**⁶

Şu halde öncelikle biz Muhammed (s.a.v.) Efendimize karşı sorumluyuz. Onun şahsında da tüm peygamberlere imanla mesulüz.

³ Ahzab Suresi, 70-71.ayetler

⁴ Yunus Suresi, 40.ayet

⁵ Nisa Suresi, 136.ayet

⁶ Ahzab Suresi, 40.ayet

Malumdur ki, Kur'an'da, her iman esasının genel çerçevesi belirlenmiştir. Şu halde Kur'an Peygamber (s.a.v.)'e imanın çerçevesini de çizmiştir.

Kur'an'ın beyanına göre Peygamber (s.a.v.)'in özellikleri ana hatlarıyla şöyledir:

Allah (azze ve celle) Peygamber (s.a.v.)'i, inzal ettiği Kitab'ın açıklayıcısı kılmıştır. Nitekim şöyle buyurur: **"Biz zikri sana indirdik ki, insanlara kendileri için indirileni beyan edesin."**⁷

Peygamber (s.a.v.) bütün müslümanlar için uyulması zorunlu olan örnek insan yani usve-i hasenedir. **"Sizler için, Allah'a ve Ahiret gününe kavuşmayı uman kimseler için Allah Rasulü'nde güzel örnekler vardır."**⁸

Peygamber (s.a.v.)'e itaat etmek Allah'a itaat gibi vacib kılınmıştır ve Allah'a yapılan itaattan bağımsız olarak ayrıca zikredilmiştir. **"Biz her Peygamberi, Allah'ın izniyle itaat olunsun diye gönderdik."**⁹ **"Ey İman edenler, Allah'a ve Rasulü'ne itaat ediniz."**¹⁰ **"Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."**¹¹ **"Kim Allah'a ve Rasulü'ne itaat ederse (bilmiş olun ki) onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kimselerle birlikte olacaktır. Onlar ne güzel arkadaşlardır."**¹² **"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Rasulü'ne itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de... Şayet herhangi bir şeyde ayrılığa düşerseniz, Allah'a ve Ahiret gününe inanıyorsanız onu Allah'a ve Rasulü'ne havale ediniz. Bu daha hayırlı ve akıbet itibariyle daha güzeldir. Sana ve senden önce İndirilene iman ettiklerini sanan o kimseleri görmedin mi? Onlar tağutun vereceği hükümle muhakeme olmak istiyorlar. Halbu ki onlar, onu inkar etmekle emrolunmuşlardı. Şeytan ise onları derin bir sapıklığa düşürmek istemektedir."**¹³

⁷ Nahl Suresi, 44.ayet

⁸ Ahzab Suresi, 21.ayet

⁹ Nisa Suresi, 165.ayet

¹⁰ Enfal Suresi, 20.ayet

¹¹ Nisa Suresi, 80.ayet

¹² Nisa Suresi, 69.ayet

¹³ Nisa Suresi, 58-60.ayet

Bu ayetler Allah'a ve peygamberine imanı içermekte, bununla beraber bu imanın gereğinin emir ve teşri yani yasama hususunda Peygamber (s.a.v.)'e itaatın lüzumunu beyan etmektedir.

Allah (azze ve celle)'nin Peygamber (s.a.v.)'e teşri yetkisi verdiği şu ayette de zahirdir: *"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmi Peygamber'e uyanlar (var ya), işte O Peygamber, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygambere inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen Nur'a uyanlar var ya işte kurtuluşa erenler onlardır. De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize gönderilmiş olan göklerin ve yerin sahibi Allah'ın elçisiyim. Ondan başka ilah yoktur. O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmi Peygamber olan Rasulü'ne -ki O, Allah'a ve Onun sözlerine inanır- iman edin ve Ona uyun ki doğru yolu bulasınız."*¹⁴ Ayrıca *"Peygamber size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının."*¹⁵ ayetinde de böyledir.

Tüm bu ayetler ortaya koymaktadır ki Peygamber (s.a.v.)'e itaat vaciptir. Allah'a itaat Peygamber (s.a.v.)'e yapılan itaate bağlıdır. Peygamber (s.a.v.)'e iman etmenin aslı ona itaat etmektir.

Evet, Peygamber (s.a.v.) vahyi Allah (azze ve celle)'den alıp bizlere ulaştıran bir elçidir.

Vahiy, lugatta gizli konuşma, işaret etme, emretme, ilham etme, ima etme, fısıldama, mektup yazma, elçi gönderme, acele etme, seslenme gibi manalara gelmektedir. İslami istılahta ise vahiy, Allah (azze ve celle)'nin vasıtasız olarak veya muhtelif vasıtalarla emirlerini peygamberlerine bildirmesi manasına gelir.¹⁶

Kur'an, iki tür vahyin varlığına delalet etmektedir:

1) Vahy-i metlûv, tilavet olunan yani okunan vahiy demektir. Bundan kasıt Kur'an-ı Kerimdir.

¹⁴ Araf Suresi, 157-158.ayetler

¹⁵ Haşr Suresi, 7.ayet

¹⁶ Yağcı, Cengiz; *Vahiy Md., Şamil İslam Ans.*, VIII, 169.

2) Vahy-i gayr-i metlûv de okunmayan vahiy demektir. Kur'an gibi mushafta yer almayan ancak Peygamber (s.a.v.)'e vahyolunan hususlardır.¹⁷ Hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde açıktır ki ahkâmın bir kısmı vahy-i metlûv'den bağımsız bir şekilde vahy-i gayr-i metlûv ile emrolunmuştur.

Allah (azze ve celle) şöyle buyurur: *"İnsanlardan bir kısım be-yinsizler: Yönelmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir? diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir. İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Rasulün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp şu anda) yönelemediğin kibleyi (Ka'beyi) biz ancak Peygambere uyanları, ökçeleri üzerinde gerisin geriye dönenlerden ayırd etmek için kible yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir. (Ey Muhammed!) Biz, senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklemekte olduğunu) görüyoruz. İşte şimdi seni razı olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir."*¹⁸

Bu ayetler iki önemli hususu isbat etmektedirler. Buna göre; Müslümanların İslam'ın ilk zamanlarında yönelmekte oldukları bir kibleleri vardı. Sonra Peygamber (s.a.v.) başka bir kibleye yönelmekle emrolundu. Peygamber (s.a.v.), Allah'ın ikinci bir emirle emrettiği kibleyi yani Mescid-i Haram'ı sevdiği ve temenni edip gö-

¹⁷ Bu husus özellikle günümüzde özellikle "Kur'an Müslümanlığı" sloganı ile hareket eden bazıları tarafından reddedilmektedir. Onlar dinin Kitabullah'a dayanması davasını güttüklerini söylerler. Biz onların samimiyetlerinden elbette şüphe etmiyoruz ancak dikkatli davranmadıklarını düşünüyoruz. Nitekim Allah (azze ve celle): *"Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi: Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber: Bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi."* (Tahrim Suresi 3.ayet) buyurmuştur. Şu halde Peygamber (s.a.v.)'e Kur'an'dan başka vahyolunan şeylerin sübutu Allah'ın kitabındaki bu şahadetle katidir.

¹⁸ Bakara Suresi, 142-144.ayetler

zetlediği halde yine de Beytül-Mukaddes'e yöneliyordu. İşte bu yöneliş, Peygamber (s.a.v.)'in ancak Allah'tan gelen ilahi bir emirle hareket ettiğini göstermektedir.

Birinci kible de aynı ikinci kiblede olduğu gibi Allah (azze ve celle) tarafından belirlenmiş ve farz kılınmıştır. Kur'an'a baktığımızda birinci kiblenin tayini ile alakalı tek bir kelimeye bile rastlayamayız. Şu halde bu emir, vahy-i gayr-i metlûv ile nazil olmuş bir emirdir. İşte bu sebeptir ki bu hususu Kur'an'da bulamamaktayız.¹⁹

Buna göre vahy-i gayr-i metlûv; sünnettir, diyoruz. Zira Peygamber (s.a.v.)'in almış bulunduğu vahiylerden ekserisi ayetler, bir kısmı ise hadislerdir. Bu onun sözlerinden de anlaşılmaktadır. Din adına beyan ettiği husus vahy-i metlûv yani Kur'an gibi Allah'tan alınmış bir vahiy değilse nedir?! Allah (azze ve celle) şöyle buyurur: **"O, kendi arzusu ile söylemez, o (söylediği), kendisine vahy edilen bir vahiyden başka bir şey değildir"**²⁰ Allah (azze ve celle)'nin bu kavlini doğru bir şekilde manalandırmak ancak bizim bu taksimatımızla mümkündür. Mikdam b. Ma'dikerb'in rivayetine göre Peygamber (s.a.v.) de: **"Bana Kur'an ve onunla beraber O'nun gibisi verildi. Şunu iyi bilin ki, Allah Rasulü'nün haram kıldığı da Allah'ın haram kıldığı gibidir..."**²¹ buyurmuştur.

Buraya kadar zikrolunanlar, Peygamber (s.a.v.)'in irad buyurdıkları hadisleri hakkında ictihad yapmasının caiz olmadığını ve sünnetin de Allah tarafından inzal olunmuş vahiy gibi düşünülmesini gerektirir.

Teşri tarihine dair eserler incelendiğinde de görülür ki Peygamber (s.a.v.) kendisine sorulan sorulara vahiy ile, yoksa kendi rey-i ile ictihad ederek fetva vermiştir. İctihadında hata olursa Allah (azze ve celle) onun hatasını vahiy yoluyla düzeltmiştir. Nitekim Bedir savaşında ele geçirilen esirler hakkındaki Peygamber (s.a.v.)'in ictihadı, Enfal suresinin 67-70. ayetleri ile tashih edil-

¹⁹ Ekinci, Muhammed Salih; *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnet*, 143-144.

²⁰ Necm Suresi, 4.ayet

²¹ Ebu Zehv; *el-Hadis ve'l-Muhaddisun*, 12.

miştir. Bu da gösteriyor ki Peygamber (s.a.v.)'in ictihadı hatalı olabilir.²² Şu halde vahiyle bir düzeltme sabit olmadıkça Peygamber (s.a.v.)'in din hususundaki beyanatlarının yani hadislerinin tamamı vahiy kapsamında değerlendirilmek makamındadır, demek ten başka çare kalmamaktadır.

Bunun bir delili de Allah (azze ve celle)'nin şu kavlidir: **“Allah sana Kitab’ı ve hikmeti indirdi, sana bilmediğin şeyleri öğretti.”**²³ Bu ayette Peygamber (s.a.v.)’e Kitap ile birlikte hikmet ismi verilen bir şeyin “indirildiği”nden bahsedilmektedir. Söz konusu Kitap, Kur’an olduğuna göre hikmet ondan başka bir şeydir ve bu, öncelikle sahabeye, onlar vasıtasıyla da sonraki müslümanlara intikal etmiş bulunmalıdır. Nitekim Allah (azze ve celle) müminlere yaptığı lütuflar arasında onlara Kitap ile beraber hikmeti öğreten bir peygamber göndermesini de zikretmektedir.²⁴ Peygamber (s.a.v.)’in hanımlarına hitap eden bir ayette de şöyle buyrulur: **“Evlerinizde okunan Allah’ın ayetlerini ve hikmeti hatırda tutun!”**²⁵.

Peygamber (s.a.v.)’den Kur’an dışında gelen her şeye sünnet denildiğine göre söz konusu bu hikmet de sünnete dahil olmalıdır. Ulemadan bazıları, bazı ayetlerde Kitap’la birlikte zikredilen hikmetten sünnetin kastedildiğini zaten açıkça söylemişlerdir²⁶. Şu halde sadece buna bakarak sünnetin Allah tarafından indirilmiş yani vahiy kaynaklı olduğu söylenebilir. Kaldığı, hadisler arasında ancak Allah’ın bildirmesiyle bilinebilecek olan gaybi yani geçmişle, gelecek ve ölümünden sonraki hallerle alakalı bilgilerin ve; “Allah şöyle buyurdu...”, “Rabbim bana şöyle emretti...” gibi ifadelerle Allah’a nispet edilen bilgilerin bulunması dahi bu hadislerin vahiy kaynaklı olduğunu açıkça gösterir.

²² bkz. Ebu Zehra; *Mezhepler Tarihi*, 21.

²³ Nisa Suresi, 113.ayet

²⁴ bkz. Ali İmran Suresi, 164.ayet

²⁵ Ahzab Suresi, 34.ayet

²⁶ bkz. eş-Şafii; *er-Risale*, 37, 78, 93, 103; es-Suyuti; *Tedribu’r-Ravi*, I, 6; es-Sanani; *Tavzihu’l-Efkar*, II, 319.

Diğer taraftan Peygamber (s.a.v.)'in bazı hareketleriyle bazı karar ve açıklamalarının vahye dayanmadığını gösteren ayet ve hadisler de vardır.

Şu halde denilebilir ki, Peygamber (s.a.v.)'in sünnetinin bir kısmının vahiy kaynaklı olduğu kesindir. Sünnetin bir kısmı ise onun icthadlarına, görüşlerine dayanmaktadır²⁷. Bununla beraber hadislerin vahye veya Peygamber (s.a.v.)'in icthadına dayanması, onların teşri değeri hususunda önemli değildir. Peygamber (s.a.v.)'in, vahye muhatab olacak, onu alabilecek en güzel şekilde olmasını takdir eden²⁸ ve Müslümanlara örnek olarak lutfeden Allah (azze ve celle) Müslümanları onun, kaynağı vahiy veya icthad-ı nebevisi olan açıklamalarına uymakla yükümlü tutmuştur. Ayrıca hem Allah (azze ve celle) hem de Peygamber (s.a.v.) sahabenin hayatlarını sünnete göre düzenlemelerini onaylamıştır. Nitekim Peygamber (s.a.v.)'e itaat etmeyi emreden ayetlerde de, "Şöyle olanlara uyun, şöyle olanlara uymayın." şeklinde bir taksimat söz konusu değildir. Ayrıca Peygamber (s.a.v.)'e itaat yükümlülüğünü sadece vahye dayalı açıklamalarına bağlarsak, Allah'a itaatle birlikte Peygamber (s.a.v.)'e itaati emreden ayetlerin, "Resul'e itaat" kısımlarını anlamamız güç olur. Kaldı ki, her bir hadisin kaynağının vahiy mi, nebevi icthad mı olduğunu tesbit etmek de mümkün değildir.²⁹

Hadisler vahiy ve ilham yoluyla Peygamber (s.a.v.)'in söylediği sözler ve şeriatın ikinci kaynağı ise de, ayetler derecesinde değildirler. Akıl ve izan sahibi zatlardan hiç kimse böyle bir mukayeseye girişmemiştir.

Vahy-i metlûv Kur'an'dır. Ona bu ismin verilmesi aşağıda (3.) maddede zikrolunan husustur. Vahy-i metlûvün asli ve gayr-i metlûvden ayıran hususiyetleri şöylece sıralanabilir:

1) Peygamber (s.a.v.)'e uyanıkken Cebrail vasıtasıyla inzal edilmiştir.

2) Kur'an ayetleri uykuda gelmemiştir.

²⁷ bkz. ed-Dihlevî; *Huccetullahi'l-Baliğa*, I, 271.

²⁸ bkz. Nun Suresi, 4.ayet

²⁹ Aydınî; *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 20-23. (ihtisaren)

3) Gerek namazda, gerekse namaz dışında okunarak ibadet edilir.

4) Lafzı olmaksızın yalnız manasıyla nakli yani rivayet edilmesi caiz değildir.

5) Her yönden mucizevidir. Beşer, bir benzerini meydana getirmede acizdir.

6) Şeklen ve manen Allah (azze ve celle) tarafından korunmaktadır.

7) Abdestsiz ve guslü gerektiren bir halde bulunan kimsenin ona dokunması haramdır.

8) Her harfini (ibadet kasdıyla) okumanın on sevabı vardır.

9) Belli kısımlarına ayet ve sure adı verilir.³⁰

Bizim Allah (azze ve celle)'den gelen vahyi iki kısma ayırmamız doğru olur. Birincisi; Kur'an'dır. İkincisi de hadislerden ibarettir. Kur'an ve hadisler, birbirine bağımlı olup, Allah'tan olma bakımından aynıdır. İtaat edilmesinin gerekliliği açısından da ikisinin hükmü aynıdır.³¹

Tüm bu izahatlardan sonra hadisin müslümanlar için taşıdığı önemden bahsetmek yerinde olur. Bu husus iki ana başlık altında izah olunabilir:

1) Hadis, Kur'an ahkâmını anlamak için elzemdir. Müslüman, Kuran'ın emir ve yasaklarına uyarak onun istediği şekilde bir hayat sürmekle mükelleftir. Bu da Kur'an'ı Allah'ın muradına uygun bir şekilde anlamakla mümkündür. Nitekim Peygamber (s.a.v.)'in vazifelerinin birisi de budur. Zira Allah (azze ve celle) şöyle buyurur: *"Sana Zikri (yani Kur'an'ı) insanlara, kendilerine indirileni beyan edesin diye indirdik."*³² Bu ayette geçen beyan etmek şeklinde tercüme ettiğimiz "tebyin" kelimesinin en yaygın manası, "açma, vuzuha kavuşturma, izah etme, açıklama"dır.³³ Peygamber

³⁰ Ebu Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisun*, 15.

³¹ bkz. el-Amidi, *el-İhkam fi Usul'l-Ahkam*, I, 96-98

³² Nahl Suresi, 44.ayet

³³ bkz. İbni Faris, *Mucemu Mekayisi'l-Luga*, I, 328.

(s.a.v.)'in Kuran-ı Kerim'i açıklama şekillerini ikinci kitapta tafsiliyatıyla ele alacağız.

2) Hadis, Kur'an ahkâmını tatbik yani uygulamak için e'zmedir. Hakikat şu ki; bir metni anlamak, onu uygulayabilmek için her zaman yeterli olmayabilir. Bunun için onun uygulanışını da görmek gerekir. İşte Peygamber (s.a.v.) Kur'an'ı bir taraftan açıklayarak onun, Allah'ın muradına uygun ve daha iyi anlaşılmasını sağlamış, diğer taraftan ona uygun yaşayışı ile de onun nasıl tatbik edileceğini bilfiil göstermiş ve ümmetine güzel bir örnek olmuştur. Böylece kavli ve fiili beyan yani açıklama gerçekleşmiştir. Ashab da Peygamber (s.a.v.)'in kavli beyanı yanında, ondan gördüğü uygulamalarını da kendilerinden sonraki müslümanlara, imkanı nispetinde anlatmış, nakletmişlerdir.³⁴

Bu önemi, vahiy kaynaklı oluşu sebebiyle ve ileride açıklayacağımız gibi Allah'ın haberler hususundaki emri sebebiyle hadisler tedkik edilmek makamındadır. Zira hadislerin üzerinde döndüğü mevzi dindir. Muhammed b. Sirin bu hususla alakalı: "Bu ilim dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin"³⁵ demiştir. Biz de bu hassasiyetle evvela hadis ve sünnet terimlerini izah ederek işe başlayalım ve bu din ilminde nasıl dikkatli olacağımızı izah edelim.

³⁴ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 23.

³⁵ Müslim, *Sahih*, I, 12. Mukaddime 5. Bab.

BİRİNCİ KİTAB

HADİSLERİN TEDKİK VE TESBİTİ

Hadis (حدیث)

Evvela hadis ve sünnet kelimeleri ne demektir ona bakmak yerinde olacaktır. (حدیث) “Had is” kelimesi Arapça (تحديث) “tahdis” yani “haber vermek” masdarının ismi olup lugat manası; «haber verilen», “anlatılan şey”, “haber” ve “söz” gibi manalara gelir.¹ Kelime bu manasıyla Kur’an’da yine Kur’an hakkında kullanılmıştır: **Peki bundan sonra hangi hadise (söze) inanacaklar?**² **“Demek onlar bu hadise (söze) inanmazlarsa peşlerinde (üzüle üzüle) kendini helak edeceksin!”**³ **“Allah hadisin (sözün) en güzelini, birbirine benzer, ikişerli bir Kitap halinde indirdi”**⁴. Hadis kelimesi arapçada sülasi hudus masdarından bir sıfat olarak; “sonradan olan şey”, “yeni” manasına da kullanılmaktadır.⁵ Ancak bunun mevzumuzla bir alakası yoktur.

Hadis kelimesi zamanla, “haber” şeklindeki genel lügat manasından alınarak “özel bir haber” yani “Peygamber (s.a.v.)’in söz ve işleriyle ilgili haber” manasında kullanılmış, böylece kelimenin ıstılahi manası ortaya çıkmıştır. Hadisin, Peygamber (s.a.v.)’in sadece sözleri için kullanılması da yaygındır. Bu durumda Peygamber (s.a.v.)’in fiillerine de sünnet denilir.⁶

¹ bkz. Ebu'l-Beka, el-Külliyat, I, 370.

² Araf Suresi, 185.ayet

³ Kehf Suresi, 6.ayet

⁴ Zümer Suresi, 23.ayet

⁵ es-Sehavi, Fethu'l-Muğis, I, 10.

⁶ İsmail Lütfi Çakan, Arif Kökten, Hadis Md. Şamil İslam Ans., III, 109.

Hadis ıstılahi olarak en geniş manada şöyle tarif olunmaktadır: Hadis; söz, fiil, takrir, yaratılış veya huyla alakalı bir vasıf olarak Peygamber (s.a.v.)'e, sahabe veya tabiuna izafe edilen her şeydir.⁷

Sünnet (سنة)

Şimdi sünnetin tarifine geçebiliriz. (سنة) "Sünnet" kelimesi lugatta «yol», «gidilen yol», «yaşayış tarzı» gibi manalara gelmektedir.⁸ Bu kelimenin ıstılahi manasına gelince, onun da birbirinden az çok farklı ıstılahi manalarda kullanıldığı görülür. Bunlardan biri, az evvel işaret edilen; ilk zamanlardaki "Peygamber (s.a.v.)'in fiili" şeklindeki kullanıştır.⁹ Bunun dışında muhtelif ilim dallarıyla uğraşan alimlerin, ona verdikleri farklı ıstılahi manalar da vardır.

Muhaddislerin yani hadis alimlerinin gayesi Peygamber (s.a.v.)'den gelen her şeyi tesbit etmektir. Bunun için onların kullanımında sünnet; Peygamber (s.a.v.)'den naklolunan her türlü söz ve iştir.¹⁰ Onlara göre Peygamber (s.a.v.)'in peygamberliğinden evvelki söz ve işleri de aynı ismi alır.¹¹

Usuliyyun yani fıkıh usulü alimleri için önemli olan delillerden kaideler çıkarmaktır. Bunun için onlara göre sünnet; Peygamber (s.a.v.)'den Kur'an dışında naklolunan ve şer'ın yani dinen bir delil olmaya elverişli olan söz, fiil ve takrirleridir.¹² Yani gördüğü veya duyduğu bir şeyi Peygamber (s.a.v.)'in onaylamasıdır; takrir buna denilir.

Fukaha yani fıkıh alimleri için ise insan fiillerinin dini hükmü önemlidir. Bunun için onlara göre sünnet; Peygamber (s.a.v.)'den

⁷ bkz. el-Kari, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, 156.

⁸ bkz. İbrahim Mustafa ve Heyet, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, I, 456.

⁹ Çakan, *Hadis Usulü*, 26.

¹⁰ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 12.

¹¹ Muhammed Ahmed Tahhan vd., *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Hadisiyye, Mecelletu's-Şeriati ve'd-Dirasati'l-İslamiyye* 24.

¹² el-Eşkar, *Ef'alü'r-Rasul*, I, 18; Ekinci, *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnet*, 47.

farz ve vacib olmayarak gelen ve dinde uyulması istenen her şeydir.¹³ Diğer bir ifadeyle onların kullanışında sünnet, dinde farz ve vacib olmayarak takib edilen yoldur.¹⁴

Sünnet kelimesi bid'atın zıddı olarak da kullanılmıştır. (بدعة) "Bid'at", en geniş manasıyla, Kur'an ve sünnetten ortaya çıkan esaslara aykırı olan şey demektir.¹⁵ Buna göre sünnet de, bunlara uygun olan herşey demek olur. Bu kullanışa Ahmed b. Hanbel'in şu sözü örnek verilebilir: "Ali senedin peşine düşmek, öncekilerden gelen bir sünnettir. Çünkü Abdullah'ın ashabı Kufe'den Medine'ye gidip Ömer (radiyallahu anıh)'dan ilim öğrenir, hadis dinlerlerdi"¹⁶ Yine aynı şekilde "Falan ehl-i sünnettendir." ifadesindeki sünnet kelimesi de bu manadadır.¹⁷

Sünnetin, "vacibliği veya mendubluğu Peygamber (s.a.v.)'in açıklamasıyla bilinen şey" manasında bir kullanılışı daha vardır.¹⁸ Mesela; "Abdest Mekke döneminde sünnet idi" sözü şöyle açıklanır: "Bunun manası, o, sünnetle biliniyordu. Ama hükmüne gelince abdest, o zamanda da mutlaka farzdı!"¹⁹ Kadı İyaz'ın; Az evvel zikrettiğimiz kublentin tahvili meselesi hakkında "Alimlerin ekserisinin benimsediği görüş, İslam'ın ilk yıllarında namazda Beytu'l-Makdis'e yönelişin, bir Kur'an ayetiyle değil sünnetle sabit olduğudur."²⁰ şeklindeki açıklamasında geçen sünneti de böyle anlamak gerekir.

Burada şu da kaydedilmelidir ki, hadisçilerin anladığı manada bir sünnetin fıkhi hükmü, yerine göre farz, vacib veya müstehab olabilir.

Hadis ve sünnet kelimeleri, yukarıda kaydedilen farklı ıstılahi manalarıyla beraber, zamanla; "Peygamber (s.a.v.)'in kavli yani-sözü,

¹³ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslamiyye Kamusu*, I, 24.

¹⁴ Tafsilat için bkz. Abdulhalık, *Hücciyetu's-Sünne*, 51 vd.

¹⁵ el-Ayni, *Umdetu'l-Kari*, 2V, 37.

¹⁶ el-Hatib, *el-Cami' li-Ahlakı'r-Ravi*, I, 123.

¹⁷ bkz. Abdulhalık, *Hücciyetu's-Sünne*, 46.

¹⁸ Abdulhalık, *Hücciyetu's-Sünne*, 54.

¹⁹ İbnu'l-Arabi, *Ahkamu'l-Kur'an*, II, 558.

²⁰ es-Suyuti, *Zehru'r-Ruba*, I, 243.

filili ve takrirî” ile “Peygamber (s.a.v.)’in sözünü, filini ve takririni bildiren haber” manasına eşanlamlı olarak da kullanılmışlardır. Malumun olsun ki; biz kitabımızda birinci manaya sünnet ve ikinci manaya hadis dedik.

Hadis kelimesi mukayyed olarak yani ek bir kelimeyle Peygamber (s.a.v.)’den başkalarının söz ve işleri için de kullanılmıştır. Buna göre Allah (azze ve celle)’ye, Kur’an olmayarak nisbet olunan haberlere kudsi hadis, bir sahabiye ait olduğu söylenen söz ve işe dair haberlere mevkuf hadis, tabiundan birine ait olduğu söylenen söz ve işe dair haberlere de maktu hadis denir.

Bu durumda Peygamber (s.a.v.)’e ait olduğu söylenen söz ve işlere dair haberlere ise merfu hadis denilir. Mutlak manada yani tek başına herhangi bir kayıt koymadan hadis denince, merfu hadis anlaşılır. Şimdi bu zikrettiğimiz çeşitleri izah edelim:

SÖYLEYENİNE GÖRE HADİS NEVİLERİ

Kudsi (قدسي) Hadis

Peygamber (s.a.v.)’in Allah (azze ve celle)’den, Kur’an olmayarak lafzen ve manen rivayet ettiği şeylere kudsi hadis denilir.²¹ Kudsi hadis yerine “rabbani hadis” veya “ilahi hadis” de denir.²²

Kudsi hadisler önceleri diğer hadislerle birlikte derlenmişlerdi. Ancak sonraları yani Hicri 6. asırdan itibaren sadece bu tür hadisleri ihtiva eden kitaplar da yazılmaya başlanmıştır.²³

Daha ziyade Allah (azze ve celle)’nin büyüklüğü, kudreti, merhameti ve lutfu gibi konuları ele alan bu hadislerin sayısı fazla değildir²⁴.

²¹ **ez-Zahidi**, *el-Fusul fi Mustalahi Hadisi’r-Resul*, 5.

²² **el-Uzeymin**, **Muhammed b. Salih**, *Şerhu’l-Manzumeti’l-Beykuniyye*, I, 51.

²³ Kudsi hadislerin toplanıldığı hadis telifatı ile alakalı bkz. **el-Kettani**, *Hadis literatürü*, 120.

²⁴ **Aydın**, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 101.

Merfu (مرفوع) Hadis

Peygamber (s.a.v.)'e ait olduğu söylenen söz, iş veya takrir ile ilgili hadis demektir.²⁵ "Hadis" denilince ilk akla gelen bu manadır.

Görünüşte bir sahabiye ait olduğu söylenen bir söz de, akılla bilinemeyecek bir konuyla ilgili ise yine Peygamber (s.a.v.)'den öğrenilmiş sayılır. Buna "hükmen merfu" denir.²⁶ Ancak böyle diyebilmek için, bu sözü söyleyen sahabinin, diğer din mensuplarından yani ehl-i kitaptan bilgi nakleden biri olmaması gerekir.²⁷ Aksi halde bu bilgiyi, onlardan almış olabileceği için, merfu hükmü verilmez.²⁸

Ashabtan birisinin (أمرنا أن نفعل كذا) yani "şöyle yapmakla emrolunduk", (نهينا عن كذا وكذا) yani "şundan ve şundan nehyolunduk", (كنا نهى عن كذا) "şununla emrolunurduk", (كنا نؤمر بكذا) "şundan nehyolunurduk", (وكنا نفعل كذا) "şöyle yapardık", (كنا نقول) "Peygamber aramızdayken biz böyle yapardık", (كنا لا نرى بأسا بكذا) "böyle yapmakta bir sakınca görmezdik", (كان يقال كذا وكذا) yani "şöyle şöyle denilirdi" ve (من السنة كذا) yani "şu sünnettendir" şeklindeki sözleri hep merfu hükmündedir.²⁹

Mevkuf (موقوف) Hadis

Bir sahabiye ait olduğu söylenen söz ve işle ilgili hadise mevkuf denir.³⁰ Bu ıstılah mukayyed olarak yani kişinin adı beyan edilerek sahabilerden sonraki insanların söz ve işleri için de kullanılabilir.³¹ Bu manada mesela; (موقوف على فلان) «Bu söz, falan zata mevkuftur.»

²⁵ el-Meşat, Hasan Muhammed, *et-Takriratu's-Seniyye*, 20.

²⁶ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 102-103.

²⁷ Sellame, Muhammed Halef, *Lisanu'l-Muhaddisin* V, 87.

²⁸ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 102-103.

²⁹ bkz. el-Hakim, *Marifetu Ulumi'l-Hadis*, 59.

³⁰ el-İraki, *et-Takyid ve'l-İzah*, I, 66.

³¹ en-Nevevi, *et-Takrib ve't-Taysir*, 2.

denilebilir.³² Horasan alimlerinin mevkuf yerine “eser” kelimesini kullandıkları menkuldür.³³ Çoğulu “asar” gelir. Bundan dolayı Beyhaki gibi bazı alimler hem merfu, hem mevkuf hadisler içeren kitaplarına “es-Sünen ve'l-Asar” ismi vermişlerdir.³⁴ Mevkuf hadisler, kudsi ve merfu olanlar gibi din hususunda hüccet yani şer'i birer delildirler.

Maktu (مقطوع) Hadis

Tabiundan birine ait olduğu söylenen söz ve işle ilgili hadis demektir.³⁵ İlk asırlarda İmam Şafii ve Taberani gibi bazı alimler bu ıstılahı, “senedinden ravi düşmüş olan hadis” yani munkatı manasında kullanmışlardır.³⁶ Maktu hadisler ilk üçünün hilafına din hususunda hüccet değildirler.

Ulemadan bazıları hadis kelimesi yerine (خبر) “haber” ve (أثر) “eser” kelimeleri de kullanmışlardır.³⁷ Bu ıstılahlar arasında fark gören fukaha Peygamber (s.a.v.)’den rivayet olunanlara “haber”, sahabeden rivayet olunanlara “eser” demişlerdir.³⁸ Bize göre de doğrusu ikincisi yani aralarında fark olmasıdır.

HADİSLERİ TEDKİK ETMENİN LÜZUMU

Bu izah yani açıklamalar çerçevesinde anlaşılır ki birçok sahada mühim bir bilgi kaynağı ve İslam’ın iki temelinden biri olan hadisin Peygamber (s.a.v.)’e gerçekten ait olup olmadığının tesbit edilmesi büyük önem arz eder. Zira Kur’an’ın ve Peygamber (s.a.v.)’in konuyla ilgili emirleri de bunu gerektirir.³⁹ Nitekim Allah (azze ve celle) şöyle buyurur: “Ey iman edenler! Size fasık bir adam bir haber getirdiğinde onun doğruluğunu araştırın. Aksi halde bilmeye-

³² el-Askalani, *Nüzhetu’n-Nazar fi Tavzihi Nuhbeti’l-Fiker*, 145.

³³ ez-Zerkeşi, *en-Nuket ala Mukaddimeti İbni’s-Salah*, I, 317.

³⁴ el-Lahim, İbrahim b. Abdillahi, *Şerhu İhtisari Ulumi’l-Hadis*, 119.

³⁵ İbnu’l-Mulakkın, *el-Mukni fi Ulumi’l-Hadis*, 116.

³⁶ İbni Kesir, *el-Ba’isu’l-Hasis*, 6.

³⁷ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 14.

³⁸ İbnu’s-Salah, *el-Mukaddime*, 27.

³⁹ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 38.

rek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.⁴⁰

Ashabdan başlayarak müslümanlar sünnetin beyanı çerçevesinde Kur'an'ı anlamaya ve duydukları hadisleri titiz bir incelemeye tabi tutmaya gayret etmişlerdir. Böylece Peygamber (s.a.v.)'e ait olan bir bilgi ile ona iftira ile nispet edilen şeyleri birbirlerinden ayırmaya çalışmışlardır. Bunun sonuçlarından biri olarak hadis rivayetinde sened kullanımı ortaya çıkmıştı.⁴¹ Sened, hadis metninin geliş yoludur. Yani metnin ilk söylenenine varıncaya kadar takip ettiği yoldur. Diğer bir ifadeyle kaynağına kadar hadisi nakledenlerin isimlerini teşkil eden bir belge, bir rivayet zinciridir.⁴² İsnad yani sened, başka milletlerde bulunmayan ve yalnız müslümanlara has olan bir sistemdir.⁴³ Sened kısmı, zamanla, hadisin ayrılmaz bir parçası olmuş ve, "hadis" denince senediyle birlikte "metin" anlaşılmaya başlanmıştır. Artık bir hadisin Peygamber (s.a.v.)'e ait olup olmadığının tesbiti de ancak onun bu iki kısmının yani sened ve metnin birlikte incelenmesiyle mümkün hale gelmiştir.⁴⁴

MAKBUL VE MERDUD AYIRIMININ KAPSAMI

Hadislerin bahsettiğimiz şekilde (مقبول) makbul⁴⁵ ve (مردود) merdud⁴⁶ şeklindeki taksimi hadislerin en büyük kısmını teşkil eden⁴⁷ ve haber-i ahad denilen hadislerle alakalıdır.⁴⁸ Cumhur ulema hadisleri, her tabakadaki ravilerinin azlık ve çokluğuna göre ikiye ayırırlar:

⁴⁰ Hucurat Suresi, 6.

⁴¹ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 41-42.

⁴² İslamoğlu, Beşir, *Hadis Dersleri*, 65.

⁴³ Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, 148.

⁴⁴ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 42.

⁴⁵ Makbul hadis ilerleyen safhalarda izah edeceğimiz sıhhat şartlarını taşıyan kabul edilmesi gereken hadis demektir.

⁴⁶ Merdud hadis yine ilerleyen kısımlarda görüleceği üzere sıhhat şartlarını taşımayan, kabul edilmemesi gereken hadis demektir.

⁴⁷ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 96.

⁴⁸ es-Seyid, Cemal b. Muhammed, *İbni Kayyim el-Cevziyye ve Cuhuduhu fi Hidmeti's-Sünne*, I, 347.

1) Mütevatir

2) Haber-i Ahad⁴⁹

Şimdi bu iki çeşidi tarif edelim, tanıyalım.

RAVİLERİNİN ADEDİNE GÖRE HADİSLER

Mütevatir (متواتر) hadis

Mütevatir hadis, başından sonuna kadar her tabakada, yalan söylemek üzere anlaşmaları ve hata etmiş olmaları aklen ve adeten mümkün olmayacak kadar çok ravinin rivayet ettiği hadistir.⁵⁰

Bu tarifte geçen “çok ravi”nin sayısı hakkında, bazı ayetlerde geçen sayılardan veya bazı olaylarda hazır bulunan kimselerin sayılarından hareketle farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁵¹ Bu görüş sahipleri, özellikle görüşlerine delil olarak aldıkları ayetteki sayının, kesin bilgi ifade etmede yeterli sayıya delalet ettiğini düşünmüşlerdir. Mesela, bir hadisin mütevatir olması için önerilen en düşük sayı dördttür. Bu sayı, zina günahının isbatı ve cezalandırılması için dört şahid⁵² istendiğine bakılarak önerilmiştir. Buna göre İslam’da verilen en büyük ceza için bu sayı yettiğine göre o, kesin bilgi için de yeterli olmalıdır. Bu kalabalığın en az 4 yanında 5, 10, 12, 20, 40, 70 ve 300 küsür olması gerektiğini söyleyenler de vardır.⁵³ Bununla beraber öyle anlaşılıyor ki, bu konuda kesin bir rakam vermek için açık bir delil bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu hususta, hadisi bu açıdan değerlendiren alimin görüşü etkili olmaktadır.⁵⁴ Bu hususta en doğru söz İbni Hacer’in: “Gerçekten de bu hususta adet tesbit etmenin bir faydası yoktur” sözüdür.⁵⁵

Mütevatir hadisin, her tabakadaki ravi sayısı hakkında kesin bir rakam verilemiyorsa da, onun, hadis kitaplarında yer alan se-

⁴⁹ el-Habeş, Muhammed, *Şerhu'l-Mutemed* 44.

⁵⁰ el-Cudey', Abdullah, *Tahriru Ulumi'l-Hadis* I, 26.

⁵¹ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 96-97.

⁵² bkz. Nisa Suresi, 15. ve Nur Suresi, 4.ayetler.

⁵³ bkz. Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları* 120-122.

⁵⁴ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 97.

⁵⁵ es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları* 122.

nedlerinin olması mutlaka gerekir. Bu senedlerle hadisin mütevatir derecesine ulaştığı kanaatine varıldığında o zaman bütün senedlerdeki ravileri tek tek incelemeye gerek kalmaz.⁵⁶ Ama söz konusu hadis incelenmeye başlandığında, henüz mütevatir olduğu bilinmediği, dolayısıyla haber-i ahad sayıldığı için, sened ve metni bilinen usullerle incelenir. Aksi halde, aslı-esası bulunmadığı halde, sayıları binlere-yüzbinlere varan sayıdaki insanlar arasında hadis olarak bilinen sözlerin mütevatir hadis olarak kabulü söz konusu olur. Bunların ne zamandan beri bilindiğini tesbit etmek de, kaynaklarda yer alan senedleri yoksa, mümkün olmaz.⁵⁷ İlgili alim, ele aldığı hadisin senedlerini inceleyerek onların hadisi mütevatir derecesine çıkaran yani Peygamber (s.a.v.)'e ait oluşunun kesin olduğu kanatine ulaştıran sayıda ve özellikte olup olmadığı hususunda değerlendirmesini yapar. Bu demektir ki, bir hadisin mütevatir olup olmadığını söylemek de büyük ölçüde ictihadi bir husustur.

Mütevatir olarak nakledilen bir hadisin metni bütün rivayetlerinde aynı ve benzer ise ona (المتواتر الفظي) "lafzi mütevatir" denir.⁵⁸ Hadisler arasında böyle olanlar azdır. Hatta bunun tek örneğinin (من كذب علي متعمداً فليتبوأ مقعده من النار) hadisi olduğunu iddia edenler de vardır.⁵⁹ İşin doğrusu bu nevi mütevatir hadislerin çok olmasıdır. Ayın yarılması, mezkur yalan uydurmak hadisi, kütüğün inlemesi, mest üzerine mesh, mirac, Peygamber (s.a.v.)'in parmak aralarından su fışkırması, az yiyeceği bir çok askere yetiştirmesi ve benzeri hadisler bu hususta delildir.⁶⁰

Lafızları değil de muhtevası mütevatir olarak nakledilen hadise ise (المتواتر المعنوي) "manevi mütevatir" denir.⁶¹ Bunun örnekleri

⁵⁶ İbni Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, 4.

⁵⁷ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 97.

⁵⁸ es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, 122.

⁵⁹ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 97.

⁶⁰ Tafsilat için bkz: es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi* 190. Ancak bu ifadeyi anlamak noktasında Suyuti'nin tevatürde dört adedini şart koştuğunu göz önünde bulundurmak gereklidir.

⁶¹ el-Ceyzani, Muhammed b. Hüseyin, *Mealimu Usuli'l-Fıkıh inde Ehli's-Sünne*, 136.

ise pek çoktur.⁶² Ulema sırf mütevatir hadisleri bir araya getirmek maksadıyla kitaplar telif etmişlerdir.⁶³

Haber-i Ahad

Mütevatir hadis derecesine ulaşamayan her hadis “haber-i ahad”dır.⁶⁴ Hadislerin büyük kısmı bu tür haberlerden oluşur. Buna göre her tabakada ravi sayısı üç-dört olan bir hadis de haber-i ahaddır.⁶⁵ Bunlar, meşhur, aziz ve ferd şeklinde üç kısma ayrılırlar.⁶⁶ Makbul ve merdud ayrımı sadece haber-i ahadlar için söz konusudur. Mütevatir hadislerin ise tamamı makbuldür.⁶⁷

MAKBUL VE MERDUD HADİSLERİN KIYMETİ

Makbul hadislerle, itikadi konular dışında, amel etmek vacibtir.⁶⁸ Bu hususta ulema müttefiktir. Merdud hadislerden mevzu (uydurma) hadislerle, hangi konuda olursa olsun, amel etmenin haram olduğu hususunda da hiçbir ihtilaf yoktur. Hadis alimleri makbul hadislerle itikadi konularda da amel edilmesi gerektiği kanaatinde idirler. Diğer alimlerin çoğu ise, itikadi konunun aslı Kur’an’da varsa tafsilatı yani ayrıntıları için makbul hadislerin kullanılabileceğini söylemişlerdir.⁶⁹

Burada “hadisle amel” demek, onun aynen uygulanması demek değildir. Bilakis hadisle amel sözünden kastedilen mana, söz konusu

⁶² es-Sanani, *Tevzihu'l-Efkar* II, 233.

⁶³ Mütevatir hadisleri bir araya getirmek maksadıyla meydana getirilen telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 399.

⁶⁴ Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, 118.

⁶⁵ el-Basri, Ebu'l-Hüseyn, *el-Mutemed*, II, 146.

⁶⁶ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 113.

⁶⁷ es-Seyid, İbni Kayyim *el-Cevziyye ve Cuhuduhu fi Hidmeti's-Sünne*, I, 347.

⁶⁸ İbni Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, 57.

⁶⁹ Haber-i vahidlerle amel konusu hakkında bkz. Rebi b. Hadi Umeyr el-Medhali, *Huccetu Haberi'l-Ahad fi'l-Akaid ve'l-Ahkam*, Daru'l-Minhac, Kahire, 1426; Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1988; Nuredin İtr, *Sahih Ahad Hadisin İtikatta Delil Olması, Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 1997, 205-239.

hadisin ilgili olduğu alanda göz önünde bulundurulmasıdır. Bunun neticesinde, hadisin aynen mi, özü itibariyle mi uygulanacağı yahut özel bir hadise veya şahısla ilişkili görülüp hiçbir şey yapılmadan terk mi edileceği ihtimalleri, tedkik neticesinde kararlaştırılacak bir meseledir. Bu sebeple, en muteber hadis kitaplarında bile şu veya bu alımın “terk” edip kendisiyle “amel” etmediği bir çok hadis bulmak mümkündür. Bu durumu, hadise muhalefet olarak değerlendirmek yanlış olur.⁷⁰ Bu husus esasen kitabımızın ikinci kısmının mevzusu-
dur ve orada tekrar ele alınacaktır.

Makbul hadislerin bu değeri, kısmen onların bilgi bakımından değeriyle de alakalıdır. Aslında konunun bu yönü, başkasından öğrenilen her türlü haberle ilgili bir durumdur. Hadis de bir haber olduğundan, bu yön, hadisle de ilgilidir. Mesele, haberi nakledenlerin, beşer olmaları hasebiyle, ne kadar güvenilir olurlarsa olsunlar, hata yapabilecekleri ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Bu ihtimalden dolayı, mütevatir derecesine ulaşmayan haber, kesin bilgi değil zanni bilgi ifade eder. Bununla beraber, bu durum, onunla amel etmeye engel görülmemiştir.⁷¹ Zira hem Kur’an ayetleri⁷², hem Peygamber (s.a.v.)’in uygulamaları⁷³, hem de hayat gerçekleri⁷⁴ bu tür haberlerle amel edileceğini gösterir.

⁷⁰ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 98.

⁷¹ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 98.

⁷² Buna misal olarak Kur’an’dan kısas, borçlanma, boşanma ve ölüm esnasında vasiyet ile ilgili ayetler zikredilebilir. Bu ayetlerden iki şahidin verdiği bilgiyle işlem yapılabileceği anlaşılmaktadır. (bkz. Bakara Suresi, 178-179., Bakara Suresi, 282., Talak Suresi, 2. ve Maide Suresi, 106-107.ayetler.)

⁷³ Peygamber (s.a.v.)’in uygulamalarından Medine dışına gönderdiği; vali, zekat memuru ve elçilerle ilgili haberleri de örnek vermek mümkündür. Bu görevlilerin götürdükleri bilgilerle muhatapları amel etmişlerdi. Gerçi Peygamber (s.a.v.)’in bu tür uygulamalarıyla ilgili haberlerin de “haber-i vahid” olmaları, bir tutarsızlık gibi değerlendirilebilir. Ancak, bu tür haberlerin geneli göz önüne alındığında onların manevi mütevatir oldukları ve ortada bir tutarsızlığın bulunmadığı anlaşılır.

⁷⁴ Hayatın gerçeklerine gelince görülür ki, insan hayatı büyük oranda böylesi haberlere dayanmaktadır. Doğumevlerinde doğan çocukların nesebi, çoğu zaman oradaki bir-iki görevlinin dikkatine kalmaktadır. Bir sağlık problemi hakkında bir doktorun verdiği bilgi ve bu bilgi doğrultusunda bir eczacının yaptığı ilaca güvenilir...

Merdud hadislerin zayıf kısmına gelince, pek çok alim onların şedidu'z-zaaf yani fazla zayıf olmayanlarının da bazı şartlarla ahkam dışındaki meselelerde kullanılabileceklerini söylemiştir. Hatta bazı alimlere göre zayıf hadis, hakkında makbul hadis bulunmayan ahkam konularında dahi kullanılabilir.⁷⁵ Çünkü zayıf hadisin, az da olsa, Peygamber (s.a.v.)'e ait olma ihtimali vardır. Yine de böyle bir hadisi naklederken cezm yani kesinlik bildiren, “buyurdu”, “söyledi”, “yaptı” gibi ifadeler yerine, temriz yani şüphe belirten, “naklolunduğuna göre”, “buyurmuş”, “söylemiş”, “yapmış” veya “rivayet edilir” gibi bir ifade kullanmak gerekir.⁷⁶ Allah en doğrusunu bilendir.

HADİSLERİN TAHRİCİ

Hadislerin incelenmesinin gereğine ve makbul ile merdud taksimine dair bu izahtan sonra bunun keyfiyetini yani nasıl olduğunu izaha geçebiliriz. Ancak bunun için hadis olarak söylenen yada kaydolunmuş sözün aslına ulaşmak gerekmektedir. Buna hadis ıstılahında (تخريج) “tahrir” denir. Tahrir işinin tafsilatına girmeden evvel hadis rivayetine yönelik eserler hakkında bir miktar malumat sahibi olmamız gerekmektedir.

HADİS RİVAYETİNE DAİR ESERLER

Hadis taliplisinin, hadis kitaplarını hem tarihi sıra hem de tasnif sistemlerini esas alarak bilmesi faydalı olur. Ancak biz mevzumuz itibariyle bu şekilde bir sınıflandırmaya girmeyeceğiz. Hadise dair eserleri önce iki ayrı grupta düşünmemiz uygun olacaktır.

⁷⁵ bkz. ez-Zebidi, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed, *Tecridi Sarih* (Ahmed Naim'in Mukaddime'sinden): I, 343.

⁷⁶ Zayıf hadislerle amel konusunda bkz. el-Azımaî, *el-İlam bi Vucubit-Tesebbüt fi Rivayeti'l-Hadis ve Hükmü'l-Ameli bi'l-Hadisiz-Zayıf; Zayıf Hadisle İlgili Üç Sual ve Üç Cevap veya Gunyetü'l-Elma'i*, çev. İbrahim Canan, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 1986, sayı:6, 155-174; Selahattin Polat, *Zayıf Hadislerle Amel, Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 109-134. Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 98-99.

- 1) Hadis Mecmuaları
- 2) Hadis Kitapları

Hadis Mecmuaları

1) Sahifeler: Peygamber (s.a.v.)'in hayatında bazı sahabiler tarafından, Peygamber (s.a.v.)'den bizzat duydukları hadisleri yazmalarıyla veya tabiun tabakasından bazı ravilerce sahabilerden öğrendikleri hadisleri yazdıkları notlarla oluşturulan ve o haliyle daha sonrakilere intikal eden küçük hacimli vesikalara "sahife" denilmektedir. Sahifelere Kur'an ayetlerinden sonra İslam kültürünün ilk yazılı vesikaları gözüyle de bakılabilir. Bunların en meşhuru Abdullah b. Amr b. El-As (radiyallahu anh)'ın, Peygamber (s.a.v.)'den bizzat duyduğu hadisleri yazıp bir araya getirdiği "*es-Sahifetu's-Sadika*"sıdır. Hemmam b. Münebbih'in, Ebu Hüreyre (radiyallahu anh)'den duyup yazdığı 138 hadisten oluşan "*es-Sahifetu's-Sahihah*" veya "*Hemmam b. Münebbih'in Hadis Sahifesi*"⁷⁷ de sahifelerin günümüze ulaşabilmiş yegane örneğidir.⁷⁸

2) Cüzler: Küçük hacimli olan cüzler, muhteva olarak birkaç çeşittir:

- a) Bir tek ravinin rivayetlerini ihtiva eden hadis mecmuaları. Mesela *Cüz'ü hadis-i Ebi Belr* gibi. Cüz denince ilk anlaşılan mana budur.⁷⁹
- b) Belli bir konudaki hadisleri ihtiva eden hadis mecmuaları. Buhari'nin *Cüz'ül-Kıraa Halfe'l-imam'ı* ve *Ref'ül-yedeyn fîs-salat'ı* gibi.⁸⁰
- c) Belli sayıdaki hadisleri ihtiva eden hadis mecmuaları. "Erbeun" yani kırk hadis cüzleri gibi.⁸¹ Erbeunlar: "**Her kim ümme-**

⁷⁷ Bu eser "*Sahife-i Hemmam b. Münebbih*" ve "*Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam b. Münebbih*" adlarıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

⁷⁸ Çakan, *Hadis Usulü*, 69-70.

⁷⁹ Sahabe yahut daha sonraki tabakalardan bir kişiden rivayet olunan hadislerin bir araya getirildiği telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 132-172.

⁸⁰ Belirli bir konudaki hadisleri toplayan telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 42.

⁸¹ Erbeunlar ile alakalı telifat için bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 193.

tim için din işlerine ait kırk hadis bellerse, Allah onu fakihler ve alimler arasında haşreder”⁸² hadisinden kaynaklanan ve musannıfının ilgisini çeken herhangi bir konuda veya değişik konularda toplanmış kırk hadisten oluşan hadis mecmualarıdır. İlk erbeun müellifi olarak bilinen zat Abdullah b. el-Mübarek’tir. Nevar ki bu tür, İmam Nevevi’nin *Erbeun*’u ile tanınmıştır.⁸³

d) Bir hadisin muhtelif senedlerini ihtiva eden yani içeren hadis mecmuaları.⁸⁴

Cüz adı verilen rivayet mahsülleri sayı olarak oldukça kabarıktır.⁸⁵ Katib Çelebi, *Keşfu’z-zunun*’da; Kettani de *er-Risaletu’l-Mustatrafé*’de bütün bu nevilere bir çok örnek cüz isimleri sıralamaktadırlar.⁸⁶

Hadis Kitapları

Hadis Kitapları üç ana başlık altında ele alınabilir:

- 1) “Ale’r-Rical” yani ravilere göre tertib olunmuş hadis kitapları
- 2) “Ale’l-Ebvab” yani konulara göre tertib olunmuş hadis kitapları
- 3) “Ale’l-Ehruf” yani alfabetik olarak tertib olunmuş hadis kitapları

Ale’r-Rical Hadis Kitapları

Müsnedler: Daha sonraki dönemlerde yaygınlaşacak olan alfabetik sistemin ilk örneği olan bu sistemde sahabiler, müslüman olmaksızın önceliklerine göre Peygamber (s.a.v.)’e yakınlık derecelerine göre ya da kabilelerine göre harf sırasına konulur ve onlardan gelen hadisler, konularına bakılmaksızın o ismin altında toplanır. Böylece meydana gelen eserlere tür olarak “Müsned” denir. Bunların bugün elimizde olan ilk örneği Ebu Davud et-Tayalisi’nin *Müsned*’i olduğu gibi en meşhur ve muteber örneği de Ahmed

⁸² Hadisin değişik rivayetleri hakkında toplu bilgi için bk. *Acluni, Keşfu’l-Hafa*, II, 246-247.

⁸³ Çakan, *Hadis Usulü*, 70-71.

⁸⁴ Bazı hadislerin muhtelif tariklerinin biraraya getirildiği telifat ile alakalı bkz. *el-Kettani, Hadis Literatürü*, 230.

⁸⁵ Yazma eserlerde her “on varak” yani on sayfaya bir cüz denilir. Aynı Kur’an’ın her yirmi sayfası bir cüz kabul edildiği gibi.

⁸⁶ Çakan, *Hadis Usulü*, 70.

b. Hanbel'in *Müsned*'idir. Bugün müsned deyince akla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gelir.⁸⁷

Mu'cemler: Ale'r-ricâl sistemle meydana getirilen bir başka tür de Mu'cemlerdir. Hadislerin, sahabe, şuyuh veya beldelelere göre ve çoğu kere alfabetik olarak sıralandığı eserlere mu'cem denir. Mu'cemler, genelde kitap müellifinin hocalarının alfabetik olarak sıralanmasıyla oluşturulan eserlerdir. Bu türün en yaygın örneği ise, Taberani'ye ait olan üç mu'cemdir.⁸⁸

Etraflar: Ale'r-ricâl sisteme sahip bir başka tür de Etraf kitaplarıdır. Bunun en yaygın ve matbu örneği Abdülğani b. İsmail en-Nablusi'nin *Zehairu'l-Mevaris fîd-Delaleti ala Mevazi'i'l-Hadis* adlı eseridir. Bu kitap, Kütüb-i Sitte ve *Muvatta*'da rivayetleri bulunan sahabileri alfabetik olarak sıraladıktan sonra onların rivayetlerinden pasajlar vermek suretiyle o hadislerin, bu yedi kitaptaki yerlerine bölüm adı olarak işaret etmekte, bir çeşit anahtar kitap görevi yapmaktadır.⁸⁹

Ale'l-Ebvab Hadis Kitapları

Hadisleri konularına göre Kitaplar ve bablar şeklinde tasnif eden, hadis eserlerine genel bir isimlendirme olarak "Musannef" adı verilmektedir. Bunlar da temelde üç çeşittir: "Musannef", "Cami" ve "Sünen".

Bir de "Müstedrek"⁹⁰ ve "Müstahrecler"⁹¹ vardır. Bunlar; hangi hadis kitabı üzerine yapılmışlarsa onun özelliğini taşıyan tamamlayıcı eserler niteliğindedir.

⁸⁷ Müsned türündeki telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 91.

⁸⁸ Mucem türündeki telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 280.

⁸⁹ Etraf türünde tasnif olunan telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 370.

⁹⁰ Müstedrek kıstas olarak alınan bir kitabın ve müellifinin şartlarına göre o kitapta olmayan hadislerinin toplanması demektir. Bu türün en meşhuru Hakim'in Buhari ve Müslim üzerine olan *Müstedrek* adlı eseridir.

⁹¹ Müstahrec ise bir kitapta mevcut hadislerin başka tarıklardan tahririne dair telif olunmuş eserlerdir. En meşhurları, el-İsmaili'nin Buhari üzerine, Ebu Avane'nin Müslim üzerine ve Ebu Nuaym'ın her ikisi yani Sahiheyn üzerine yaptığı müstahreclerdir.

Musannefler: Sünenlerin içeriğine mevkuf ve maktu hadislerin ilavesiyle meydana getirilmiş kitaplardır. En meşhur olanları, Abdurrezzak b. Hemmam'ın *el-Musannefi* ve İbn Ebi Şeybe'nin *el-Musannefi*dir.

Camiler: Akaid, ahkam, siyer, adab, tefsir, fiten, eşratu's-sa'a ve menakib gibi dinin bütün yönlerine dair konuların tamamını içeren kitaplardır. Buhari, Müslim ve Tirmizi'nin kitapları bu gruptandır. İlk iki kitaba Sahihan (Sahiheyn) denilmektedir. Sihah-ı sitte tabiriyle Buhari, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesai ve İbn Mace'nin eserlerinden oluşan Kütüb-i Sitte'nin kastedilmiş olması, bu kitapların içeriğindeki hadislerin çoğunlukla sahih nitelikli olması dolayısıyla verilmiş bir isimdir. Kütüb-i Sitte yerine usul-i sitte de denilmektedir.⁹²

Sünenler: Merfu nitelikli ahkam hadislerini fıkıh kitaplarındaki tertib üzere rivayet eden kitaplara sünen denilmektedir. Bunların en başta geleni Ebu Davud, Nesai, İbn Mace, Darimi'nin sünenleridir. Sünen-i Erbaa,⁹³ Ebu Davud, Tirmizi, Nesai ve İbn Mace'nin kitaplarıdır. İlk üçüne sünen-i Selase de denir.⁹⁴

Ale'l-Ehruf Hadis Kitapları

Bunlar alfabetik olarak tasnif olunmuş hadis kitaplarıdır ve iki çeşittirler:

1) **Metni Alfabetik Olanlar:** Hadis metinlerini ilk kelimelelerine göre alfabetik olarak sıralayan es-Suyuti, bu sistemle *el-Camiu's-Sağir*'de 10031 hadisi kaynaklarına ve sıhhat durumlarına işaret etmek suretiyle toplamış bulunmaktadır.

Son zamanlarda tahkik ve tahriri yapılan hemen bütün hadis kaynakları için birer alfabetik hadis fihristi hazırlanmakta ve böylelikle onlardan daha pratik bir şekilde yararlanma imkanı sağlanmıştır.

2) **Bölümü Alfabetik Olanlar:** Buna misal olarak İbnu'l-Esir el-Cezeri'nin *Camiu'l-Usul*'ü ile Ali el-Muttaki'nin *Kenzu'l-Ummal*'i

⁹² Musannef ve Cami türündeki fıkıh bablarına göre tertib olunmuş telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 35.

⁹³ Sünen-i Erbaa hakkında malumat için bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 3.

⁹⁴ Sünen türündeki telifatla alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 24.

verilmektedir. Her iki eserde de önce bölüm adları alfabetik sıraya konmuş, daha sonra o bölüm kendi içinde ale'l-ebvab olarak tasnif ve tanzim edilmiştir.

GÜNÜMÜZDE HADİS RİVAYETİ VE ŞARTLARI

Yeri gelmişken işaret etmekte fayda vardır ki, hadisle amel etmenin şartlarını bilen herkes, hadisi tahammül⁹⁵ ve edaya;⁹⁶ meşhur sahih kitaplardan hadis nakil ve rivayet etmesi, manasını söylemesi, caizdir.⁹⁷

Bu hususla alakalı olarak el-İraki'nin şu sözü mühimdir: "Sahih olup olmadığını bilmediklerini kabul ettikleri halde küssacı ve hikayeci vaizlerin rivayet ettikleri hadisler, tesadüfen sahih dahi olsa bunlar yine de günahkardırlar. Çünkü her ne kadar gerçeğe uygun düşse de bilmediklerini rivayete cüret etmişlerdir. Buhari ve Müslim'den dahi olsa, bu gibiler buldukları hadisi bu işi bilen bir alime göstermeden rivayet etmeleri helal olmaz." Hafız Ebu Bekr b. Hayr da rivayet usullerini bilmeyen kimsenin "Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu" demesinin helal olmadığına bütün alimler ittifak etmişlerdir" demiştir.⁹⁸

Hadislerden hüküm çıkarmak yani istinbata gelince bununla alakalı iki şart vardır. Bunun ilki ilim; ikincisi de kabiliyettir. Bunların ilki kesbi diğeri ise fitridir. İlimden maksad ise Kur'an'ı bilmek, sünneti bilmek, Arab dilini bilmek, icma vaki olan hususları bilmek, kıyası ve esaslarını bilmek, fıkıh usulünü bilmek ve fıkıhın furuunu bilmektir.⁹⁹ Bu şartları taşımayan kimselerin hadislerle ictihada yeltenmesi kesinlikle caiz değildir.

⁹⁵ Tahammül hadisi yüklenmek yani almak, ezberlemek ve yazmak gibi manalara gelir.

⁹⁶ Eda ise hadisi rivayet etmek demektir.

⁹⁷ es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, 95-102.

⁹⁸ el-Kari, *Zayıf Hadisleri Öğrenme Metodu*, 24.

⁹⁹ bkz. Atar, *Fıkıh Usulü*, 306-309.

Tahricin Tarif ve Mahiyeti

Hadis kitaplarını da böylece takdim ettikten sonra, bize ulaşan hadisin aslına nasıl ulaşacağımızı yani hadisi nasıl tahric edeceğimizi izaha geçebiliriz.

(التخريج) Tahric, istinbat yani hüküm ve netice çıkarmak, tedrib yani eğitmek ve tevcih etmek yani yönlendirmek gibi manalara gelir. Muhaddislerin bir hadis hakkında (أخرجه فلان) «ahrecehu fulan» sözü, o hadisi insanlara açıkladı, kaynağını yani hadisin isnadındaki ricali zikretmek suretiyle rivayet etti, manasına gelir. Muhaddislerin bir hadis hakkında söyledikleri (خرجه فلان) «harre-cehü Fulan» sözü de kaynağını zikretti manasındadır.

Muhaddislerin ıstılahında “tahric” bir çok manalarda kullanılmaktadır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tahric, kaynağını, çıktığı yeri insanlara açıklamak manasına gelen “ihrac”ın eş anlamlısı yani müteradifidir. Muhaddisler, (أخرجه) «Bunu Buhari ihrac etmiştir» derler. Bunun manası, rivayet etti ve isnadını müstakillen zikretti demektir.

Tahric, hadisleri kitaplardan çıkarıp rivayet etmek anlamında da kullanılmaktadır. İmam Sehavi, tahrirci, muhaddisin hadisleri cüzlerden, meşihattan, kitap¹⁰⁰ vb. yerlerden çıkarması ve bizzat kendisinin hocalarından ya da akranından birinin rivayetlerinden nakletmesi şeklinde tarif etmiştir.

Tahric, hadisin asli kaynaklarını göstermek ve bu kaynaklara nisbet etmek anlamında da kullanılmaktadır. Bu da hadisi müelliflerden kimlerin rivayet ettiğini açıklamak suretiyle olur.¹⁰¹ Bu tarifte geçen, hadisin kaynağını göstermek o hadisin bulunduğu kitapları zikretmek suretiyle olur. Bu tür durumlarda (ذكره البخاري) «Buhari bu hadisi Sahih’inde zikretti» veya (أورده) «في صحيحه»

¹⁰⁰ Cüz ve kitaplardan maksadın ne olduğunu artık biliyoruz. Meşihat da hadisi rivayet eden üstadlar demektir.

¹⁰¹ et-Tahhan, Mahmud, *Usulu’t-Tahric ve Diraseti’l-Esanid*, 8-9.

(الطبراني في معجمه) «Bu hadisi Taberani *Mu'cem*'inde irad etmiştir” gibi ifadeler kullanılır.

Yine tarifte geçen “hadisin asli kaynakları”na “mesadır-ı asliyye” denilir. Mesadır-ı Asliyye yani asli kaynak sözünden maksat ise, müelliflerinin hocalarından Peygamber (s.a.v.)’e varan senedleri ile aldıkları hadisleri topladıkları sünnet kitaplarıdır. Mesela Kütüb-i Sitte, *Muvatta*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i, Hakim’in *Müstedrek*’i ve Abdurrazzak’ın *Musannef*’i hadisin asli kaynaklarındandır.

Tefsir¹⁰² ve tarih¹⁰³ gibi başka ilim dallarında te’lif edilmiş ve hadislerle istişhad eden yani delil getiren kitaplar da bu cümledendir. Bu tür kaynakların mesadır-ı asliyeden sayılabilmeleri için, müelliflerinin hadisleri müstakil olarak rivayet etmeleri şart koşulur. Yani o müellifin hadisleri kendinden önce yaşamış olan bir müellifin kitaplarından alması kendi kitabını asli kaynak yapmaz. Zira kendileri de tahrice, asli bir kaynağa itimada muhtaçtırlar. Bu tür kaynaklara yani asli mevzusu değilken yine de senediyle hadis rivayet eden eserlere misal olarak Taberi’nin *Tefsir*’i, İmam Şafî’nin *el-Ümm* adlı eseri gösterilebilir. Müellifleri, bu kitapları sünnet naslarını toplamak maksadıyla telif etmemişlerdir. Aslında bu müellifler kitaplarını başka ilimler hakkında yazmışlardır. Fakat araştırmalar içerisinde ayetlerin tefsiri, hükümlerin açıklanması ve diğer hususlarda hadisleri delil göstermektedirler. Hadisleri ele alırken, şeyhlerinden Peygamber (s.a.v.)’e ulaşan isnadla kendilerine gelen senetlerle zikretmektedirler. Bu hadisleri önceki kitaplardan iktibas etmemektedirler. İşte bunlar hadisin asli kaynaklarıdır.

Şeyhlerden almak suretiyle olmadan da hadis kitapları tasnif olunmuştur. Bu nevi kitaplara tahrir hususunda bakılmaz. Çünkü bu kitaplar ancak okuyucuya mezkur hadislerin hangi kitaplarda

¹⁰² İsnadlı hadis ve eser rivayet eden tefsir kitapları ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 109. Ayrıca Hadislerle tefsir kitapları için bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 400.

¹⁰³ Umumi yani genel tarih hususunda kaleme alınmış telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 270.

geçtiğine işaret edebilirler. Bu ise asıl maksadımıza hizmet etmektedir. Mezkur özellikteki kitaplara tahrir hususunda asli kaynak olarak itibar edebilmek mümkün değildir. Mesela İbni Hacer'in ahkam hadislerini topladığı *Buluğu'l-Meram min Edilleti'l-Ahkam* kitabı böyledir. İmam Suyuti'nin alfabetik olarak derlediği *el-Camiu's-Sağir* adlı eseri de böyledir. İmam Nevevi'nin iki meşhur eseri *el-Erbeun ve Riyazu's-Salihin* adlı eseri de böyledir. Kısacası bu nevi kitapların kendileri tahrice muhtaçtırlar. Hacet anında hadisin mertebesini beyan noktasında gereken malumata sahip değildirler.

Bir kitapta bulunan hadisleri isnadları ile birlikte çıkarmak ve her bir hadisin, varsa diğer isnadlarını göstererek sıhhat durumlarına işaret etmek gayesiyle tahrir niteliğinde pek çok kitap yazılmıştır. Bu cümleden olarak *el-Hidaye* adlı Hanefi fıkına dair kitabın hadislerinin tahrir edildiği Zeyla'i'nin kaleme aldığı *Nasbu'r-Raye li Ehadisi'l-Hidaye* eseri zikrolunabilir.¹⁰⁴

Tahrir usulünü ve ilmini¹⁰⁵ bilmenin hadisle meşgul olanlar için büyük önemi vardır. Çünkü tahrir yardımıyla hadislerin asli kaynaklarını tesbit etme imkânına ulaşılmaktadır. Hadisin sıhhat veya zaafının tespiti ise ancak aslına ulaşmakla mümkündür.¹⁰⁶

Tahrir Yolları

Tahrice dair bu ön girişten sonra bilmek gerekir ki bir hadis bir çok yolla tahrir olunabilir.¹⁰⁷ Bunları şöyle sıralayabiliriz.

1) Hadisi rivayet eden sahabeden hareketle hadisi tahrir: Şayet hadisi rivayet eden sahabe biliniyorsa az evvel zikrettiğimiz Müsnedler, Mu'cemler ve Etraf kitapları vasıtasıyla hadisin aslına

¹⁰⁴ Belirli bir kitabın hadislerini tahrir maksadıyla meydana getirilen telifat ile alakalı bkz. *el-Kettani, Hadis Literatürü*, 388.

¹⁰⁵ Bu ilme dair son zamanlarda muhtelif kitaplar telif olunmuştur: **Hamza Abdullah el-Milyubari ile Sultan el-Ukayile, Keyfe Nedrusu İlme Tahriri'l-Hadis ve Mahmud et-Tahhan, Usulü't-Tahrir ve Diraseti'l-Esanid**, gibi...

¹⁰⁶ Hadislerin tahririnin ve buna dair bilgilerin tahsilinin önemine dair bkz. **el-Milyubari vd. Keyfe Nedrusu İlme Tahriri'l-Hadis**, 7-11, **Mahmud et-Tahhan, Usulü't-Tahrir ve Diraseti'l-Esanid** 12.

¹⁰⁷ **et-Tahhan, Usulü't-Tahrir ve Diraseti'l-Esanid**, 37.

ulaşabiliriz.¹⁰⁸ Mesela okuduğumuz bir kitabta Ömer (radiyallahu anh)'ın rivayet ettiği bir hadiste “ameller ancak niyetlere göredir” buyrulmuştur, denilmiş olabilir. Şu halde mezkur kitaplarda Ömer (radiyallahu anh)'ın hadislerine bakıp hadisimizi buluruz.

2) Hadisin metninin ilk kelimesinden hareketle tahrir: Bu noktada da bize yardımcı üç nevi kitap vardır. Bunların ilki, dilden dile dolaşan meşhur hadisleri toplayan kitaplardır.¹⁰⁹ Zira bunlar alfabetik olarak tasnif olunmuşlardır. Diğerleri de az evvel zikrettiğimiz alfabetik olarak tasnif olunmuş kitaplar ile müftah ve fihristlerdir.¹¹⁰ Az evvel zikrettiğimiz hadisin arapça metni (إنما الأعمال بالنيات) şeklindedir. Şu halde (إنما) kelimesinden hareketle hadisi ararız. Bu sözlükte kelime aramak gibidir. Önce (ا) harfini arar sonra (ن) harfini bulur böyle sırayla elif ile başlayan nunla ve mim ve sonra da elifle devam eden kelimeleri buluruz. Daha sonra ikinci kelimenin sırasıyla (ا), (ل), (ي) ve (ع) harfini ve devamını sözlük usulünde arar hadise ulaşıyoruz.

3) Konusundan hareketle tahrir: Bu noktada da bize yardımcı olacak kitaplar çoktur. Bunları üç ana başlık altında toplayabiliriz:

Din hususunda hemen her hususta konuları ele alan eserler ki bunların en meşhurları: Camiler, camiler üzerine yapılmış müstahrec ve müstedrekler, mecami, zevaid nevi kitaplar¹¹¹ ve *Miftahu Künuzü's-Sünne* isimli kitaptır.

Din hususunda her konu olmasa da çoğu mevzuu içeren kitaplar ki bunlar; sünenler, musannefler, muvattalar ve sünenler üzerine yapılmış müstahreclerdir.

¹⁰⁸ Zamanınızda hemen hemen her eserin sonunda raviye göre indeksler hazırlanmaktadır. Bu indeksler de aynı şekilde hadisin tahririnde kullanılabilir.

¹⁰⁹ Halk dilinde meşhur olmuş hadisler hakkındaki telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 395.

¹¹⁰ Fihrist neveleri ile alakalı tafsilat için bkz. el-Milyubari vd. *Keyfe Nedrusu İlme Tahriri'l-Hadis*, 30-52.

¹¹¹ Zevaid türünde kaleme alınmış telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü* 373.

Bu şekilde arama yaparken hadisin konusuna bakarız. “Ameller niyetlere göredir” hadisinin konusu ameller ve niyettir. Ancak niyet hususu daha öndedir ve tercih edilmesi gerektir zira ameller çoktur. Ama niyet tektir. Mezkur kitapların niyetle alakalı bahislerine yada önceki bilgilerimizden hareketle mesela namazda niyetin şart olduğundan hareketle namaz bahsinde namazın şartları ve niyetle alakalı hadislere bakar ve hadisi bulmaya çalışırız.

4) Senedinde veya metnindeki bir özelliğinden hareketle tahric: Sened ve metnin özelliklerinin neler olduğunu inşaallah göreceğiz.

Metnin özelliğine gelince misal olarak hadis mevzu (uyduruk) olabilir. Bunlar mevzuat türü kitaplarda bulunur.¹¹² Hadis kudsi bir hadis de olabilir. Şu halde kudsi hadisleri derlemiş ulemanın kitaplarında bu hadisi bulabiliriz.¹¹³

Senedin özelliğine gelince hadisin senedinde isnadların inceliklerinden bir incelik bulunabilir. Mesela; hadisi bir baba, oğlundan rivayet etmiştir veya bunun tam tersi bir hal vardır,¹¹⁴ isnadı müsel olabilir¹¹⁵ veya hadis müsel olabilir.¹¹⁶ Bunların hepsine dair muhtelif eserler vardır.

İleride de göreceğimiz gibi sened ve metnin ortak bazı özellikleri vardır. Misalen; hadis illetli olabilir. Şu halde hadisi ile isimli kitaplarda bulabiliriz.¹¹⁷

5) Hadiste geçen lafızlardan hareketle tahric: Bu noktada da bize yardımcı olacak kitap *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfazi'l-hadis*'n-

¹¹² Mevzuat türündeki telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 325.

¹¹³ Kudsi hadislere dair telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 120.

¹¹⁴ Mezkur şekilde babasının oğlundan, oğlun babasından rivayet ettiği hadislerle dair telifat için bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 353.

¹¹⁵ Müsel hadiste senedde geçen şahıslarda muayyen bir sıfat yahut hal zincirleme olarak her ravide tekrarlanır. Müsel hadislerle alakalı telifat için bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 122.

¹¹⁶ Müsel hadislerle alakalı telifat için bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 130.

¹¹⁷ Hadis illetlerine dair “ilel” türündeki telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 322.

Nebi adlı kitaptır¹¹⁸ ve yeni yeni yaygınlık kazanan bilgisayar ortamında çalışan hadis programlarında hadisi aratmaktadır.

HADİSLERİ TEDKİK USULLERİ

Hadisin sened ve metniyle aslına ulaşmanın yollarını öğrendiğimize göre artık hadisi incelemenin keyfiyeti yani nasıl olacağı hususunda konuşabiliriz.

Bir hadisin tesbiti konusunda tarih boyunca farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Burada bunlara kısaca da olsa işaret etmek yararlı olacaktır: Bazıları bunun için bütün dikkatlerini senedin incelenmesine vermektedirler. Bunlar senedi muttasıl, ravileri de sika olan her hadisi, diğer hadislere tamamen aykırı da olsa, sahih kabul etmekte ve böylesi hadisleri kabul etmeyenleri, sünnete aykırı davranmakla suçlamaktadırlar. Halbuki birçok alimin de dediği gibi, senedin sıhhati her zaman metnin sıhhatli olmasını gerektirmez.¹¹⁹ Günümüzde özellikle taklidin caiz olmadığını savunan, hadislere itibanın önemini vurgulayan kardeşlerimizden bazılarının özellikle bu hususta pek dikkatli olduklarını söyleyemeyiz.

Burada zikrettiğimiz ve zikredeceğimiz araştırmalar, hem sened hem de metinle alakalıdır. Sahih ve hasen ıstılahları, sened ve metnin her ikisi için kullanılır. Bazen sened sahih, metin zayıf; bazen sened zayıf, metin sahih veya hatta hem metin hem de sened sahih veya zayıf olabilir. Hasen tabiri de böyledir. Senedi sahih olan her hadisin metnin de sahih olması gerekmez.¹²⁰

Bazıları da, birinci grubun aksine, sadece metne ağırlık vermektedir. Bu sebeple manasını uygun buldukları her metni, senedi tenkide uğramış da olsa, sahih kabul edip Peygamber (s.a.v.)'e nisbet edebilmektedirler. Halbuki zayıf, hatta mevzu hadisler arasında manası doğru olan birçok haber vardır. Ancak bunların Peygamber (s.a.v.)'e nisbeti sabit veya sahih değildir. Bunların

¹¹⁸ **et-Tahhan**, *Usulu't-Tahrir ve Diraseti'l-Esanid*, 81

¹¹⁹ **Aydınlı**, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 43.

¹²⁰ **Kandemir**, *Yaşar, Mevzu Hadisler*, 124.

manası kat'i bir şekilde doğru dahi olsa her halükarda Peygamber (s.a.v.)'e isnadı tamamıyla yanlışır. Nitekim bazı hikmetli sözleri, Peygamber buyurmadığı halde ona nisbet eden kimseler görülmüştür.¹²¹ İmam Müslim, Abdullah b. Misver Ebu Ca'fer el-Haşimî'nin böyle yaptığını kaydetmektedir.¹²² Bazı hadis uyduranların güzel sözleri, bazı rey ehlinin ise kıyas-ı celiye uygun düşen şeyleri Peygamber (s.a.v.)'e nisbet etmekte sakınca görmedikleri de nakledilmektedir.¹²³ Bu yaklaşıma sahip olanlar görüşlerine aykırı düşen hadisleri ise, senedleri ne kadar sahih olursa olsun, hemen reddetmeye kalkışmakta ve ravilerini hata yapmakla veya hadis uydurmakla suçlamaktadırlar.¹²⁴

Hadislerin tesbiti konusunda zaman zaman uygulandığı görülen iki usule daha temas etmek gerekir. Bunlardan biri hadislerin sabit olup olmadığının rüya ile ortaya konmasıdır. Muhtelif kitaplarda bu türden rivayetler görürüz:

Yezid b. Ebi Hakim şöyle der: Peygamber (s.a.v.)'i rüyada gördüm ve; "Ey Allah'ın Resulü" dedim, "ümmetinden Süfyanu es-Sevri denilen bir adam var. Onda bir beis yok değil mi?" Peygamber (s.a.v.); "Evet, onda bir beis yok" buyurdu. "Peki, o bize Ebu Harun'dan, o Ebu Said'den, oda senden isra gecesı gökte Yusuf'la karşılaştığını rivayet etti, bu doğru mu?" diye sordum. "Evet" buyurdu,¹²⁵ şeklindeki rivayet de böyledir.

Bazılarının kitaplarına almada sakınca görmedikleri böylesi rivayetlerin, hadislerin tesbiti konusunda hiçbir değeri yoktur.¹²⁶

Hadislerin tesbiti konusunda zaman zaman uygulandığı görülen usullerden ikincisi keşf ve ileriki asırlarda uyanıklık halinde doğru-

¹²¹ Aydınlı, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 43.

¹²² Müslim, *Sahih*, I, 12 (Mukaddime)

¹²³ el-Cezairi, *Tahir*, *Tevcihu'n-Nazar*, I, 193.

¹²⁴ Ayrıca bkz. el-Cezairi, *Tevcihu'n-Nazar*, I, 180-196; ez-Zebidi, *Tecridi Sahih*, Ahmed Naim'in *Mukaddimesi*, 275-277.

¹²⁵ İbni Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Tadil*, I, 119.

¹²⁶ Zira rüya halinde zabt vasfı bulunmadığı gibi, böyle bir haberi tahkik etme imkanı da yoktur. Bununla beraber müteakib dönemlerde de benzer haberler görülmüştür.

dan Peygamber (s.a.v.)’den sorma, alma yoludur. Bu usule daha ziyade müteahhirun sufilere bazılarında rastlanır. Bu usulün çok eskilere dayandığını söylemek mümkündür.¹²⁷ Ancak bu usul de hadis ilmi açısından makbul değildir.

Şu halde hadislerin tesbiti hususunda en salim ve makbul yol, ön yargısız olarak hem senedi hem de metni hakkıyla incelemeye çalışmak olmalıdır. En uygun olanı bu yaklaşımdır. Haliyle bu şekilde dahi meseleler bitmeyecektir. Çünkü, hadisler bu yönlerden incelenirken çok farklı durumlarla karşılaşılabilir. Bu durumlarda takip edilecek usullerin ve bunları uygulayacak olanların ortaya çıkardığı farklı neticeler vardır¹²⁸ ve olacaktır.

HADİSLERİN SENEDLERİNİN TEDKİKİ

Hadis ilimlerinin evveli isnad ilmidir.¹²⁹ Senedde esas olarak ravilerin teker teker güvenilirlik durumları ile hadisi hocadan muteber bir yolla alıp almadıkları hususu üzerinde durulur.¹³⁰

Senedin Tedkik Keyfiyeti

Sened hadisi rivayet eden kişilerin Peygamber (s.a.v.)’e kadar sıralandığı kısımdır.¹³¹ Yani bu kısım ravilerin isim zinciridir.¹³² Hadisin bize kimler vasıtası ile ulaştığını gösteren bir vesikadır.

Senedde zikrolunan her bir şahsa (راوي) “ravi” denilir.

Senedde ravilerin birbirlerinden ne şekilde hadisi aldıklarını ifade eden (حدثنا), (أخبرنا) ve (عن) gibi lafızlara da “rivayet lafız-

¹²⁷ bkz. el-Kari, *el-Masnu*, 142, 215, 216, 273. Hadis rivayetinde rüya, keşf ve ilham konusunda tafsilat için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara-2000; Talat Sakallı, *Rüya ve Hadis Rivayeti*, Isparta, 1994.

¹²⁸ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 43-44.

¹²⁹ el-Hakim, *Marifetu Ulumi’l-Hadis*, 40.

¹³⁰ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 45.

¹³¹ ed-Dihlevi, Abdülhakk, *Mukaddime fi Usuli’l-Hadis*, 40.

¹³² Çakan, *Hadis Usulü*, 29.

ları” denilir. Hadisleri üstaddan alma şekillerinin neler olduğu yerinde teker teker zikredilecektir.

Senedi zikretmeye (إسناد) “isnad” denilir. Bu iki kelime yani sened ve isnad birbiri yerine de kullanılmaktadır. Aradaki fark cümle içindeki gelişinden anlaşılır. Ravinin bir hadis nakletmesine (رواية) “rivayet”, rivayet ettiği hadise de (مروي) “mervi” denilir.

Sened için ayrıca (طريق) “tarik” ve (وجه) “vecih” kelimeleri de kullanıldığı olur. Alimlerin “başka bir vecihten sahih olarak gelmiştir” gibi ve “hiçbir tariki sağlam değildir” gibi sözlerinde hep sened manasında kullanılmıştır.

SENEDLERİN OKUNMASI

Senedin okunmasına gelince; sened, hadisin geçtiği kitaba göre farklı şekillerde gelebilir. Kitaplarda genellikle senedi fazla uzatmamak adına rivayet lafızlarının başındaki (قال) “kale” kelimeleri yazılmamış ve rivayet lafızları kısaltılarak yazılmış olabilir. Bu hususları bilerek hadisin senedinin doğru ve tam okunması gerekmektedir.

Kısaltılan rivayet lafızlarını şöylece özetleyebiliriz:

1) (حدثنا) lafzı, genellikle (ثنا) veya (نا) şeklinde kısaltılır. Hatta her iki neviyi bir senedde görebilmek dahi mümkündür. Yine bu cümleden olarak (حدثني) lafzı da (ثني) ve (ني) şeklinde kısaltılmış olabilir.¹³³ Buna göre Sünen-i Ebu Davud’un¹³⁴ ilk hadise ait şu senedi okuyalım;

حدثنا عبد الله بن مسلمة بن قعنب القعنبي، ثنا عبد العزيز يعني
ابن محمد عن محمد يعني ابن عمرو عن أبي سلمة، عن المغيرة بن
شعبة،

¹³³ Çakan, Hadis Usulü, 32.

¹³⁴ Ebu Davud, Sünen, I, 47 No: 1

Kale Ebu Davud (**haddesena Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb el-Ka'nebi**) kale hadde(**sena Abdulaziz ya'ni İbni Muhammed an Muhammed ya'ni İbni Amr an Ebi Seleme an Muğire b. Şu'be**)

Yazılı metni koyu punto ile belirtip parantez içine aldık yazılı olmayan ama okunması gerekenler de böylece açıkça görülür olmuştur. Şu halde hadis her ne kadar “haddesena” şeklinde yazılmaya başlanılmışsa da *Sünen*’in müellifi Ebu Davud (rahimehullah)’tır. Bu sebeple bizim “Kale Ebu Davud” şeklinde başlamamız gerekir. Zira hadisi Abdullah b. Mesleme’den işiten biz değiliz. Sonra görüleceği üzere (ثنا) “sena” şeklinde yazılmış olsa da bunun bir kısaltma olduğunu bildik ve “haddesena” şeklinde okuduk. Yine bu şekilde okurken de başına (قال) “kale” yani “dedi ki” fiilini takdir ettik ve söyledik ki bu mananın anlaşılabilir olması için gereklidir.

2) (أخبرنا) lafzı da (أنا) şeklinde kısaltılır. İmam Beyhaki (بنا) şeklinde kısaltmışsa da pek rağbet görmemiştir.¹³⁵ Bu izaha göre şimdi Abdullah b. Mübarek’in *Müsned*’inden¹³⁶ şu senedi okuyalım;

أخبرنا جدي نا حبان أنا عبد الله عن معمر بن راشد عن الزهري
عن أنس بن مالك

Kale Abdullah b. Mübarek (**ahberena ceddi**) kale haddese(**na Habban**) kale ahber(**ena Abdullah an Ma'mer b. Raşid, an Zühri, an Enes b. Malik**)

Yine “ahberena” diye başlamadan Kitabın sahibinin kavline işaretle “kale Abdullah b. Mübarek” dedik. Baştaki “ahberena” zaten açık yazılmış. İkinci lafız (نا) “na” şeklinde gelmiş ki bu birinci maddede işaret ettiğimiz “haddesena” lafzının kısaltmasıydı “kale haddesena” şeklinde başındaki “kale” fiilini unutmadan okuduk. Üçüncü lafız (أنا) “ena” şeklinde gelmiş ki bu da bu maddede izah ettiğimiz “ahberena” lafzının kısaltmasıdır.

¹³⁵ Çakan, *Hadis Usulü*, 33.

¹³⁶ Abdullah b. Mübarek, *Müsned*, 3 No: 1

3) (أخبرني), (أنبأني) ve (أنبأنا) lafızlarının kısaltılmışı yoktur. Nadır geçen bu lafızlar için kısaltmaya gerek görülmemiştir.¹³⁷ Şimdi de Beyhaki'nin *Sünenu's-Suğra'sındaki*¹³⁸ şu senedi okuyalım:

أخبرنا أبو عبد الله الحافظ أخبرني جعفر بن محمد بن نصير ثني
الجنيد بن محمد قال سمعتُ السري بن المغلس

Kale el-Beyhaki (ahberena Ebu Abdillah el-Hafız) kale (ahbereni Cafer b. Muhammed b. Nusayr) kale hadde(seni el Cüneyd b. Muhammed kale semi'tü es-Seriyy b. el-Muğallis)

Yine burada da “kale el-Beyhaki” diyerek musannıfı zikrettik ve devamla senedi okuduk. Görüldüğü üzere burada ikinci lafız “ahbereni”dir ve kısaltılmamıştır. Üçüncü lafız “haddeseni” ise (ثني) “seni” şeklinde kısaltılmıştı. Dördüncü lafız ise dikkat edilirse hem başındaki “kale” fiili hem de lafzın kendisi açık yazılmış “kale semi'tu” şeklinde getirilmiştir.

4) (حدثني), (أخبرنا), (حدثنا) müstesna olmak üzere (عن) (قال) gibi rivayet lafızlarının başında mutlaka bir “kale” yani “dedi ki” fiili takdir edilir. Yazılmayan bu (قال) okurken mutlaka telaffuz edilir.¹³⁹ Bunun misallerini ilk üç maddede zaten gördük.

5) Senedlerdeki (أنه) kelimesi de “kale” gibi yazılmaz ancak okunur.¹⁴⁰ Buna göre *Sahih-i Buhari'deki*¹⁴¹ şu senedi okuyalım;

حدثنا الحسن بن الصباح سمع جعفر بن عون حدثنا أبو العميس
أخبرنا قيس بن مسلم عن طارق بن شهاب عن عمر بن الخطاب

¹³⁷ Çakan, *Hadis Usulü*, 33.

¹³⁸ el-Beyhaki, *Sünenu's-Suğra*, V, 356 No:6925.

¹³⁹ Çakan, *Hadis Usulü*, 33.

¹⁴⁰ Çakan, *Hadis Usulü*, 33.

¹⁴¹ el-Buhari, *Sahih*, I, 25 No:45

Kale el-Buhari (haddesena el-Hasen b. es-Sabbah) ennehu (semi'a Ca'fer b. Avn) kale (haddesena Ebu'l-Umeys) kale (ahberena kays b. Müslim an Tarık b. Şihab an Ömer b. Hattab)

Görüldüğü gibi ikinci rivayet lafzı "semia" şeklinde kaydolunmuştur. Bunun aslı "ennehu semia" olduğu için "ennehu"yu okumak gerekmektedir.

6) Bunlardan başka senedler arasında görülen (ح) harfi de o noktada senedin değiştiğini gösterir ve (حاء) "ha", (الحديث) "el-hadis" veya (تحویل) "tahvil" şeklinde okunur, hepsi de makbuldür. Bu kısaltma hadisin bir ravide kesişen birkaç senedini bir arada zikretmek için kullanılır ve birleştirilen senedler arasında müşterek olan ilk ravi isminden sonra okunur.¹⁴² Buna göre *Sünen-i Darekutni*'den¹⁴³ şu hadisi okuyalım;

حدثنا دعلج بن أحمد ثنا موسى بن هارون ثنا أبي ثنا أبو أسامة ح وثنا دعلج ثنا عبد الله بن شيرويه ثنا إسحاق بن راهويه أنبأنا أبو أسامة ح وثنا أحمد بن محمد بن زياد ثنا إبراهيم بن إسحاق الحربي ثنا أحمد بن جعفر الوكيعي ثنا أبو أسامة ح وثنا جعفر بن محمد الواسطي ثنا موسى بن إسحاق الأنصاري ثنا أبو بكر بن أبي شيبة ثنا أبو أسامة ح وثنا محمد بن عبد الله بن زكريا بمصر ثنا أحمد بن شعيب ثنا هناد بن السري والحين بن حريث عن أبي أسامة ح وثنا محمد بن مخلد بن حفص ثنا أبو داود السجستاني ثنا محمد بن العلاء وعثمان بن أبي شيبة وغيرهما قالوا ثنا أبو أسامة ثنا الوليد بن كثير عن محمد بن جعفر بن الزبير عن عبد الله بن عبد الله بن عمر عن أبيه

Kale Darekutni (haddesena Da'lec b. Ahmed) kale hadde(sena Musa b. Harun) kale hadde(sena ebi) kale hadde(sena Ebu Usame) TA(H)VİL kale Darekutni (ve) hadde(sena Da'lec)

¹⁴² Çakan, *Hadis Usulü*, 33.

¹⁴³ ed-Darekutni, *Sünen*, I, 14 No:2.

kale hadde(sena Abdullah b. Şireveyh) kale hadde(sena İshak b. Rahuye) kale (enbe'ena Ebu Usame) TA(H)VİL kale Darekutni (ve) hadde(sena Ahmed b. Muhammed b. Ziyad) kale hadde(sena İbrahim b. İshak el-Harbi) kale hadde(sena Ahmed b. Ca'fer el-Veki'i) kale hadde(sena Ebu Usame) TA(H)VİL kale Darekutni (ve) hadde(sena Ca'fer b. Muhammed el-Vasiti) kale hadde(sena Musa b. İshak el-Ensari) kale hadde(sena Ebu Bekir b. Ebi Şeybe) kale hadde(sena Ebu Usame) TA(H)VİL kale Darekutni (ve) hadde(sena Muhammed b. Abdillan b. Zekerıyya bi Mısır) kale hadde(sena Ahmed b. Şu'ayb) kale hadde(sena Hennad b. es-Seriyy ve el-Hüseyn b. Haris an Ebi Usame) TA(H)VİL kale Darekutni (ve) hadde(sena Muhammed b. Muhalled b. Hafı) kale hadde(sena Ebu Davud es-Sicistani) kale hadde(sena Muhammed b. el-Ala' ve Usman b. Ebi Şeybe ve ğayrihima kalu) hadde(sena Ebu Usame) kale hadde(sena el-Velid b. Kesir an Muhammed b. Ca'fer b. ez-Zübeyr an Abdillan b. Abdillan b. Ömer an ebihi)

Göröldüğü üzere hadiste dört tahvil işareti vardır. Bu şunu ifade etmektedir: Darekutni bu hadisi beş ayrı senedle rivayet etmiştir. Beş olması ise dört tahvil ve bir de tahvilsiz gelen son sened dolayısıyladır. Nitekim beş kere "kale Darekutni" dedik. Görüleceği üzere beş sened de farklı olmalarına rağmen ravi Ebu Usame'de buluşmaktadır. Bu sebeple sened Ebu Usame'ye vardığında "Tahvil" deyip yeni senedi zikretmeye başladık ve senedler tükenince Ebu Usame'den sonrasını zikredip senedin zikrini yani isnadı tamamladık.

Senedin Tahlili

Şimdi de senedin tedkikinın nasıl yapılacağı hususunda bir fikir vermesi adına örnek bir hadisin senedine bakalım ve senedin nasıl tahlil edilip çözümleneceğine bir bakalım.

Evvela üç şahıs belirleyelim. Bunlar: Ahmed, Hasan ve Abdullan adında üç şahıs olsun. Abdullan, sahabi; Hasan, tabiun ve Ahmed de tebe-i tabiin olsun. Buna göre isimlerini

Ahmed et-tebe, Hasan et-tabii ve Abdullah es-sahabi varsayalım. Hadisi aldığımız kitabın da bir yazarı olmalı ona da Musannıf diyelim. Şöyle bir senedimiz olsun:

“Kale Musannıf haddesena Ahmed et-Tebe kale haddesena Hasan et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) kale keza...”¹⁴⁴

Musannıfla Peygamber (s.a.v.) arasında üç kişi vardır. Hadisin senedi sülasıdır. Senedin müntehası¹⁴⁵ Peygamber (s.a.v.) şu halde hadis merfudur. Mübtedası¹⁴⁶ da musannıf olur. Evvela aşağıdaki gibi ravilerin bir listesini çıkarırız.

Musannıf

1) Ahmed et-Tebe

2) Hasan et-Tabii

3) Abdullah es-Sahabi

Peygamber (s.a.v.)

Şimdi gerçek bir hadisle hareket edelim. Tahlil edeceğimiz hadis “niyet hadisi” diye meşhur *Sahih-i Buhari*’nin ilk hadisidir¹⁴⁷.

حدثنا الحميدي عبد الله بن الزبير قال حدثنا سفيان قال حدثنا يحيى بن سعيد الأنصاري قال أخبرني محمد بن إبراهيم التيمي أنه سمع علقمة بن وقاص الليثي يقول سمعت عمر بن الخطاب رضي الله عنه على المنبر قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول إنما الأعمال بالنيات وإنما لكل امرئ ما نوى فمن كانت هجرته إلى ديار ذي القربى أو إلى امرأة ينكحها فهجرته إلى ما هاجر إليه

¹⁴⁴ Kitabımızda bundan sonra hep bu tarz kurgu senedler oluşturacağımız için bu kurgulamayı iyi anlamamız gerekmektedir.

¹⁴⁵ Senedin müntehası, senedin nihayeti yani bittiği ve rivayet olunan metnin asıl sahibi kimse demektir.

¹⁴⁶ Senedin mübtedası, senedin başlangıcı yani hadisi senediyle beraber zikreden kimse demektir.

¹⁴⁷ el-Buhari, *Sahih*, I, 3 No:1

Evvela hadisin senedinde zikrolunan zatları listeliyoruz ve şöyle bir tablo oluşturuyoruz.

	Ravi					
B	Buhari					
1	Humeydi					
2	Süfyan					
3	Yahya b. Said					
4	İbrahim et-Teymi					
5	Alkame b. Vakkas					
6	Ömer b. Hattab					
N	Peygamber					

Hadisi İmam Buhari altı ravi ile rivayet etmiştir. Buna südasi sened denilir. Beş ravi olsaydı humasi, dört ravili olsa ruba'i ve kurguladığımız gibi üç ravili olsaydı sülasi denilirdi. Ravileri incelemeye geçmezden evvel seneddeki ravi adediyle alakalı birkaç söz etmek yerinde olacaktır.

SÖYLEYENE YAKINLIĞI AÇISINDAN HADİSLER

Ali (علي) Sened

Bir hadis metninin muhtelif senedlerinden veya metinleri farklı da olsa, birkaç senedden ravi sayısı hakikaten veya hükmen en az olanına denir. Ravi sayısının “hükmen az olması”ndan kastedilen şey, ravilerin, sayıca fazla olsalar da, güvenilirlik bakımından daha iyi durumda olmalarıdır. Senedin ali olması, şüphesiz ravilerin sika olması şartıyla, arzu edilen bir şeydir. Çünkü seneddeki ravi sayısının az olması, rivayette hata yapılmış olabilme ihtimalini azaltır.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Bunun tam aksini savunanlar olmuşsa da onların bu iddiaları kabul görmemiştir.

Ancak bu kaygı, bazı hadislerin ferd veya garib olarak rivayet edilmesine yol açmıştır.¹⁴⁹ İmam Buhari'nin bu senedinde çağdaş olan raviler vardır. Şayet Buhari bu hadisi altı kişilik bir senedle değil de dört kişilik bir senedle rivayet etmiş olsa idi. Bu dörtlü sened önmüzdeki altılı senede nispetle ali bir sened olur ve bu elimizdeki hadise de nazil senedli derdik.

Misal vermek gerekirse; aynı hadisi İmam Nesai, Amr b. Mansur, Abdullah b. Mesleme, Malik b. Enes, Yahya b. Said, Muhammed b. İbrahim, Alkame b. Vakkas, Ömer b. Hattab tarikiyle rivayet etmiştir. İşte bu hadis Buhari'nin hadisine nispetle nazildir zira senedinde Buhari'nin senedindekinden bir fazla ravi vardır.

Nazil (نازل) Sened

Ali senedin tarifinden anlaşılacağı üzere aynı metnin birkaç senedinden veya metinleri farklı da olsa birkaç senedden, ravi sayısı diğerlerine oranla daha çok olanına denir.

Bunu bilmenin ve senedleri ali ve nazil gibi taksim etmenin ne faydası vardır, denilebilir. Bunun cevabı az evvel dediğimiz gibi şudur: seneddeki ravi sayısının az olması, rivayette hata yapılmış olabılme ihtimalini azaltır. Nitekim; Muhammed b. Eslem et-Tusi, “senedin kısalığı Allah’a yakınlıktır” demiş, Ahmed b. Hanbel de “ali isnad aramak sünnettendir” demiştir.¹⁵⁰ Ancak güvenilir kişilerden teşekkül eden nazil bir senedi, güvenilir olmayan kişilerin meydana getirdiği ali senede tercih etmek gerekir. Zira nazil senedli sahih bir hadis, ali senedli zayıf bir hadisten daha hayırlıdır. İsnadın nazil olması onun zayıf olmasını gerektiren bir sebep değildir.¹⁵¹ Ancak el-Hakim, Ali sened varken nazil sened yazılmaz demiştir.¹⁵² Ancak bu itibar yönünden böyledir.

Ali ve nazil senedlere dair bu fasıldan sonra şimdi yapmamız gereken hadiste geçen ravileri teker teker incelemektir. Tabi ravileri in-

¹⁴⁹ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 124.

¹⁵⁰ Canan, İbrahim, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, I, 501-503.

¹⁵¹ bkz. Tekkeşin, Zübeyr, *İsnad Md.*, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, III, 203-204.

¹⁵² el-Hakim, *Marifetu Ulumi'l-Hadis*, 50.

celemeye geçmeden evvel ravilerin tabakalarını bilmek gerekir. Zira senedin tarifini yaparken “Sened biri diğerinden almak ve nakletmek şartıyla, hadisi rivayet eden kişilerin Peygamber (s.a.v.)’e kadar sıralandığı kısımdır” demiştik. Buna göre Peygamber (s.a.v.)’den hadis rivayet eden bir zatın sahabi olması gerekmektedir. Peki sahabi kimdir? Sahabeden de hadisi ancak bir başka sahabi veyahut da tabii rivayet edebilir. Peki Tabii kime denir? İşte bu soruların cevabı tabakat ilmindedir. Ayrıca yeri gelince işaret edeceğimiz gibi sahabilerin tedkiki söz konusu değildir. Peki nasıl bileceğiz?

RAVİLERİN TABAKALARI

Tabaka kelimesi, lugatta herhangi bir vasıfta ortak olanlar anlamına gelir. Hadis ıstılahında ise, yaş ve isnadda birbirine benzeyen akran raviler grubu demektir.¹⁵³

Tabakanın tayininde şu dört noktanın bilinmesine ihtiyaç duyulur:

- a) Ravi ne zaman doğmuştur?
- b) Ravi ne zaman vefat etmiştir?
- c) Ravinin talebeleri kimlerdir?
- d) Ravinin şeyhleri (üstadları, hocaları) kimlerdir?

Bir ravinin hangi tabakadan olduğunu tayin etmekte esas alınan kriterler ve değişik itibarlar sonucu mutlaka etkilemektedirler. Bazen iki ravi, bir açıdan aynı tabakaya girebildikleri halde bir başka açıdan ayrı tabakalara dahil olabilirler. Mesela, müslüman oluş tarihleri noktasından hareketle Enes b. Malik (radiyallahu anh) genç sahabiler tabakasından, Ebu Bekir (radiyallahu anh) da yaşlı sahabiler tabakasından olurlar. Ancak sahabi olma vasfında ortak oldukları dikkate alınacak olursa, bu takdirde de aynı tabakadan olurlar. Bu son ölçüye göre bütün sahabiler birinci tabaka, bütün tabiiler ikinci tabaka, etbau’t-tabiiler de üçüncü tabakayı teşkil etmiş olurlar.

¹⁵³ Çakan, *Hadis Usulü*, 79.

Ravi tabakalarının tayini, ravilerin tanınması için çok önemlidir. Ayrıca bu tayin ilerde ele alacağımız seneddeki rivayet lafızlarının delaletleri, bir nevi şaşırtmaca olan tedlis, inkıta yani senetteki kopukluk ve ittisal yani senedin ravilerinin diğerinden alıp nakletmesi gibi fevkalade önemli hususların bilinmesi açısından oldukça önemlidir.

Ana hadis kaynaklarının tasnifine yani hadislerin kitaplarda toplanmasına kadar geçen dönemde hadislerin naklini gerçekleştirenler ve sünnet verilerini sonraki nesillere aktaranlar; sahabe, tabiun ve etbau't-tabiinden oluşan üç nesildir. Ravilerin tabakaları deyince, önce bu üç nesil akla gelir. Sonra da bu üç neslin kendi içinde belli kriterlere göre ayrıldıkları gruplar anlaşılır.¹⁵⁴ Şimdi Peygamber (s.a.v.)'in haklarında, **“İnsanların en hayırlıları çağdaşlarıım, sonra onları takib edenler, sonra da onlardan sonra gelenlerdir.”**¹⁵⁵ buyurduğu bu üç nesli tanımaya çalışalım.

Ashab (أصحاب) (Radiyallahu Anhum Ecmain)

(صحابه) Sahabe kelimesi, hem beraber ve arkadaş olmak manasına masdar, hem de (صاحب) “sahib” yani arkadaş kelimesinin çoğulu olarak kullanılır. (صحابي) Sahabi kelimesi sahabeye mensub yani onlardan biri, demektir. Ashab da yine “sahib” kelimesinin çoğuludur.¹⁵⁶

Sahabi ıstılahta, müslüman olarak Peygamber (s.a.v.)'i gören ve bu imanla yaşayıp ölen kimse demektir.¹⁵⁷

1) Bu görme ve görüşmenin, uzun veya kısa olması farketmez.

2) Müslüman olmadığı halde Peygamber (s.a.v.)'i gören sahabe değildir.

¹⁵⁴ Çakan, *Hadis Usulü*, 79-80.

¹⁵⁵ el-Buhari, *Sahih*, II, 938 No:2509, III, 1335 No:3451, V, 2362 No:6065, VI, 2452 No:6282; Müslim, *Sahih*, IV, 1962, No:2533.

¹⁵⁶ Karaman, *Hayreddin, Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü*, 43.

¹⁵⁷ Çakan, *Hadis Usulü*, 80.

3) Kendi kendine yiyip içecek kadar olan veya 4-5 yaşına basmış bulunan çocuklar da sahabi sayılır.

4) Peygamberlik kendisine gelmeden önce Peygamber (s.a.v.)'i görmüş olan ve peygamberliğinden sonra buna imkan bulamayan kimse sahabi sayılmaz.¹⁵⁸

Peki bir kimsenin sahabi olduğunu nasıl bileceğiz?

Sahabeyi tanımak, hadis hususunda konuşmak isteyenler için şarttır.¹⁵⁹ Bir kimsenin sahabi olduğu beş yolla tesbit olunur. Bunlar:

1) Tevatür yoluyla yani bir kimsenin sahabi olduğunun tevatüren nakledilmiş olması.

2) Şöhret yoluyla bilinmesi; yani o şahsın ashabtan olduğunun meşhur olması.

3) Sahabi olduğu bilinen bir zatın, bir diğerinin sahabi olduğunu söylemesi.

4) Muteber bir kimsenin tarih bakımından mümkün olabilecek bir zaman içinde, kendisinin sahabi olduğunu ifade etmiş olması.¹⁶⁰

5) Muteber bir tabiinin söylemesi.¹⁶¹

Hicri 100-110 tarihinden sonra yaşayan bir kimsenin sahabilik iddiası reddedilir. Çünkü en son sahabeler bu tarihler arasında vefat etmişlerdir.¹⁶² Ashabın en son vefat edenlerine dair bazı ihtilaflar mevcuttur.¹⁶³ Bu ihtilaflar sebebiyle tereddüde gerek yoktur. Hatta

¹⁵⁸ Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü*, 43.

¹⁵⁹ eş-Şehhud, Ali b. Naif, *el-Mufasssal fi Usulit't-Tahric ve Diraseti'l-Esanid*, I, 492

¹⁶⁰ bkz. Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 46.

¹⁶¹ Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü*, 43.

¹⁶² Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü*, 43.

¹⁶³ Sahabilerin en son vefat edeni ile çeşitli bölgelerde en son vefat eden sahabilerin ölüm tarihlerini bilmek, bu tarihlerden sonra sahabilik iddiasını reddetmek bakımından önemlidir. Sahabilerin en son vefat edeni, hicri 100 ile 110 tarihleri arasında Mekke'de Hakk'ın rahmetine kavuşan Ebu't-Tufeyl Amir b. Vasile't-l-Leysi'dir. İslam devletinin çeşitli bölgelerinde en son vefat eden ashab hakkında, ufak ihtilaflar varsa da Medine'de, Mahmud b. er-Rabi (99, 717); Kufe'de, Abdullah b. Ebi-Evfa (84-88, 703-707); Basra'da, Enes b. Ma-

günümüzde yukarda zikrettiğimiz ashabın tesbitine dair beş hususa dahi gerek kalmamıştır. Zira bizim için ashabı tespit bu hususta kalem alınmış muteber eserlerle mümkündür.

Gerek ashabın gerekse diğer ravilerin hal tercemeleri¹⁶⁴ için yazılmış umumi eserler tabakat ve tezkire kitapları olduğu gibi, sadece sahabeye tahsis edilen çok sayıda kitap vardır.¹⁶⁵

Tabiun (تابعون) (rahimehumullah)

(تابعي) “Tabii” Müslüman olarak bir veya daha çok sahabi ile görüşen ve müslümanlığı üzere vefat eden kimsedir.¹⁶⁶ Tabiun çoğuludur ve tabiiler, demektir. Tabiunu tanımaktan gafil olan kişi sahabe ile tabiunun, tabiun ile etbau’t-tabiinin arasını ayıramaz.¹⁶⁷

Cumhura göre bir kimse sahabiye kısa bir an için görse bile “tabii” olur.¹⁶⁸ Hatib el-Bağdadi ise, bir kimsenin tabii olabilmesi için sahabe ile sohbet etmesi gerekir, yalnız bir anlık görüş kafi gelmez demıştır.¹⁶⁹

Etbau’t-Tabiün (أتباع التابعين) (rahimehumullah)

Peygamber (s.a.v.)’in, en hayırlı olduklarını haber verdiği üç nesilden üçüncüsüne “etbau’t-tabiin” veya (تبع التابعين) “tebeu’t-tabiin” denir. Bunlar da, müslüman olarak tabiileri gören ve bu iman üzere vefat eden kimselerdir.¹⁷⁰

lik (90-93, 709-712); Şam’da (Hıms), Abdullah b. Büsr (88-96, 703-714); Dimaşk’da, Vasile b. el-Eska’ (83-86, 702-705); el-Cezire’de, (Dicle ile Fırat arası) el-Urs b. Amira; Mısır’da, Abdullah b. el-Haris (85-89, 704-708); Taif’te, Abdullah b. Abbas’ın (86, 705) en son vefat edenler olduğu kabul edilir.

¹⁶⁴ Ravinin hal tercemesi biyografisi demektir.

¹⁶⁵ Sahabe bilgisine dair ulema muhtelif kitaplar telif etmişlerdir. Bu babta kalem alınmış eserlere dair bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 254.

¹⁶⁶ Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü*, 51.

¹⁶⁷ el-Hakim, *Marifetu Ulumi’l-Hadis*, 86.

¹⁶⁸ es-Sanani, *Tavzihu’l-Efkar*, II, 471.

¹⁶⁹ bkz. İbnu’s-Salah, *Mukaddime*, 179.

¹⁷⁰ Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s.176.

Sehavi'nin ifadesine göre bu nesil hicretin 220. yılında sona erer. Bundan sonraki nesillerde özellikle komşu devlet ve milletlerle kurulan sıkı temas, İslam içtimai ve dini hayatına bazı bid'atların ve kötü huyların girmesine sebep olmuştur.¹⁷¹

Gerek tabiiler ve gerekse onları takip edenler neslinde, hadis rivayeti bakımından hata, unutkanlık, yanlışlık ve hatta üçüncü nesilde az da olsa yalan dahi vardır. İşte bu sebeple, cerh ve tadil yani ravilerin, güven bakımından incelenmesi ilminin konusuna bunlar da girmektedirler.¹⁷²

Son olarak İbni Hacer'in Kütüb-ü Sitte'de bulunan ravileri ashab devrinden rivayet asrının sonu sayılan Hicri 4. asır başına kadar ayırdığı oniki tabakayı¹⁷³ zikretmek faydalı olacaktır. Bu tabakalar:

1) Kendi aralarında kısımlara ayrılan ashab.¹⁷⁴

2) İbnu'l-Müseyyeb (v. 93/712) gibi büyük tabiiler.

3) İbni Sirin (v. 110/728) gibi orta tabiiler.

4) Zühri (v. 125/743) ve Katade (v. 117/735) gibi, rivayetlerinin çoğu büyük tabiilerden olan ve bir üst tabakayı takip eden tabiiler.

5) A'meş (v. 148/765) gibi bir kısmının ashabdan hadis aldığı bile tesbit edilmemiş olan küçük tabiiler.

6) İbni Cüreyc (v. 150/767) gibi bir üst tabaka ile beraber bulunan fakat, hiçbir sahabe ile karşılaşmamış olanlar.

7) İmam Malik (v. 179/795) ve Sevri (v. 161/778) gibi Tabii-lerden sonra gelen nesil yani tebeu't-tabiinin büyükleri.

8) İbni Uyeyne (v. 198/813) ve İbni Uleyye (v. 192/808) gibi bu neslin orta yaşlıları.

9) İmam Şafii (v. 204/819) gibi bunların küçükleri.

¹⁷¹ Abdullatif, *el-Muhtasar*, 44

¹⁷² Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü*, 53.

¹⁷³ Abdullatif, *el-Muhtasar*, 19.

¹⁷⁴ el-Hakim ashab için oniki mertebe zikretmiştir. bkz. el-Hakim, *Marifetu Ulumi'l-Hadis*, 64.

10) İmam Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) gibi Tabiiler devrine yetişemeyen ve ondan sonraki nesilden hadis alanların büyükleri.

11) İmam Buhari (v. 256/970) gibi, bunların orta yaşlı olanları.

12) Tirmizi (v. 279/892) gibi gençleri.¹⁷⁵

Bu taksime dikkatle bakacak olursak görürüz ki beş asıl tabaka söz konusudur:

1) Sahabe tabakası h. 110'da son bulur.

2) Tabiun tabakası h. 180'de son bulur.

3) Etbau't-tabiin tabakası h. 220'de son bulur.

4) Etbau etbai't-tabiin tabakası h. 260'da son bulur.

5) Etbau etbai etbai't-tabiin tabakası h. 300'de son bulur.

Bu beş tabakayı İbni Hacer, isnaddaki yakınlıkları, hocaları ve akranları gibi ortak noktaları dikkate alarak mezkur oniki tabakaya ayırmıştır.

Bu beş tabakadan hayır hususunda Allah (azze ve celle)'nin şahitliğine mazhar olmaları sebebiyle¹⁷⁶ ashab, hadis rivayeti bakımından istisnasız olarak güven ve itimada layık yani "udul" kabul edilmişlerdir.¹⁷⁷ Unutma, yanılma gibi kaçınılmaz beşeri haller dışında onların hadis mevzuunda, daha sonraki nesillerde görülen yalancılık v.b. gibi kötülükleri işlemedikleri kesin olarak sabittir.¹⁷⁸ Bu sebeple ashab cerh ve tadil ilminin mevzusuna dahil değildir. Ravi kontrolü tabiun tabakasından itibaren başlar.

Şimdi İmam Buhari'nin rivayet ettiği niyet hadisinin senedine dair çıkardığımız tabloyu hatırlayalım. Bu listedeki zatların her birisinin vefat tarihlerini isimlerinin yanlarına yazalım.

¹⁷⁵ bkz. İbni Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 5-6.

¹⁷⁶ Allah ve Resulünden ashabın tadili hakkında gelen rivayetler için bkz. el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 46-49.

¹⁷⁷ Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 170. Yani ashabı, bizzat Allah (azze ve celle) tadil etmiştir.

¹⁷⁸ Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü*, 44

	Ravi	Vft.				
B	Buhari	256				
1	Humeydi	219				
2	Süfyan	198				
3	Yahya b. Said	144				
4	İbrahim et-Teymi	120				
5	Alkame b. Vakkas	???				
6	Ömer b. Hattab	23				
N	Peygamber					

Artık az evvel tesbit ettiğimiz tabaka tarihlerini Peygamber (s.a.v.)'e en yakın raviden itibaren uyguluyoruz. Ömer b. Hattab 23 yılında vefat etmiştir. Sahabi oluşu tevatürle sabittir. Ashab devri 110 yılında hitama ermiştir.

Ashabın terceme yani biyografisini nereden bulacağımızı anlatmıştık. Peki geri kalan ravileri nereden bulacağız?

Bu hususta “ilm-i tarihi’r-ruvat” yani “raviler tarihi bilimi”ne dair alimlerin yazmış oldukları ravilerin terceme yani biyografileri ve hangi tabakadan olduklarını bildiren kitaplardan istifade edeceğiz.¹⁷⁹

Tekrar senedimize dönelim. Şimdi az evvel zikrettiğimiz beş devrin tarihlerini ashabdan itibaren uygulamaya başlıyoruz.

	Ravi	Vft.	Dvr.	Tbk.		
B	Buhari	256	260	4		
1	Humeydi	219	220	3		
2	Süfyan	198	220	3		
3	Yahya b. Said	144	180	2		
4	İbrahim et-Teymi	120	180	2		
5	Alkame b. Vakkas	???	???	???		
6	Ömer b. Hattab	23	110	1		
N	Peygamber					

¹⁷⁹ Hadis ravileri yani ricalinin tarih ve ahvaline dair telifat için bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 260. Ravilerin tabakalarına dair tabakat türündeki telifat için de bkz. Aynı eser 290.

Tabloda da görüleceği üzere Alkame b. Vakkas'ın vefat tarihini elimizdeki eserlerden bulamadık. Hatta sırf ricalin vefat tarihlerine dair kaleme alınmış “vefayat” kitaplarına da müracaat ettik.¹⁸⁰ Peki Alkame sahabi midir, tabii midir? Aslında bunu hemen rical ve tabakat kitaplarından öğrenebiliriz. Ancak başka tespit yolları da vardır. Mesela tabakalarla alakalı ilk söylediklerimizi hatırlarsak ravinin tabakası dört şeyle sabit olabilir. Doğum ve ölüm tarihi ile talebe ve şeyhleri. Alimlerimiz muhaddislerin şeyhlerine dair kitaplar dahi telif etmişlerdir. Bunlara “meşyaha” denilir.¹⁸¹ Az evvel zikrettiğimiz kitaplarda bu zatın şeyhlerine bakarsak görürüz ki bu zat Peygamber (s.a.v.)'in hanımını Aişe (radiyallahu anha)'dan, Ömer b. Hattab'dan, Amr b. As, Abdullah b. Ömer ve Muaviye b. Ebi Süfyan (radiyallahu anhum) hazeratından rivayet etmiştir.¹⁸² Ancak Peygamber (s.a.v.)'den rivayeti yoktur. Şu halde Peygamber (s.a.v.)'i görmemiştir. Sahabi değildir, tabiundandır. Demek ki ravi kontrolüne Alkame'den başlayacağız. Şayet Alkame ashabtan olsaydı o zaman tedkike Muhammed b. İbrahim'den başlardık.

Şimdi tablomuzun şekli şöyle oldu:

	Rv.	Vft.	Dvr.	Tbk.			
B	Buhari	256	260	4			
1	Humeydi	219	220	3			
2	Süfyan	198	220	3			
3	Yahya b. Said	144	180	2			
4	İbrahim et-Teymi	120	180	2			
5	Alkame b. Vakkas	???	???	2			
6	Ömer b. Hattab	23	110	1			
N	Peygamber						

¹⁸⁰ Vefayat türündeki telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 426.

¹⁸¹ Meşyeha türündeki telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 298.

¹⁸² bkz. el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, XX, 313, No:4021 İbni Hacer, *el-İsabe*, V, 66, No:6265, *Tehzibu't-Tehzib*, VII, 247, No:489.

RAVİLERDE ARANAN NİTELİKLER

Hadisi nakleden kişiye “ravi” denildiğini gördük. Hadisin makbul bir hadis olabilmesi için ravilerinin bazı vasıflara haiz olmaları gerekmektedir. Bu aranan vasıfları taşıyan ravilere “sika” denilir. Bir ravinin güvenilir yanı (ثقة) “sika” sayılması için onda maddi ve manevi bazı nitelikler aranır. Bu manevi niteliklere adalet, maddi niteliklere de zabt denilmektedir. Şu halde her ravi için şu iki soruyu soracağız.

1) Bu ravi adalet sahibi midir?

2) Bu ravi zabt sahibi midir?

Şimdi adalet ve zabt ne demek onu görelim.

Ravinin Adaleti

Adalet, kişinin, dinin hükümlerine uygun yaşaması, halk nazarında şahsiyetini zedeleyecek söz ve işlerden kaçınması demektir. Ravinin müslüman, temyiz kabiliyetine sahip yani akıl ve baliğ olması da adalet vasfı içinde değerlendirilir.¹⁸³ Başkasına hadis nakledecek olan kimsede bu niteliklerin bulunması gerekir. Ancak hadis öğrenmek için müslüman ve baliğ olma niteliklerine gerek görülmemiştir. Yeter ki, öğrenilen hadis, müslüman ve baliğ olduktan sonra rivayet edilsin.¹⁸⁴

Bir kimsenin mezkur özellikleri taşıdığı iki yolla bilinebilir:

1) Toplum içinde bu nitelikleri taşımakla tanınmış olma,

2) Bu konuda yetkili bir alimin haber vermesi.¹⁸⁵

Bazı alimler, muhtemelen “beraat-ı zimmet asıldır” yani kişinin suçsuzluğu esastır, kaidesinden hareketle, hadis öğrenimiyle meşgul olan herkesin, aksi ortaya çıkıncaya kadar adil olduğunu söylemişlerse de¹⁸⁶ bu çok müsamahakar bir anlayış olması sebebiyle kabul görmemiştir.

¹⁸³ Ravinin hadis alma çağı ile alakalı tafsilat için bkz. Kadı İyaz, *el-İlma*, 63.

¹⁸⁴ bkz. el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 76.

¹⁸⁵ Ulema sika ravilerin zikredildiği müstakil kitaplar telif etmişlerdir. Bunlar için bkz. el-Kettani, *Hadis literatürü*, 319.

¹⁸⁶ Mesela bkz. İbni Abdülberr, *et-Temhid*, I, 28.

Ravinin Zabtı

Zabt ise, ravinin öğrenmiş olduğu bir hadisi, başkasına nakledinceye yani hadisi eda edinceye kadar, öğrendiği gibi koruması demektir. Bundan da, hadisi ezberden rivayet edecekse onu ezberinde tutabilmesi, kitabından rivayet edecekse kitabını tahriflerden koruyabilmesi, mana ile rivayet edecekse manayı bozup bozmayacak hususları bilmesi kastedilir. Ayrıca hadis lafzıyla ibadet olunan türden olmamalıdır. Mesela tahiyyatı yani “et-tahiyyatı” duasının talim olduğu hadiste bu dua manen rivayet olunamaz.

Hadisi Lafzen ve Mana ile Rivayet

Hadislerin Peygamber (s.a.v.)’den veya sonraki dönemlerde, hocadan duyuldukları gibi aynen alınıp nakledilmeleri en güzel şekildir ve mümkün olduğu sürece böyle yapılmalıdır. Azimet budur.¹⁸⁷ Nitekim Peygamber (s.a.v.) de, sözünü duyduğu gibi belleyip rivayet eden kimseye hayır duada bulunmuştur.¹⁸⁸ Abdullah b. Ömer (radiyallahu anhumâ) gibi bazı sahabiler bu hususa özel itina göstermiş ve hadislerde, mana bozulmasa da, bir kelimenin bile benzeriyle değiştirilmesine¹⁸⁹ veya takdim-tehir yani yerinin öne-arkaya alınmasına¹⁹⁰ razı olmamışlardır.¹⁹¹

Diğer taraftan aynen rivayet etme imkânı olmadığında hadislerin, mana bozulmamak şartıyla, Peygamber (s.a.v.)’in lafızlarının yerine benzerleri kullanılarak rivayet edildiklerini gösteren haberler de vardır.¹⁹² Mesela Muhammed b. Sirin şöyle demiştir: “Ben hadisi on kişiden işitirdim, manaları bir, lafızları farklı olurdu.”¹⁹³ Bu bir zaruretten kaynaklanıyordu. Peygamber (s.a.v.) bir söz söylüyor, orada bulunanlar da onu dinliyor ve akıllarında tutmaya çalışıyorlardı.

¹⁸⁷ bkz. Bilmen, *Kamus*, I, 175.

¹⁸⁸ bkz. Tirmizi, *Sünen*, V, 34, No:2657.

¹⁸⁹ bkz. el-Bağdadi, *el-Kıfaye*, 173.

¹⁹⁰ bkz. el-Bağdadi, *el-Kıfaye*, 175.

¹⁹¹ bkz. er-Ramehürmüzi, *el-Muhaddisu’l-Fasıl*, 541-543, el-Bağdadi, *el-Kıfaye*, 171.

¹⁹² bkz. Hatib el-Bağdadi, *el-Kıfaye*, 188.

¹⁹³ Hatibu el-Bağdadi, *el-Kıfaye*, 311.

Yazılı kültürü olmayan toplumlarda hafıza gücünün geliştiği bir hakikattir. Bu, görme engelliler gibi, duyu organlarından biri bulunmayan kimsenin diğer duyu organlarının benzeri kimselerden daha kuvvetli olmasına benzer bir durumdur. O günkü toplum içinde onlarca beyti bir dinleyişte ezberleyen insanların olması bu hususa delildir. Ayrıca hadislerini ezberlemede sahabenin Peygambere karşı olan sevgi ve bağlılıklarının, onu pürdikkat dinlemelerinin etkisini de düşünmek gerekir. Binaenaleyh bir defa duyulmuş olsa da bazı hadislerin aynen korunup nakledilmiş olması yadırganamaz. Bununla beraber, bilhassa uzun hadislerde metni aynen akılda tutmak her zaman mümkün olmamış olabilir. Ama bu hadislerin de nakledilmeleri gerekir. Bu sebeple ortada bir zaruret bulunduğu için, aynen nakletme imkanı olmadığında hadislerin manalarıyla rivayet edilmeleri caiz görülmüştür. Nitekim Kur'an ile sünnette de bunun caizliğini gösteren deliller vardır.¹⁹⁴ Hadislerin mana ile rivayetlerinin caiz olduğu görüşünde olan zatlar arasında Aişe, Abdullah b. Mes'ud ve Enes b. Malik gibi sahabileri, sonraki nesillerden ise Amir eş-Şa'bi, İbrahim en-Neha'i, Süfyan b. Uyeyne ve Yahya b. Sa'id el-Kattan gibi alimleri zikredebiliriz.

Bu meselede yine de şu hususlara işaret edilmesi gerekir.

1) Mana ile rivayet caiz görülmekle beraber bunu gelişigüzel herkes her zaman yapamaz.

2) Mana ile rivayeti, Peygamber (s.a.v.)'in kullanmış olduğu asıl lafzı hatırlamayan veya hadisi ihtisaren yani özetle nakletme mecburiyetinde olan kimse, dilin, manayı bozup bozmayacak inceliklerini biliyorsa, manayı bozmayacak şekilde yapabilir. Aksi halde mana ile rivayeti caiz değildir.¹⁹⁵

Ulema daha başka hususlara da dikkat çekmişlerdir.¹⁹⁶

Bazıları; mana ile rivayetin caizliği, hadislerin kitaplara geçmesinden önce idi, ondan sonra da caiz değildir. Çünkü artık yazılı bulunan hadisi, olduğu gibi nakletme imkanı vardır. Dolay-

¹⁹⁴ Aydınlı, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 53.

¹⁹⁵ bkz. er-Ramehürmüzi, *el-Muhaddisu'l-Fasıl*, 404.

¹⁹⁶ Bu farklı görüşler için bkz. eş-Şevkani, *İrşadu'l-Fuhul*, 54-55.

sıyla mana ile rivayet zarureti kalmamıştır, deseler de bu yerinde bir görüş değildir. Zira gündelik kullanımda bu mümkün değildir. İlmi çalışmalarda dahi büyük ölçüde böyle bir şey mümkün olamaz. Bu şart ancak tekellüftür. Netice itibariyle tercüme ile dini yaşayan bir topluluğa lafzen rivayeti bu şekilde takdim etmenin bir manası yoktur.

Diğer taraftan, bazı kelime veya cümleleri farklı olan hadislerin bu farklılıklarının mutlaka mana ile rivayetten meydana geldiğini söylemek de her zaman doğru olmayabilir. Peygamber (s.a.v.) aynı manayı 23 yıllık peygamberliği esnasında muhtelif zaman ve mekanlarda muhtelif kelime, cümle ve terkiplerle ifade etmiş olabilir. Bu gibi durumlarda hadisleri özellikle farklı sahabiler rivayet etmiş ise bu ihtimal daha da kuvvetlidir.¹⁹⁷

Bir kimsenin zabt sahibi olduğu, rivayet ettiği hadislerin diğer sika yani adalet ve zabt sahibi ravilerin rivayetlerine uygun oluşuyla bilinir.¹⁹⁸

Rivayet olunan bir hadisin yalnız lugat manasını değil, şer'i ahkâmını da bilmek bize yani Hanefi ulemasına göre zabtın en yüksek seviyesidir.¹⁹⁹ Nitekim Ali b. el-Medini şöyle demiştir: "Hadisin manalarının tefakkuhu ilmin yarısıdır. Diğer yarısı da ricalinin bilinmesidir."²⁰⁰

Bir hadisi Peygamber (s.a.v.)'den rivayet eden kişi, gerçekten fakih yani her açıdan ictihada muktedir ve hadis rivayetiyle meşhur ise rivayet ettiği hadis, kıyasa muvafık yani uygun olsun veya olmasın kabul edilir. Kıyas ile aralarını bulmak mümkün ise araları bulunur. Mesela, hadis genel bir ifadeye sahipse ancak kıyas hususiyet yani özel oluşa işaret ediyorsa, hususi olan umumi olanı tahsis eder ve araları bulunmuş olur. Böylelikle her rivayetle amel edilmiş olur. Ama aralarında muaraza yani uyuşmazlık bulunur ve uzlaştır-

¹⁹⁷ Hadislerin lafzan ve manen rivayeti hususunda bkz. Naim, *Hadis Usulü*, 435-448.

¹⁹⁸ bkz. Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 54.

¹⁹⁹ Bilmen, *Kamus*, I, 155.

²⁰⁰ el-Bağdadi, *el-Cami li-Ahlaki'r-Ravi*, 211.

mak da mümkün olmazsa böyle hadisler ahad da olsa kıyasa tercih olunur. Dört halife, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Amr b. As, Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel ve müminlerin annesi Aişe (radiyallahu anha) böyle ravilerdendir. İmam Malik'ten bu gibi durumlarda kıyasın öne alınacağı şeklinde hükmettiği mervidir.

Yine böyle ahad türünden olan bir hadisin ravisi hakkıyla fakih değilse, o hadis kıyasa muvafık ise kabul edilir, uygun değilse edilmez. Çünkü Şari'in maksadına iyice eğilmediği ve onu araştırmadığı düşünülür.

Sahabeden Ebu Hüreyre ve Enes b. Malik bu tür ravilerden sayılmıştır. Bunlar fakih insanlardan olsalar da her bakımdan ictihada muktedir olmadıkları söylenir.²⁰¹

RAVİLERİN CERH VE TADİLİ

Ravide zikrettiğimiz bu iki nitelik yani adalet ve zabt bulunursa ona (ثقة) sika, denileceğini söylemiştik. Bunun çoğulu (ثقات) "sikat" şeklinde gelir.

Ravide bu niteliklerin bulunduğunu söylemeye, buna hükmetmeye ise (تعديل) "tadil" denir.²⁰²

Ravide bu iki niteliğin birinin veya ikisinin kısmen ya da tamamen bulunmadığını söylemeye ise (جرح) cerh denilir.

Raviyi cerh etmek, gıybet sayılmamıştır. Çünkü burada, önemli bir bilgi kaynağının korunmasına yönelik bir zaruret vardır. Nitekim zaruri durumlarda kişiler hakkında bilinen olumsuz niteliklerin söylenmesinde bir beis görülmemiş, bilakis bu, yerine getirilmesi gerekli bir ödev sayılmıştır. Nitekim: Eşinden ayrılan Fatıma bt. Kays'a, Muaviye b. Ebi Sufyan ile Ebu Cehm evlenme teklifinde bulunmuşlar. Fatıma (radiyallahu anha) da Peygamber (s.a.v.)'e danışmış, Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: "Ebu Cehm'e ge-

²⁰¹ Bilmen, *Kamus*, I, 156.

²⁰² Aydınlı, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 54.

lince o değneğini omzundan indirmez. Muaviye ise hiç malı bulunmayan bir fakirdir”²⁰³.

Bahsedilen bu zaruretten dolayı erken dönemden itibaren hadis rivayetine katılan binlerce insan tenkide tabi tutulmuştur. Zayıf ravilerden hadis rivayet etmek mekruhtur.²⁰⁴

Cerh ve Tadilin Prensipleri

Cerh veya tadil hangisi olursa olsun burada bir şahıs hakkında bir hüküm vermek söz konusudur. Evvela bize düşen bunun ağır bir sorumluluk olduğunu bilmektir.²⁰⁵

Ravilerin mezkur cihetlerden ele alındığı kitaplara “Rical Kitapları” denilir. Bugün elimizde bulunan genellikle hicri ilk dört asırda yaşamış oluşan takriben yirmibin ravinin ele alınmış olduğu bir küliyat bulunmaktadır.²⁰⁶

Artık hadisler kitaplarda kayıt altına alınmış bulunduğundan incelenecek bir ravi de kalmamıştır.

Cerh ve tadil ile iştigal etmiş alimler üç kısımdır.

1) Yahya b. Main ve Ebu Hatim er-Razi gibi tüm ravilerden söz eden alimler;

2) İmam Malik ve Şu’be b. Haccac gibi çoğu raviden sözetmiş olanlar;

3) Süfyan b. Uyeyne ve İmam Şafii gibi yeri geldikçe ravilerden söz edenler.

Bu üçlü taksimden başka yine cerh ve tadil ile iştigal edenler mesleki tavırları bakımından da üçe taksim olunurlar. Bunlar:

²⁰³ Müslim, *Sahih*, II, 11 14 No:1480.

²⁰⁴ el-Bağdadi, *el-Kıfaye*, 132.

²⁰⁵ bkz. Çakan, *Hadis Usulü*, 90.

²⁰⁶ Hadis ricalinin tarih ve ahvaline dair eserler için bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 260. Belirli beldelerin ravileri ile alakalı telifat için bkz. a.g.e. 263. Zayıf ravilerle alakalı telifat için bkz. a.g.e. 316. Sika ravilerle alakalı telifat için bkz. a.g.e. 319. Hem zayıf hem de sika ravileri beraberce ele alan telifat için bkz. a.g.e. 320.

1) Müteşeddîd alimler,²⁰⁷

2) Mütesahîl alimler,²⁰⁸

3) Mutavassît alimler, bunlara mutedil alimler de denilir.²⁰⁹

Cerh ve tadil hususunda müteşeddîd, küçük bir-iki kusur sebebiyle raviyi cerhedenlere verilen isimdir. Bu gibi zatların tadil ettiği ravinin sika oluşunda tereddüt edilmez. Bunların zayıf dediklerinde ise teenni ile hareket edilerek başkalarının bu ravi hakkında ne dediklerine bakılır. Başkaları da cerh hususunda kendilerine muvafakat göstermişlerse o ravi zayıftır. Yok eğer muvafakatları yoksa o raviden hemen vazgeçilmez.²¹⁰ Mütesahîl alimler de cerh ve tadil hususunda gevşek davranan, işi sıkı tutmayan alimlerdir. Bunların zayıf dediklerinin zayıf oluşlarında tereddüt edilmez. Sika dedikleri de incelenmelidir.

Bunlardan sonra bilmek gerekir ki; Ravinin sika olması demek hata yapmaz demek değildir. Bu hususta mahfuz tek zat Peygamber (s.a.v.)'dir.

Cerh ve Tadile Dair Bazı Kaideler

1) Şayet cerh ve tadilde bulunan kimse bunun sebeplerini bilen adalet ehli bir kimse ise cerhi ve tadili makbuldür.

2) İşin ilmini bilen birisi tarafından yapılan ancak sebep beyan olunmayan tadil makbuldür. Çünkü tadilin sebebi çoktur. Zikrine hacet yoktur.

3) Cerh veya tadil her ikisi de bir kişinin sözüyle sabit olur.

²⁰⁷ Teşeddütte birinci tabakadan Şube b. Haccac sonra Süfyan es-Sevri gelir. İkinci Tabakadan Yahya b. Said el-Kattan ve sonra Abdurrahman b. Mehdi gelir. Üçüncü tabakadan Yahya b. Main sonra Ahmed b. Hanbel gelir. Dördüncü tabakadan Ebu Hatim sonra Buhari gelir. (el-Cezairi, *Tevcihu'n-Nazar*, 116)

²⁰⁸ Tirmizi ve Hakim (Naim, *Hadis Usulü*, 347) ile İbni Şahin, Ebu Cafer el-Misri, el-Beyhaki bu cümleden sayılmıştır.

²⁰⁹ İmam ed-Darekutni ve İbni Adiyy (Naim, *Hadis Usulü*, 347) ile Ebu Zür'a ve İbni Sa'd bu cümleden sayılmıştır.

²¹⁰ bkz. Naim, *Hadis Usulü*, 346.

4) Raviler dört hal üzeredir. Ya adalet ve zabtı bilinmez, ya cerh olunmuştur, ya tadil olunmuş ya da ihtilaflıdır. İhtilaflı olarak ilerde gereken malumat verilecektir.

5) Sika bir ravinin (حدثني ثقة) şeklinde “Bana bir sika tahdis etti” demesi tadil demek değildir. Ancak kim olduğunu beyan ederse iş değişir. Biz sözüne itibar etsek de sened mübhem kalacağından o hadis zayıf hadislerden olur.

6) Sika bir ravinin kendisinden rivayette bulunduğu zatın sika olması şart değildir.

7) Fakih bir kimsenin rivayet edip, onunla amel etmesi ve onunla fetva vermiş olması o hadisin sahih olmasını gerekli kalmaz. Muhalefet etmesi de böyledir.

8) Az sonra zikrolunacağı üzere meçhul ravilerin her nevisinin hadisleri merduttur.

9) Kadın ve kölenin tadili makbuldür. Küçük çocukların ise cerh ve tadili kabul olunmaz.

10) Bilinen, adaleti de maruf bulunan ancak ismi ve nesebi meçhul olan ravinin hadisi hüccettir.

11) Adil bir ravinin iki sika raviyi zikrederek “bana falan veya hut ta falan haber verdi” şeklindeki tereddütlü rivayeti makbuldür. Ancak o ikisinden birisi zayıf veya meçhul ya da mübhem kalırsa o zaman haber reddolunur.

12) Bid’at sahibinin rivayetleri bid’atının nevine göre makbul veya merdud olabilir. Bu hususla alakalı ilerde gereken malumat verilmiştir.

13) Fısk ile itham olunan bir ravinin tevbe ettiği malum olursa artık onun rivayeti makbuldür. Ancak hadis uydurduğu belli olan kimselerin tevbelerine itibar olunmaz.

14) Şayet sika bir ravi sika bir şeyhinden hadis rivayet ettikten sonra şeyhi “ben ona bunu rivayet etmedim” yada “yalan söylüyor” gibi bir sözle reddedecek olsa o hadis reddedilir. Ancak o raviye yalan isnad olunmaz ve ravi cerholunmaz.

15) Bir kimse bir hadis rivayet eder ancak daha sonra onu unutursa onunla amel etmek caizdir. Hanefi ulemasından bazıları bunu kabul etmezler.

16) Hadis rivayeti için ücret alanın rivayetinin kabulü meselesi ihtilaflıdır. Makbuldür diyenler yanında değildir diyenler de vardır. Bu hususta tafsile girmek ve ihtiyaç sahibiyle olmayanı birbirinden ayırmak gerekir. Bu adalete daha yakındır.

17) Hadis hususunda gevşek davranan, telkinlere çok kapılan, rivayetinde hata, şüzuz ve menakirin çok olması sebebiyle böylesi ravilerin rivayeti reddolunur.

18) Müslüman ve baliğ olmuş kimsenin, islamdan evvel duyduğu veya bülüğdan evvel aldığı rivayeti nakletmesi caizdir. Bu rivayetler de makbuldür.

Şimdi bu kaideleri daha iyi anlamamızı sağlayacak ve rical kitaplarına bizi yaklaştıracak cerh ve tadil lafızlarına bakalım.

Ravinin Cerh ve Tadilinde Kullanılan Lafızlar ve Mertebeleri

Hadis alimleri, ravilerin adalet ve zabt yönünden durumlarını kısa ifadelerle belirtmeye çalışmışlardır.

Mezkur lafızlara geçmeden evvel raviler neden cerhedilir, bu hususa kısaca temas edelim. Raviler cerholundukları hususlara göre üç nevidir:

- 1) Cehalet cihetinden cerh olunan raviler
- 2) Adalet cihetinden cerh olunan raviler
- 3) Zabıt cihetinden cerh olunan raviler.

Cehalet cihetinden cerh üç türdür:

- 1) Mübhem yani ravinin isminin zikredilmemiş olması hali, 2) Meçhulu'l-Ayn ve 3) Meçhulu'l-Hal

Adalet cihetinden cerh ise sekiz türdür:

- 1) Kafir, 2) Sabiyy, 3) Mecnun, 4) Mübtedi, 5) Fasık, 6) Müttehem bi'l-Kızb, 7) Kızb ve 8) Müruetsizlik.

Zabt cihetinden cerh ise yedi türlüdür:

1) Vehm, 2) Muhalefet, 3) Hıfzın kötülüğü, 4) Gafletin şiddeti, 5) Galatın çokluğu, 6) Lafızların delaletlerinden ve maksadlarından mahrumiyetle mana ile rivayet etmenin çokluğu ve 7) Tesahül.

Şimdi bu manalara delalet eden lafızları tanımaya çalışalım. Cerh ve tadil ifade eden lafızlar üç kısımda ele alınabilir. Bunlar:

- 1) Cerh ve tadilde umumi lafızlar
- 2) Cerh ve tadilde hususi lafızlar
- 3) Cerh ve tadilde nadir lafızlar.

Umumi lafızları da cerh ve tadile dair olanlar diye iki başlık altında ele alabiliriz. Bunların ilki umumi tadil lafızlarıdır.

Umumi Tadil Lafızları

(ثقة) Bu lafız adalet ve zabtın tam olduğunu gösterir. Meşhur olan budur. Ancak bazen zabtı tam olmayan kimseler için de kullanılabilir.²¹¹

(ثقة ثقة) Bu yukardaki mananın tekididir. Yani hakkında söylenilen ravi hakkında bu mananın daha kuvvetli bir şekilde mevcut olduğuna delalet eder. Bunlardan başka (حجة),²¹² (ثبت),²¹³ (كأنه مصحف),²¹⁴ (صالح الحديث),²¹⁵ (صدوق),²¹⁶ (مقن),²¹⁷ (حافظ ثقة) ve benzeri lafızlar delaletine şüphe bırakmayacak şekilde tevsik ifade ederler.

Umumi Cerh Lafızları

Umumi lafızların ikincisi de cerh lafızlarının umumi olanlarıdır. Bunların ilki (ليس بقوي) dir bu lafız ravinin kuvvetini nefyeder ancak mutlak bir zayıflık da ifade etmez.²¹⁷ Nitekim ez-Zehebi araş-

²¹¹ es-Sehavi, *Fethu'l-Muğis*, I, 369.

²¹² el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, II, 24; V, 561.

²¹³ ez-Zehebi, *Tezkiretu'l-Huffaz*, II, 686, ed-Darekutni, *el-İlel*, V, 309.

²¹⁴ ez-Zehebi, *Tezkiretu'l-Huffaz*, I, 377, el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, V, 568.

²¹⁵ el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, I, 249.

²¹⁶ el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, I, 340, ez-Zehebi, *el-Kaşif*, I, 381; 667.

²¹⁷ el-Muallimi, *et-Tenkil*, II, 232.

tırma şunu gösterir ki Ebu Hatim bunu söylemişse bununla o ravinin tesebbütte kavi derecede olmadığını ifade etmektedir.²¹⁸ (للضعف ما) lafzı da bu cümledendir. Bu ravinin zaafıtan uzak olmadığına işaret eder.²¹⁹ (تغير بآخرة) lafzı da o ravinin ahir ömründe hafızasının bozulduğuna delalet eder.²²⁰ (تعرف وتكر) lafzı ise rivayetlerinde bazen münker bazen de meşhur şeyler getiriyor olmasıdır.²²¹ (له مناكير) Bu da ravinin münker rivayetleri olduğunu beyan eder. Bu lafız hakkında söylenen ravinin tüm rivayetlerinin böyle olduğunu ifade etmez. Bu lafız sadece bir vasma delalet etmektedir. Bu sika hakkında dahi kullanılmış olabilir. Nitekim Muhammed b. İbrahim es-Sümeyn böyledir. Yine de Şeyheyn kendisinden hadis rivayet etmişlerdir.²²² (ضعيف) lafzı da böyledir.²²³ (منكر الحديث)²²⁴ lafzı ise münker rivayetleri olduğuna ve bu durumun galiben böyle olduğuna delalet eder. İbni Hacer bu lafzı zayıftan daha şiddetli saymaktadır.²²⁵ Evla olan da budur. (واه بمرة)²²⁶ lafzı da ravinin sakıt oluşunda tereddüd olmadığını gösterir. Yine ulemanın kullandıkları (ليس بثقة ولا متروك)²²⁸ (يسرق الحديث) veya (متهم بالكذب) ile (بمأمون)²²⁷ lafzı ile (كذاب)²³⁰ demeleri de böyledir.

²¹⁸ ez-Zehebi, *el-Mukiza*, 82.

²¹⁹ es-Sehavi, *Fethu'l-Muğis*, I, 374.

²²⁰ et-Tehanevi, *Kavaid fi Ulumi'l-Hadis*, 249.

²²¹ es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi*, I, 350

²²² es-Sehavi, *Fethu'l-Muğis*, I, 375. Ayrıca bkz. ed-Darekutni, *Sualatu'l-Hakim*, 217.

²²³ bkz. el-Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VI, 268; IX, 113.

²²⁴ es-Sehavi, *Fethu'l-Muğis*, I, 348.

²²⁵ el-Askalani, *Nüzhetü'n-Nazar*, 62

²²⁶ es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi*, I, 355.

²²⁷ el-Muallimi, *et-Tenkil*, I, 70.

²²⁸ es-Sehavi, *Fethu'l-Muğis*, I, 344

²²⁹ İbnu's-Salah, *Mukaddime*, 240; el-Askalani, *Lisanu'l-Mizan*, I, 12.

²³⁰ el-Askalani, *Nüzhetü'n-Nazar*, 71.

Hususi Tadil Lafızları

Hususi tadil lafızlarına gelince bunların ne manada kullanıldıkları ancak kullanan imamın kendi usulünden anlaşılır. Misal vermek gerekirse, Abdurrahman b. Mehdi'nin (صالح الحديث) ifadesi "sade" manasını ifade eder.²³¹ Yine bu manada Yahya b. Main'in bir ravi hakkında (ليس به بأس) demiş olması o ravi hakkında başkasının "sika" demesi gibidir.²³² İmam Müslim'in (اكتب عنه) sözü raviyi tev-sik içindir. Ancak başkaları bunu cerh manasında kullanırlar. İmam Müslim bu sözyle "sika" demiş olmaktadır.²³³ İbni Hibban'ın (ثقة) demesi veya başka alimlerin bir ravi hakkında (وثقه ابن حبان) veya (ذكره في الثقات) demeleri İbni Hibban'ın bu zat hakkında herhangi bir cerh bana ulaşmadı demesidir.²³⁴ Yine ulemanın bir ravi hakkında (سكت عنه أبو زرعة) veya (سكت عنه أبو خاتم) demeleri o ravinin sika olması demektir. Başka alimlerin bir ravi hakkında sükut etmiş olmaları tadil kabul edilemez.²³⁵ (ليس بشيء) Yahya b. Main'den başkaları indinde bu ağır bir cerhtir. Ancak İbni Main bununla o zatın hadisinin az olduğunu kasteder.²³⁶

Hususi Cerh Lafızları

Hususi lafızların ikinci kısmı cerhe dair olan hususi lafızlardır. İmam Şafii'nin (ليس بشيء) kavli böyledir. Bu söz başkalarının "kezzab" demesi gibidir.²³⁷ İmam Buhari'nin (فيه نظر), (سكتوا عنه), (ليس بشيء)

²³¹ bkz. İbnu's-Salah, *Mukaddime*, 239; es-Sehavi, *Fethu'l-Muğis*, 1/366.

²³² el-İraki, *Şerhu't-Tefsira ve't-Tezkira*, II, 7.

²³³ el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, 1/258.

²³⁴ el-Leknevi, *er-Ref'u ve't-Tekmil*, 206.

²³⁵ bkz. el-Leknevi, *er-Ref'u ve't-Tekmil*, 160 (A.Ebu Gudde'nin tahkiki); el-Askalani, *Hedyu's-Sari*, II, 123.

²³⁶ bkz. el-Askalani, *Fethu'l-Bari* II, 144, es-Sehavi, *Fethu'l-Muğis*, I, 161.

²³⁷ es-Sehavi, *Fethu'l-Muğis*, I, 373.

demesi de o ravinin “müttehem bi'l-kizb” olduğuna delalet eder.²³⁸

Yine Buhari'nin (ليس بالقوي) demesi az evvel işaret ettiğimiz Ebu Hatim'in kullanımının aksine o ravinin zayıf olduğuna delalet eder.²³⁹

İmam Nesai'nin (ليس بالقوي) demesi ise müşkildir.²⁴⁰ Ebu Hatim de (مجهول) lafzını cumhurun hilafına meçhulu'l-hal'i kasteder.²⁴¹

Nadir Cerh ve Tadil Lafızları

Cerh ve tadilde nadiren kullanılan lafızlara gelince (فلان كما يشاء) gibi lafızları tadile misal olarak zikredebiliriz. Bunlardan başka (فلان كما كذا) ve (فلان) gibi lafızlar da cerhe delalet ederler.

Cerh ve tadil hususunda kullanılan bu kalıp ifadeler bazı alimler tarafından kuvvet derecelerine göre sıralamaya tabi tutulmuşlardır. Hadis tarihinde bunu ilk yapanın İbni Ebi Hatim er-Razi olduğu bilinmektedir. Daha sonra İbnu's-Salah, ez-Zehebi, el-İraki, İbni Hacer ve es-Sehavi gibi birçok alim benzer tasnifler yapmıştır.²⁴⁹

²³⁸ bkz. ez-Zehebi, *Mizanu'l-İtidal*, II, 416; ez-Zehebi, *Siyer*, II, 429; el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, II, 243; ez-Zehebi, *el-Mukiza*, 83.

²³⁹ ez-Zehebi, *el-Mukiza*, 83.

²⁴⁰ bkz. Ali Sa'd, *Kasım*, *Mebahis fi İlmi'l-Cerh ve't-Tadil*, 72; el-Askalani, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 168; ez-Zehebi, *Mizanu'l-İtidal*, II, 568.

²⁴¹ bkz. el-Leknevi, *er-Ref'u ve't-Tekmil*, 163-164; es-Sehavi, *Fethu'l-Muğis*, 136.

²⁴² bkz. es-Sehavi, *el-Mütekellimune fi'r-Rical*, 86; el-Askalani, *Tehzibu't-Tehzib*, IX, 242; İbni Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Tadil*, I, 200.

²⁴³ el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, 11/177 ve 28/356.

²⁴⁴ el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, 11/20; el-Askalani, *Tehzibu't-Tehzib*, 6/361.

²⁴⁵ el-Askalani, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 362.

²⁴⁶ es-Sehavi, *el-Mütekellimun*, 86.

²⁴⁷ es-Sehavi, *Fethu'l-Muğis*, I, 378; İbni Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Tadil* 2/550.

²⁴⁸ el-Askalani, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 298.

²⁴⁹ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 56.

Tadil Lafızlarının Mertebeleri

Birinci Mertebe: Şayet bir raviye (ثقة), (متقن) veya (ثبت) denilirse bu zat muhteccu'n-bihtir. Yani kendisiyle ihticac olunur, hüccet getirilir.²⁵⁰ Bu tasnif İbni Ebi Hatim'in tasnifidir.²⁵¹ İbnu's-Salah da bu şekilde dörtlü tasnifte kendisine tabi olmuştur.²⁵² Zehebi ve İraki ise bu tasnifi beşli sisteme çevirmişlerdir.²⁵³ İbni Hacer ise bu tasnifi altılı yapmıştır.²⁵⁴ Ravi hakkında (حجة), (عدل حافظ), (عدل) denmesi de böyle tadilin en yüce mertebesidir.²⁵⁵

Zehebi ve İraki'nin ziyade ettikleri mertebe ise bu mertebenin üstünde olup mezkur sıfatların tekrarıyla ravinin tadilinin tekid edilmesi suretiyle yapılmıştır. (ثقة ثقة), (ثقة ثبت), (ثقة حجة) ve (ثقة) gibi sıfatlarla ravilerin vasıflandığı tadil mertebesidir. (لا أحد أثبت منه), (أثبت الناس), (أوثق الناس) gibi sıfatlarla ravilerin vasıflandığı tadil mertebesidir. (مثل فلان), (فلان لا يسأل عنه), (لم أر مثل فلان) gibi lafızlar da hep böyledir.²⁵⁷ Buna göre zikrettiğimiz İbni Ebi Hatim'in birinci mertebesi İbni Hacer'in taksiminde üçüncü mertebedir. Buna göre diğer mertebeler de kaydırılır. Görüleceği üzere bu mertebe için kullanılan lafızlar hem adalet hem de zabta delalet etmektedirler.

İkinci Mertebe: Şayet bir ravi hakkında (صدوق) veya (محله) denilirse böylesinin hadisi yazılır ancak ba-

²⁵⁰ el-Münziri, *Risaletun fi'l-Cerh ve't-Tadil*, 28.

²⁵¹ es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi*, I, 270.

²⁵² bkz. İbnu's-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, 157.

²⁵³ bkz. ez-Zehebi, *Mizan*, I, 4; el-İraki, *et-Takyid*, 157.

²⁵⁴ el-Askalani, *Nüzhetü'n-Nazar* 188.

²⁵⁵ Bu nevi lafızlarla alakalı tafsilat için bkz. Ebu'l-Hasen, *Şifau'l-Alil*, 132-138

²⁵⁶ Bu nevi lafızlarla alakalı tafsilat için bkz. Ebu'l-Hasen, *Şifau'l-Alil*, 122-131

²⁵⁷ Bu nevi lafızlarla alakalı tafsilat için bkz. Ebu'l-Hasen, *Şifau'l-Alil*, 23-87.

kılır. Bu ikinci mertebedir.²⁵⁸ Iraki bu mertebeye (مأمون), (خيار) ve (خيار) (ليس به بأس) lafızlarını ziyade etmiştir.²⁵⁹ Dikkat edilirse bu mertebede adalet zikrolunmuş ancak zabt cihetinden bir ifade yoktur.

Üçüncü Mertebe: Şayet ravi hakkında (شيخ) denilirse hadisi yazılır ancak bu ikinci mertebedeki gibi değildir.²⁶⁰ Iraki bu mertebeye (جيد), (مُكْرَر), (شيخ وسط), (إلى الصِّدْق ما هو), (محله الصِّدْق) beye (صديق) ve (حسن الحديث) lafızlarını ziyade etmiştir.²⁶¹ İbni Hacer de bu mertebeye (صديق),²⁶² (صديق يهم),²⁶³ (صديق سيء الحفظ),²⁶⁴ (له أو هام) ziyade etmiş, ayrıca Şia,²⁶⁷ Kaderiye,²⁶⁸ Mürcie²⁶⁹ ve Cehmiye'den²⁷⁰ olanların da bu mertebeden sayılacaklarını söylemiştir. İbni Hacer ayrıca (مقارب الحديث) ve (وسط), (فُلان روى عنه النَّاس) lafızlarının da bu mertebede oldu unu söylemiştir. Bu mertebeye delalet eden lafızlar genellikle cerh ve tadil ifade etmezler.

Dördüncü Mertebe: Şayet ravi hakkında (صالح الحديث) denilirse hadisi itibar maksadıyla yazılır.²⁷¹ Iraki bu mertebeye (صديق إن) lafızlarını; İbni Hacer de (أرجو أن لا بأس به), (شاء الله)

²⁵⁸ el-Münziri, *Risaletun fi'l-Cerh ve't-Tadil*, 28.

²⁵⁹ Bu nevi lafızlarla alakalı tafsilat için bkz. Ebu'l-Hasen, *Şifau'l-Alil*, 139-145.

²⁶⁰ el-Münziri, *Risaletun fi'l-Cerh ve't-Tadil*, 29.

²⁶¹ el-İraki, *Şerhu't-Tefsira*, II, 4-5.

²⁶² bkz. İbni Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 107 No:440.

²⁶³ bkz. İbni Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 81 No:60.

²⁶⁴ bkz. İbni Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 77 No:12.

²⁶⁵ bkz. ez-Zehebi, *el-Kaşif*, I, 669 No:3478.

²⁶⁶ bkz. İbni Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 82 No:67.

²⁶⁷ bkz. İbni Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 188 No:1644.

²⁶⁸ bkz. İbni Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 121 No:653.

²⁶⁹ bkz. İbni Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 124 No:701.

²⁷⁰ bkz. İbni Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 108 No:456.

²⁷¹ el-Münziri, *Risaletun fi'l-Cerh ve't-Tadil*, 29.

(مَقْبُولٌ)²⁷² lafzını ziyade etmiştir.²⁷³ Bu mertebeye delalet eden lafızlar da görüldüğü gibi zabt yönünden cerh olmasa da cerhe benzemektedir.

Cerh Lafızlarının Mertebeleri

Birinci Mertebe: Hakkında (لين الحديث) denilen ravinin hadisi yazılır ve hadisine itibar maksadıyla bakılır.²⁷⁴ Iraki (فيه لين), (ليس بالمتين), (ليس بذاك), (تعرف وتُنكر), (ضَعِفَ), (فيه مَقَال), (فيه خلف), (للضَعْفِ ما هو), (ليس بمرضي), (ليس بعمدة), (بحجة), (سيء الحفظ) ve (مَطْعُون فيه), (تَكَلَّمُوا فيه), (فيه ضعف), (ليس بذاك القوي), (ليس بذاك) zikretmiştir.²⁷⁵ (فيه ضعف) lafızları da bu mertebededir.²⁷⁶

İkinci Mertebe: Hakkında (ليس بقوي) denilen ravinin hadisi de yazmak ve itibar hususunda birinci gibidir ancak ondan aşağı mertebededir.²⁷⁷

Üçüncü Mertebe: Ravi hakkında (ضعيف الحديث) denilmişse hadisi atılmaz bilakis kendisiyle itibar yapılır.²⁷⁸ Iraki bu mertebede (ضَعُفُوهُ), (حديثه مُنْكَر), (مُنْكَر الحديث), (واه), (فَقَط), (ضعيف) lafızlarını da zikretmiştir. (مَجْهُولٌ), (لا يَحْتَجُّ بِهِ), (مُضْطَرَب) lafızları da bu mertebededir.²⁷⁹

Dördüncü Mertebe: Hakkında (متروك الحديث), (ذاهب), (لا يكتب حديثه) ve (ساقط الحديث), (كذاب), (الحديث

²⁷² bkz. İbni Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 77 No:11.

²⁷³ Bu lafızlarla alakalı tafsilat için bkz. Ebu'l-Hasen, *Şifau'l-Alil*, 146-150.

²⁷⁴ el-Münziri, *Risaletun fi'l-Cerh ve't-Tadil*, 29.

²⁷⁵ el-İraki, *Şerhu't-Tefsira*, II, 12.

²⁷⁶ Tafsilat için bkz. Ebu'l-Hasen, *Şifau'l-Alil*, 151-158.

²⁷⁷ el-Münziri, *Risaletun fi'l-Cerh ve't-Tadil*, 29. Bu mertebeye delalet eden lafızlarla alakalı tafsilat için bkz. Ebu'l-Hasen, *Şifau'l-Alil*, 159-169.

²⁷⁸ el-Münziri, *Risaletun fi'l-Cerh ve't-Tadil*, 29.

²⁷⁹ Tafsilat için bkz. Ebu'l-Hasen, *Şifau'l-Alil*, 170-187.

ravilerin hadisleri sakıttır.²⁸⁰ Bunların hadisleri yazılmaz, itibar maksadıyla kullanılmaz, kendileriyle istihsad olunmaz. Bu babta tafsilat vardır. Hafız İraki ancak (رُدُّوا حديثه), (رُدَّ حديثه), (مُطَرَّح), (مُطَرَّح), (طَرَحُوا حديثه), (وَإِ بِمَرَّة), (ضَعِيفٌ جَدًّا), (الحديث ليس), (لا يُعْتَبَرُ بِحَدِيثِهِ), (لا يُعْتَبَرُ بِهِ), (سَكَّتُوا عَنْهُ), (فِيهِ نَظَر), (هَالِكٌ) ve (مُتَّهَمٌ بِالْكَذِبِ), (غَيْرُ ثِقَةٍ وَلَا مَأْمُونٍ), (لَيْسَ بِثِقَةٍ), (بِالْثِقَةِ), (دَجَّال), (يَكْذِبُ), (كَذَّابٌ) gibi lafızlar beşinci mertebeyi,²⁸² (كُذِّبَ), (يُضَعُّ) ve (وَضَاع) lafızları da altıncı mertebeyi teşkil ederler.

Hadislerin mertebelerini daha iyi anlamak adına şöyle bir tablo yapabiliriz.

Mrt.	Hüccet (Teferrüd)	Nazar	Kitabet	İtibar	Hükmü
1	Olur	Olur	Olur	Olur	Sahih
2	Olur	Olur	Olur	Olur	Hasen
3	Olmaz	Olur	Olur	Olur	Hasen/Zayıf
4	Olmaz	Olmaz	Olur	Olur	Hasen/Zayıf
5	Olmaz	Olmaz	Olur	Olur	Zayıf
6	Olmaz	Olmaz	Olur	Olur	Zayıf
7	Olmaz	Olmaz	Olur/ Olmaz	Olur/ Olmaz	Zayıf/Şedid Zayıf
8	Olmaz	Olmaz	Olmaz	Olmaz	Metruk/Mevzu

²⁸⁰ el-Münziri, *Risaletun fi'l-Cerh ve't-Tadil*, 29.

²⁸¹ Bu mertebeye delalet eden lafızlarla alakalı tafsilat için bkz. Ebu'l-Hasen, *Şifau'l-Alil*, 188-212.

²⁸² Bu mertebeye delalet eden lafızlarla alakalı tafsilat için bkz. Ebu'l-Hasen, *Şifau'l-Alil*, 213-219.

Ravilerin Cerh Sebepleri

“Cerh ve Tadil”e dair bilinmesi gereken bir kısım prensipleri ve alimlerin cerh ve tadil hususunda kullandıkları lafızlar ve mertebelerini de zikrettikten sonra alimlerin ravileri cerh ettikleri sebeplere geçebiliriz. Raviler on noktadan cerh edilirler. Bunlara “metain-i aşere” yani on tenkid noktası denir. Söz konusu bu noktaların beşi adalet sıfatına, beşi de zabt sıfatına yöneliktir,²⁸³ denilse de cehalet adalet ve zabta taalluk eden bir cerh sebebi değildir.

Cehalet Sebebiyle Tenkid

Cehalet (الجهالة)

Cehalet ravinin tanınmaması, demektir.²⁸⁴ Ravinin şahsının tanınmamasına “cehalet-i ayn”, güvenilirlik durumunun bilinmemesine (جهالة الحال) “cehalet-i hal” denir. Şahsı tanınmayan ravi (مجهول العين) “meçhulu’l-ayn” denilir. Böyle ravilerin adalet ve zabtı malum olmadıkça rivayetleri kabul olunmaz.²⁸⁵ Kendisi belli ancak güvenilirlik durumu bilinmeyen ravi ise (مجهول الحال) “meçhulu’l-hal” veya (مستور) “mestur” adını alır. Bu zatın hali zuhur edinceye kadar rivayetleri hakkında tevakkuf olunur.²⁸⁶ Ancak hadis yine de zayıf hadisler cümlesinden sayılır. Zira manevi bir inkıta söz konusudur. Kendisine şahid ve mütabi aranır.

Kendisinden sadece bir kişinin hadis rivayet ettiği bir zat aynı ile meçhul olur. Bir kimseden iki kişinin hadis rivayet etmiş olması onun şahsının tanındığını gösteren bir işaret sayılmıştır ve bu kimse yani meçhulu’l-hal olan ravi artık “maruf” kabul edilir.

Meçhul ravilerin rivayet ettikleri hadislerle (مبهم) “mübhem” denilir. Mübhem hadisler ulemanın ekseriyası indinde akaid ve ah-

²⁸³ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, II, 13.

²⁸⁴ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 55.

²⁸⁵ Seydişehri, *Usulü Hadis*, 83.

²⁸⁶ Seydişehri, *Usulü Hadis*, 83.

karında makbul değildirler. Çünkü bir ravinin rivayet ettiği akaid ve ahkam hususunda delil olabilmesi ravinin, hem zatının hem de adalet ve zabtının bilinmesine bağlıdır. Mübhem hadislerde ise bu şart tahakkuk etmemektedir.²⁸⁷

Mesela: “Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Meçhul Ay-nihi et-Tebe kale haddeseni Ammar b. Sika et-Tebe kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) kale: keza...”

Bu hadis ravisi Ahmed b. Meçhul sebebiyle mübhemdir. Zira bu zatı tanımıyoruz, meçhul bir ravidir. Bu sebeple hadis zayıftır. Şayet sened aşağıdaki gibi gelse idi:

“Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Meçhul Halih el-Etbau't-Tebe kale haddeseni Ammar b. Sika et-Tebe kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdillan es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) kale: keza...”

Yine bu hadis, ravisi Ahmed b. Meçhul sebebiyle mübhemdir. Zira bu zatı tanımıyoruz, meçhul bir ravidir, bu sebeple de zayıftır, deriz. Dikkat edilirse bu zat ilk üç nesilden değildir. Şayet ilk üç nesilden olsaydı şu halde hadis hakkında sükut eder kendisine şahid ve mütabiler arardık.

Hanefi ulemasına göre mestur yani “meçhulu'l-hal” olan ravi, batını adaleti bilinmese de, zahiren adil olduğu anlaşılan ravidir.²⁸⁸ Böyle bir raviden bir, iki veya daha çok kimsenin rivayette bulunması onu tezkiye etmez.²⁸⁹ Hadisi hakkında batını inkıta²⁹⁰ ile hük-molunur ve rivayeti kabul olunmaz. Bu hadis ravisinin cerh olunması sebebiyle değil seneddeki inkıta yani kopukluk sebebi ile zayıf sayılır. Ancak ilk üç nesil, Peygamber (s.a.v.)'in şehadetine mazhar

²⁸⁷ Seydişehri, *Usulü Hadis*, 83.

²⁸⁸ et-Tehanevi, *Kavaid fi Ulumi'l-Hadis*, 127.

²⁸⁹ el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 89.

²⁹⁰ Senedde zahiren değil batınen bir kesinti ve kopukluk var olması. Hadis zahiren muttasıl görünse de Batını inkıtaya sebep olan meçhul ravi yok hük-mündedir. Zira bilinmeyen birisini senedde zikretmekle, birisini zikretmek arasında bir fark yoktur.

olduğu için bundan müstesnadır.²⁹¹ Bu asırdaki mesturların haberi hüccettir.²⁹² Adalet vasfını izale edecek bir şey ortaya çıkmadıkça böyle bir ravinin haberi hüccet sayılır.²⁹³

Meçhul ravilerin rivayeti beş kısımdır:

1) Şayet selef, bunların hadislerini rivayet eder, sıhhatine de şahadet ederse, hadisleri maruf hadis gibi olur.

2) Eğer hadisi naklettikten sonra susarlar ve cerhetmezlerse, bu da maruf hadis gibi kabul edilir. Çünkü ihtiyaç halinde sükut, beyan gibidir ve selef de kusurla itham edilemez.

3) Eğer, meçhul raviden sika kimseler rivayet ettiği halde, hadisi üzerinde ihtilaf olmuşsa, Hanefi ulemasına göre bu, maruf sayılır. Makil b. Sinan Ebi Muhammed el-Eşcaî'nin, Birva'a hakkındaki hadisi böyledir. Birva'a'nın kocası Hilal b. Ebi Mürre, zıfafa girmeden ve mehir belirlemeden ölmüştü. Peygamber (s.a.v.) o kadına, kendine emsal kadınların mehriyle hükmetti. Abdullah b. Mes'ud bu haberle amel ettiği halde, Ali (radiyallahu anı) bunu reddedererek: "Topuğuna pisleyen bir bedevinin sözü ile amel etmeyiz" dedi.²⁹⁴ İmam Şafii bu haberle amel etmez. Çünkü ona göre burada kıyasa muhalefet söz konusudur. Halbuki Hanefi ulemasına göre bu olay kıyasa uygundur, ancak kıyasa muhalif olduğu zaman terk edilir. Ayrıca bunu Abdullah b. Mes'ud, Alkame, Mesruk, Nafi b. Cübeyr ve Hasen gibi sika kimseler rivayet etmişlerdir. Bunların rivayetiye onun yani Ma'kil'in adaleti sabit olmuştur. Aynı zamanda kendisi de adil nesildendir. Bu yüzden hadisi hüccet olmuştur.²⁹⁵

4) Meçhul ravinin hadisi, selef arasında bilindiği halde reddedilmişse, bu rivayet "müstenker" olur ve kabul edilmez. Kıyasa muhalif olan böyle bir haberle amel olunmaz.²⁹⁶

²⁹¹ et-Tehanevi, *Kavaid fi Ulumi'l-Hadis*, 125.

²⁹² et-Tehanevi, *Kavaid fi Ulumi'l-Hadis*, 125.

²⁹³ Serahsi, *Usul*, I, 352; Ayrıca bkz. Abdülaziz el-Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, II, 386.

²⁹⁴ Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 385-386.

²⁹⁵ Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 386.

²⁹⁶ Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 387.

5) Meçhul ravinin selef arasında bilinmeyen, ancak daha sonra ortaya çıktığı halde red veya kabulle karşılanmayan hadistir. Böyle bir hadis ile kıyas terk edilmez. Bununla amel vacib değil, caizdir. Çünkü o zamanda asl olan adaletti. Onun için Ebu Hanife, adaleti belli olan kimsenin şehadetiyle, başkasının onu tadiline gerek görmeden hüküm vermeyi caiz görmüştür.²⁹⁷ Pezdevi, fıskın yaygın olduğu mülahazasıyla, kendi yaşadığı dönemlerde böyle meçhul bir ravinin haberiyle amelin helal olmayacağı görüşündedir.²⁹⁸

Adalet Sifatına Yönelik Tenkid Noktaları

Kızb (الكذب)

Peygamber (s.a.v.)'e yalan isnadda bulunmak, iftira etmek demektir. Bu en büyük haramlardan biridir. Hatta bazı alimlere göre küfürdür. Bu günahı işlediği tesbit edilen kimsenin artık hiçbir rivayeti, tevbe etse dahi, kabul edilmez.²⁹⁹ Böyle birinin rivayet ettiği hadis, gerçekte doğru olsa dahi, (موضوع) “mevzu” adını alır.

Mesela en başta zikrettiğimiz isimlerden yeni bir sened kurgulayalım. İsimlere şimdi cerh veya tadil lafızlarını da ekleyelim. Mesela “Hasan b. Sika et-Tabii” diyelim. Bu isim bize ismi Hasan olan tabiundan (et-tabii) sika (b. Sika) bir raviyi temsil etmektedir. Şimdi rubai bir sened zikrederim:

“Kale Musannıf haddesenî Ahmed b. Sika et-Tebe, kale haddesenî Amir b. vadda et-Tebe, kale haddesenî Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) keza ...”³⁰⁰

²⁹⁷ Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 388.

²⁹⁸ Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 388. Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı*, 190-193.

²⁹⁹ Seydişehri, *Usulü Hadis*, 76.

³⁰⁰ (Musannıf) bu ifade herhangi bir müellifi kastetmektedir. (Ahmed b. Sika et-Tebe) Bu ifade tebe-i tabiinden sika bir raviyi temsil etmektedir. (Amir b. Kazib et-Tebe) Bu ifade tebe-i tabiinden hadis uyduran bir raviyi temsil etmektedir. (Hasen b. Sika et-Tabii) Bu ifade Tabiinden herhangi bir sika raviyi temsil etmektedir. (Abdullah es-Sahabi) Bu ifade de ashaptan herhangi birini temsil etmektedir.

Bu şekilde ravilerinden birisi kizb ile cerholun-muş bir sened gördüğümüz zaman “Bu hadis senedindeki hadis uydurmakla itham olunmuş Amir b. Kazib sebebiyle mevzudur” deriz.

Böylesi raviler yukarda zikrettiğimiz dördüncü mertebeden-dirler.

İttham bi'l-Kizb (إتهام بالكذب)

Peygamber (s.a.v.)’e yalan isnadda bulunduğu tesbit edilmemiş olan, ancak günlük konuşmalarında yalan söylediği görülen kimse-nin, Peygamber (s.a.v.)’e de yalan isnatta bulunmuş olabileceği dü-şünülerek yalancılıkla suçlanmasıdır. Bu şekilde suçlanan ravi (متهم بالكذب) “müttehemün bi’l-kizb”, (متروك) “metruk”, (متروك الحديث) “metruku’l-hadis” veya (متفق على تركه) “muttefekun ala terkîh” gibi lafızlarla cerh olunur ve rivayet ettiği hadis, dinin herkesçe bilinen esaslarına aykırı ise “mevzu”, değilse “metruk” veya (مطروح) “mat-ruh” adını alır. Metruk hadislerin akaid ve ahkamda terki vacib olup hiçbir yerde kullanılması caiz değildir.³⁰¹

Misal bir senedle bir hadis kurgulayalım: “Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe, kale haddeseni Arif b. müttehem bi’l-kizb et-Tebe, kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) kale: Benim adıma yalan söyle-yen cehennemliktir.”

Bu şekilde senedinde kizb ile itham olunmuş ravisi bulunan bir hadis “senedindeki yalanla itham olunmuş Arif b. Müttehem bi’l-Kizb sebebiyle metruktur” deriz.

Şayet hadis şöyle olsaydı: “Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe, kale haddeseni Osman b. Müttehem bi’l-kizb et-Tebe, kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) kale: Benim adıma yalan söyleyebilir böylelikle hayra teşvik edebilirsiniz.”

³⁰¹ Seydişehri, *Usulü Hadis*, 80-81.

Bu takdirde: Bu hadis yine zayıftır zira senedinde yalanla itham olunmuş Osman b. Müttehem vardır ancak mütevatir hadislerden Peygamber (s.a.v.)'e yalan isnad edenin cehennemlik olduğunu bildiren bir çok hadise muhaliftir bu sebeple de mevzudur demek daha yerinde olur.

Misal: “Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. müttehem bi'l-kizb et-Tebe kale haddeseni Amir b. Kezzab et-Tebe kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) keza...”

Bu misalde ise hadiste iki mecruh (tenkid olunmuş) ravi vardır. Birincisi kizb ile itham olunmuş ikincisi ise yalancının ta kendisidir. Bu şekilde bir hadise “Senedinde geçen Amir'in hadis uydurması sebebiyle hadis mevzudur” deriz, bu kafidir. Senedde en ağır suç ne ise hüküm ona göre verilir. Ancak başka bir fayda umuluyorsa o zaman şöyle de denilebilir: “Bu hadis senedindeki hadis uyduran Amir sebebiyle mevzudur ayrıca Amir'den hadisi rivayet eden Ahmed de kizb ile itham olunmuştur” veya buna benzer ifadeler kullanılır. Böylesi bir hadis için sadece kizb ile itham olunmuş raviyi zikrederek metruktur, demek caiz olmasa gerektir.

İlk misalimizde Peygamber (s.a.v.)'in tevâtürle sabit olan “Benim adıma yalan söyleyen ateşteki yerine hazırlansın” hadisini naklettik ve mevzu olduğuna hükmettik. Bundan maksad sonraki örneğin daha iyi anlaşılabilmesidir. Ancak yeri gelmişken işaret etmekte fayda vardır ki bu şekilde bazı metruk veya münker ya da uyduruk denilen hadisler vardır. Nihayetinde bu hüküm ravi açısından böyledir. Ancak başka bir tarikten hadis sahih olabilir. Bu durumda “Bu hadis ravisi Arif sebebiyle mevzudur veya metruktur ancak metnen sahihtir mesela falan tarikten sahih bir şekilde gelmiştir” şeklinde bir ifade kullanılır. Bunun terki de caiz olmasa gerektir. Zira muhatab bu söz söylenmediği takdirde o hadisin metninin da külliyyen uyduruk olduğunu zannedebilir.

Böylesi raviler yukarıda zikrettiğimiz dördüncü mertebendirler.

Fısk (فك)

Ravinin amellerinde büyük günah işlemesi veya küçük günahlarda ısrar etmesidir. Bu durum ona olan güveni zedeler. Büyük günah işleyenin adaletinin düşeceği ve yalancılıkla itham edileceği söylenmiştir. Küçük günahlarda ısrar etmesi de adaletinin cerhine yani tenkidine sebep olur. Eğer büyük günahların dışında bir günaha bulaşır, fakat bunda ısrarlı olmazsa adaleti kamil kabul edilir ve haberi hüccet sayılır. Mutlak olarak adaletten anlaşılan, onun her yönden en kamil olanına hamledilmesidir. Bu yüzden fasıkın ve mestur yani hali gizli kalan meçhulu'l-halın haberi hüccet sayılmamıştır.³⁰²

Ebu Yusuf'tan naklolunduğuna göre had gerektirecek kötülüklerden ve diğer büyük günahlardan salim olan, farzları eda eden, iyiliği kötülüklerinden çok olan kimse adil sayılır ve şehadeti kabul edilir. Çünkü hiçbir kimse gūnahtan salim değildir. Eğer kötülükleri iyiliklerinden çoksa, onun şehadeti kabul olunmaz.³⁰³

Ebu Hanife ve Irak ehline göre ise adalet, kişinin müslümanlığını izhar etmesi, fısktan (alenen günah işlemekten) salim olmasıdır.³⁰⁴ Şayet bir kimse alışverişinde adil değilse, haberinde de yalan yönünün ağır bastığı kabul edilir. Çünkü haram olduğuna inandığı halde, diğer yasakları işlemeyi önemsemeyen kimsenin, haram olduğunu bildiği yalanı da önemsemeyeceği açıktır.³⁰⁵ Bu özelliği taşıyan ravi "metruku'l-hadis" denilerek cerh olunur ve rivayet ettiği hadisi de "münker" sayılır. Ancak münker tabiri fıskta mahsus olmayıp fartu'l-gaflet ve kesretu'l-galat ile cerh olunan ravilerin hadislerine de münker denilir.³⁰⁶

Misal: "Kale Musarrafı haddeseni Kemal b. Fasık et-Tebe kale haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) kale keza"

³⁰² Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 399-400.

³⁰³ Tahavi, *İhtilafu'l-Fukaha*, 227.

³⁰⁴ el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 82.

³⁰⁵ Serahsi, *Usul*, I, 346. Bu hususla alakalı tafsilat için bkz. Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, 182-183.

³⁰⁶ Seydişehri, *Usulü Hadis*, 82.

Bu durumda “hadis, senedinde fısķı sebebiyle cerholunmuş Kemal b. Fasık sebebiyle münkerdir” deriz.

Böylesi raviler genel olarak yukarda zikrettiğimiz üçüncü mer-tebedendirler.

Bid’at (بدعة)

Ravinin dinin esaslarına aykırı bir inanca sahip olmasıdır. Bu inanç onu dinden çıkarıyorsa onun rivayet ettiği hadislerin alınma-yacağı reddolunacağı hususunda ulema ittifak etmiştir.³⁰⁷ Zira ka-fırın adaletinden söz edilemez. Söz konusu inanç raviyi dinden çı-karmıyorsa o zaman, alimlerin büyük çoğunluğuna göre bu inancını yayma gayreti içinde yani (داعي) “dai” değilse ve bid’atını öven riva-yetler yapmıyorsa onun rivayeti kabul edilir.³⁰⁸ Bid’atını yayma gayreti içinde ama doğru sözlü olan ravinin de rivayetinin kabul edileceği görüşünde olan alimler vardır.³⁰⁹ Ancak doğrusu onun rivayetinin makbul olmamasıdır,³¹⁰ denilmiştir. Bid’at sahibi ravinin akaid ve ahkâm hususunda rivayeti her halukarda merduttur.³¹¹ Ancak bu-rada bid’at sahiplerinin arasını tefrik etmek en güzelidir. Nitekim İbni Hacer de bunları mutlaka kabul edenlerle mutlaka reddeden-leri zikredip akabinde adaletin dai olmayan ve adil kimselerin riva-yetinin kabul edilmesi olduğunu söylemiştir. Misal:

“Kale Musannıf haddesenı Ahmed b. Sika et-Tebe kale hadde-seni Amr b. Şii et-Tebe kale haddesenı Hasen b. Sika et-Tabii an Ab-dullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) kale: falan şey çok faziletlidir.”

Bu hadis senedindeki Amr b. Şii sebebiyle cerh olunamaz. Onun bid’atı kendisini bağlar. Zira hadis amellerin faziletlerine dairdir. An-cak hadis şu şekilde gelse idi:

“Kale Musannıf haddesenı Ahmed b. Sika et-Tebe kale had-deseni Amr b. Şii et-Tebe kale haddesenı Hasen b. Sika et-Tabii

³⁰⁷ Bekkar, Muhammed Mahmud, *Esbabu Reddi’l-Hadis*, 12

³⁰⁸ Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 89.

³⁰⁹ bkz. el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 120.

³¹⁰ Pezdevi, *Kenzu’l-Vusul*, III, 26.

³¹¹ bkz. Seydişehri, *Usulü Hadis*, 85-88.

an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) kale: falan şeyin yapılması vacibtir.

Bu durumda biz bu zatın hadisini reddederdik. Zira bid'at sahibinin ahkam ve akaid hususundaki rivayeti zayıftır.

Peki bu kişinin "dai" olup olmadığını nasıl belirlenir?

Bunun yolu onun rivayetlerine bakmaktır. Şayet rivayetleri arasında bid'atını destekler mahiyette rivayetler varsa "dai"dir. Ayrıca ulemanın bu zat hakkındaki açıklamalarına da bakılabilir. Bu da rical kitaplarına müracaat etmemizi gerekli kılar. Şu halde bu şekilde bulduğumuz bir hadisle alakalı "Bu hadisin senedinde bid'at tafieplerinden Şia mezhebinden Amr b. Şii vardır" deriz ve hüküm beyanında işin aslı zahir olana kadar sükut ederiz.

Başka bir misal: "Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe kale haddeseni Ammar b. Kaderi ve Dai et-Tebe kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) kale: keza..."

Bu hadis makbul hadisler cümlesinden değildir. Bu zat evvela Kaderidir. Kaderi inkar etmekte ve üstelik buna davet de etmektedir. Şu halde: "Bu hadis senedindeki Ammar b. Kaderi sebebiyle merduttur" dememiz gerekmektedir.

Bu meselede asıl, bid'atçilerden Şia'nın Hattabi kolundan³¹² ve Kaderiyeden³¹³ hiçbir surette hadis almamaktır, denilmiştir. Geri kalanlardan ise bid'atına davetçi olmayanların rivayeti makbul; davet edeninki ise merduttur.

³¹² Hattabiye: Gulat-i Şia'dan bir gruptur. Liderleri Ebul-Hattab Muhammed el-Esedi el-Küfi'dir. Bu zat H.143'de öldürülmüştür. Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed es-Sadık'ın kendisini, yerine vekil ve vasi olarak tayin ettiğini ve Allah'ın ism-i azamını öğrettiğini söyleyen Ebu'l-Hattab, bir müddet sonra, Nebi ve Resullük iddialarında bulundu. Daha sonra kendisinin melek olduğunu ve yeryüzündeki insanlara Allah'ın bir elçisi ve hücceti olarak gönderildiğini iddia etmiştir. (Nevbahti, *Firaku's-Şia*, 37-38)

³¹³ el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 126.

Bu nevi ravilerin hadisleri için özel bir isim verilmemiştir.³¹⁴ En doğru yol zikrettiğimiz şartlara göre yukarıda verdiğimiz misaller çerçevesinde sözler söylemektir.

Böylesi ravilerden saduk olup dai olmayanları tadil'in üçüncü; dai olan ya da bidatı çirkin olanları da cerhin üçüncü ve hatta bazıları dördüncü mertebesinde dirler.

ZABT SIFATINA YÖNELİK TENKİD NOKTALARI

Kesretu'l-Galat (كثرة الغلط)

Ravinin çok hata yapması demektir. Buna (فحش الغلط) "fuhş-u galat" da denir. Böyle bir ravi dikkat etse de hata yapar ve yanılır. Bu ıstılahı "fartu'l-gaflet"ten ayıran özelliği budur. Rivayetlerinin yarıdan fazlası bu şekilde hatalı gelen raviler (كثير الغلط) "Kesiru'l-Galat" denilerek cerh olunurlar. Böyle bir niteliği olan kimsenin rivayet ettiği hadis "münker" adını alır. Hadisleri terkolunur.³¹⁵

Mesela: "Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe kale haddeseni Amir b. Kesiru'l-Galat et-Tebe kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) keza..."

Senediyle alakalı "Bu hadis münkerdir zira ravilerinden Amir, galatının çokluğuyla cerh olunmuştur" veya "Amir, kesiru'l-galatır" deriz.

Böylesi raviler yukarda zikrettiğimiz üçüncü mertebededirler.

Fartu'l-Gaflet (فرط الغفلة)

Ravinin çok dalgın, çok dikkatsiz olması, demektir. Böyle bir ravi "kesiru'l-galat" olanın aksine dikkat etse muhtemelen yanılmayacaktır. Bu özelliğe sahip kimsenin rivayetine de "münker" denilir ve hadisleri reddolunur.³¹⁶

³¹⁴ Bekkar, *Esbabu Reddi'l-Hadis*, 12.

³¹⁵ el-Bağdadi, *el-Kıfaye*, 143.

³¹⁶ el-Bağdadi, *el-Kıfaye*, 148.

Misal: “Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe kale haddeseni Kudret b. Fartu’l-Gaflet et-Tebe kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) keza...”

Bu taktirde “Hadis zayıftır zira ravisi Kudret gafleti çok birisidir” deriz.

Ancak sadece “gaflet” töhmeti birşey ifade etmez. Çünkü gaflet, insanların ekseriya maruz kaldığı bir şeydir.³¹⁷ Bu durumda gafleti aşırı derecede olmayan bir kimse, rivayet ve şehadetinde, gafil olmayan kimse gibi değerlendirilir.³¹⁸ Bu hususu mutlaka göz önünde bulundurmak gerekir.

Böylesi raviler yukarda zikrettiğimiz üçüncü mertebededirler.

Vehm (وهم)

Ravinin tereddütlü yani bazen bir şekilde, bazen başka şekilde rivayet etmesi, demektir. Vehim genelde senedde olur. Metinde ise nadiren vaki olur. Senedde vehim, mevsulü mürsel, merfuyu mevkuf, zayıfı, sıkayı karıştırmak şeklinde olur. Metinde ise bir hadisi başka bir hadise eklemek şeklinde tezahür eder.³¹⁹ Vehm sahibi ravinin rivayet ettiği hadise (معلل) “mualllel” kendisine de (معل) “muill”³²⁰ denilir.

Mesela: “Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe kale haddeseni Salih b. Vehim et-Tebe kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) keza...”

Şeklinde mervi yani rivayet olunan bir hadis hakkında: “ravisi Salih’in vehmi sebebiyle muallleldir” deriz. Mualllel, illetli demektir. Hadisteki illet ancak hadisin tüm tariklerini toplamak ve ravilerin ihtilaflarına ve dahi o ravilerin zabt durumlarına bakmakla bulunabilir. Nitekim Ali b. el-Medini: “Bu babta şayet tüm tarikleri toplanmazsa hata ortaya çıkmaz” demiştir.³²¹

³¹⁷ **Pezdevi**, *Kenzu’l-Vusul*, III, 24.

³¹⁸ **Serahsi**, *Usul*, I, 373

³¹⁹ **Seydişehri**, *Usulü Hadis*, 100.

³²⁰ bkz. **es-Suyuti**, *Tedribu’r-Ravi*, I, 251, **Bekkar**, *Esbabu Reddi’l-Hadis*, 174.

³²¹ **es-Suyuti**, *Tedribu’r-Ravi*, I, 253.

Böylesi raviler yukarda zikrettiğimiz ikinci mertebededirler.

Muhalefetu's-Sikat (مخالفة الثقات)

Ravinin diğer sika yani güvenilir ravilere aykırı rivayette bulunması, demektir. Böyle yapan bir ravinin rivayet ettiği hadis, durumuna göre müdrec, maklub, muzdarib, musahhaf ve muharref adını alır.³²² Bunları inşaallah zayıf hadislerle alakalı kısımda misalleriyle beraber izah edeceğiz. Bu ravilerin hadisleri hakkında evvel emirde sükut edilir ve araştırma neticesinde nihai karar beyan edilir. Çünkü muhalefetin kendisi asli bir kusur olamaz bilakis o ya su'ul-hıfz'dan, ya vehmden, ya fartu'l-gaflet ya da kesretu'l-galat'tan kaynaklanır. Onun için bu babta sika ravilere muhalefet edenlere özel bir isim tahsis olunmamıştır. Zikrettiğimiz gibi bunların rivayetleri de muhtelif şekilde muhalefet etmektedirler. Şu halde muhalefet mertebesindeki ravinin rivayetleri tedkik olunur. Şayet muhalefeti, rivayetlerinin yarısı veya daha fazlasını oluşturuyor ise bu zatın hadisi münker olur.

Su'u'l-Hıfz (سوء الحفظ)

Ravinin hafızasının zayıf olması, demektir. Böyle olan kimseye (سوء الحفظ) "seyyiu'l-hıfz" denir. Hafıza zayıflığı, ileri yaşlarında veya bir felaketin ardından, sonradan ortaya çıkarsa buna "ihtilat" ve kimseye de (مختلط) "muhtelit" denir.³²³ Böyle olmayıp da en baştan beri hıfzı kötü olan ravilerin rivayeti sağlam kitabından rivayet etmedikçe merdud hükmündedir.³²⁴ Muhtelit ise böyle değildir. Onun ihtilattan evvelki rivayetleri makbul, ihtilat sonrası rivayetleri merduttur³²⁵ veyahut ta aksi isbat olunana kadar tevakkuf edilmesi gereken rivayetlerdir.³²⁶

³²² Bekkar, *Esbabu Reddi'l-Hadis*, 12.

³²³ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 54-56.

³²⁴ bkz. el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 223.

³²⁵ bkz. el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 135.

³²⁶ Bekkar, *Esbabu Reddi'l-Hadis*, 13

Misal: “Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe kale haddeseni Kemal b. Seyyiu’l-Hıfz es-Saduk kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) keza...”

Bu hadis zayıftır. Hadis metniyle beraber tedkik edildikten sonra nihai karar verilebilir. Şayet sened şöyle olsaydı:

“Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe kale haddeseni Halid b. Muhtelit es-Sika kale haddeseni Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) keza...”

Bu takdirde Halid b. Muhtelit’in hıfzının ne zaman bozulduğunu araştırırdık. Eğer bunu tesbit edebilirsek kendisinden hadis rivayet eden Ahmed’in kendisine ne zaman talebe olduğuna bakardık. İhtilattan sonra ise hadisin kıymeti düşer zayıf olurdu. Metnine de baktıktan sonra nihai karar verilir. İhtilattan önce ise Halid’in Sika olması nazar-ı itibara alınarak hadisin sağlam ve makbul olduğunu söylerdik.

Böyleleri raviler yukarda zikrettiğimiz birinci mertebededirler.

Cerh sebepleri ile cerh mertebelerini iyi anlamak adına şöyle bir tablo çıkarabiliriz:

1.Mertebe	Su’u’l-Hıfz
2.Mertebe	Vehm, Muhalefet
3.Mertebe	Fartu’l-Gaflet, Kesretu’l-Galat, Bid’at, Fısk
4.Mertebe	Kızb, İttiham bi’l-Kızb

Bu hadislerden ilk iki mertebe zayıf hadislerdir. Üçüncü ve dördüncü mertebe genel olarak şedidu’z-zaaf denilen zayıflığı şiddetli olanlardır.

Ravide Cerh ve Tadilin Birleşmesi

Bir raviyi bazı alimler cerh bazıları tadil etmiş olabilirler. Bu, hadis tarihinde çokça görülen bir hadisedir. Cerh ve tadilin tearuzu da denilen bu durumda ne yapılacağı konusunda görüş birliği yoktur. Böyle bir durumda; cerhin öne alması veya hangi taraf daha çok ise yahut hangi taraf daha yetkili ise ona göre muamele yapılması gerek-

tiği ya da bir şey yapılamayacağı şeklinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan en çok kabul edilen görüş, birincisi yani cerhin öne alınması ve ravinin mecruh yani cerh edilmiş sayılması gerektiği görüşüdür. Ancak burada tafsilat yani bazı detaylar vardır. Şöyle ki, bunun için cerh yetkili birisi tarafından yapılmış ve cerhin sebepleri belirtilmiş yani müfesser olmalıdır.³²⁷ Yetkisiz birinin cerhi makbul değildir. Daha önce adaleti sabit görülmüş birinin adaleti de, sebebi belirtilmemiş bir cerh yani “mücmel cerh” ile yok edilemez. Ancak adaleti şüpheli olan biri hakkında yetkili birinin, sebepleri belirtilmemiş cerhi öne alınır.³²⁸

* * *

Şimdi *Sahih-i Buhari*’den aldığımız niyet hadisinin senedini tedkike devam edelim.

Evvela teker teker mezkur zatların Rical kitaplarından durumlarına bakalım.

Ömer b. Hattab’ın sahabeden oluşu tevatürle sabittir ve cerhe söz konusu değildir.

Alkame b. Vakkas hakkında Nesai ve Zehebi “sika” İbni Hacer de “sika sebt” demiştir.

Muhammed b. İbrahim hakkında Ebu Hatim, Yahya b. Main, Nesai, İbni Hacer, İbni Sa’d “sika” demişlerdir. İmam Ahmed “hadisinde sıkıntı var kendisinden münker şeyler rivayet olunuyor, Allah en doğrusunu bilendir” demiştir. Görüldüğü üzere İmam Ahmed olumlu bir ifade kullanmamıştır. Burada Ebu Hatim ve Yahya gibi müteşeddid ulemanın bu raviyi tadiline bakarak sika olduğunu kabul ediyoruz. Hem İmam Ahmed’in de sözünü tevil mümkündür. Zira İmam Ahmed, münker rivayetlerin bu zatın kendisinden kaynaklandığını ifade etmemiş rivayet olunuyor şeklinde meçhul siga ile söylemiştir. Şu halde bize düşen Muhammed b. İbrahim’i töhmet

³²⁷ Sebepleri belirtilmiş cerhe müfesser denilir. Sebebi belirtilmemiş olanlara da mücmel denilir. Mücmel ve müfesser cerh lafızları için bkz. Ebu’l-Hasen Mustafa b. İsmail, *Şifau’l-Alil*, 523-530.

³²⁸ Aydınlı, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 56.

altında bırakmak değil; bu zattan rivayet edenlere dikkat etmemiz gerektiğini anlıyoruz.

Yahya b. Said hakkında Ebu Hatim ve Ebu Zür'a "sika"; Nesai ve İbni Hacer "sika, sebt" Zehebi de "İmam, fakih, hüccet" demiştir.

Süfyan'a gelince bu zat kimdir?

Bu zatı tespit etmek için Yahya b. Said'in talebelerine bakabiliriz.³²⁹ Rical kitaplarına bakınca görürüz ki Yahya b. Said'in Süfyan isminde iki ravisi vardır. Bunlar Süfyan b. Uyeyne ve Süfyan es-Sevri'dir. Şu halde hangisidir? Bu sefer Süfyan'dan rivayet edenlere bakmak bir çözümdür. Nihayetinde Humeydi, Süfyan b. Uyeyne'den rivayet etmiş ancak Süfyan es-Sevri'den rivayeti yoktur. Demek ki aradığımız kişi Süfyan b. Uyeyne'dir.

Humeydi'ye gelince bu zat hakkında Ebu Hatim "Süfyan b. Uyeyne'den rivayet edenlerin en sağlamıdır (esbetu'n-nas)"; İmam Ahmed "bizim katımızda imamdır" ve İbni Hacer de "sika, hafız, fakih" demiştir.

Görüldüğü üzere hadisimizin tüm ravileri sika ravilerdendirler ve hiç birisi hakkında cerh beyanı olmamıştır. Tekrar tablomuza geçsek şu şekilde ilaveler yaparız:

	Rv.	Vft.	Dvr.	Tbk.	CT		
B	Buhari	256	260	4	T1		
1	Humeydi	219	220	3	T1		
2	Süfyan	198	220	3	T1		
3	Yahya b. Said	144	180	2	T1		
4	İbrahim et-Teymi	120	180	2	T1		
5	Alkame b. Vakkas	???	???	2	T1		
6	Ömer b. Hattab	23	110	1	-		
N	Peygamber						

³²⁹ Bu hususta daha evvel zikrettiğimiz "meşyeha" türünde tasnif olunmuş eserlerden ve sair rical kitaplarından istifade edilebilir. Bu hususta pratik bir yol da şayet varsa hadisin geçtiği kitabın şerhlerine müracaat etmektir.

Evvela CT yani “Cerh ve Tadil” kısmına birer (T) koyduk bu ravilerin tadil ehlinde olduğunu gösterir. Sonra sair rakamları yerleştirdik ki bunlar da tadil mertebelerini beyan etmektedir.

Ravilerin İsim, Lakab ve Künyeleri

Biz ravileri rical kitaplarından bulduk. Hadis ilmi ile iştigal edenler, senedde ravilerin bazen isim ve künyeleri ile bazen de isim ve lakabları ile zikrolunduklarına şahid olurlar. Bu husus önemlidir. Zira yanlış kişiden hareket etmek hadis hakkında yanlış hükmetmeye sebep olacaktır. Ulema önemine binaen her bir ravinin şöhrret kazandığı ismi ile künye ve lakabını gösteren kitaplar ve fihristler tertiplemişlerdir.³³⁰

Bu kitapların telifinden maksad raviler hakkında fazla bir malumatı olmayanların, bazen ismiyle, bazen de künyesiyle zikredilen bir ravinin iki ayrı şahıs olduğu zehabına kapılmalarını önlemektir.³³¹

Mutelif ve Muhtelif Raviler

Mutelif ve muhtelif, isim, lakab ve neseblerden yazılışı aynı olan ama okunuş yönünden ayrı olanlara verilen isimdir. Mesela (سلام) hattı ile yazılan bütün isimler beşi müstesna hep “sellam” şeklinde okunur. Müstesna olan o beşi de “selam” şeklinde okunur.³³²

Müttefik ve Müfterik Raviler

Müttefik ve Müfterik, isim, künye ve nesepleri, yazılış ve okunuş yönünden aynı ancak maksadın farklı raviler olduğuna işaret eden bir tabirdir.³³³

³³⁰ İsim, künye ve lakabların bilgisine dair kitaplara alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 244.

³³¹ Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 198.

³³² Bu hususla alakalı telif olunmuş eserlerle alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 237.

³³³ Bu hususla alakalı telif olunmuş eserlerle alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 238.

Müteşabih Raviler

Mutelif ve müttetik isimlerle beraber iki neviden oluşan müteşabih, iki ayrı şahsın isim ve neseblerinin lafız ve hat yönünden müttetik ama baba isimlerinin mutelif ve muhtelif, yani hat yönünden aynı, telaffuz yönünden ayrı olmasıdır.³³⁴

Ravilerin kendilerini, adalet ve zabt cihetinden ahvalini nasıl tespit edeceğimizi öğrendikten sonra bu bahsin başında işaret ettiğimiz gibi ravilerin birbirlerinden hadisi muteber yani geçerli bir yolla alıp almadıklarını tedkik edeceğiz.

HADİSLERİN EDA ŞEKİLLERİ

Ravinin Hadisi Hocadan Muteber Bir Yolla Alması

Tahammül yani hocadan hadis almanın muteber yolları, bir kısmı tartışmalı olmakla beraber, şunlardır.³³⁵

Sema' (سماع)

Talibin yani öğrencinin hadisi bir hocadan, bir şeyhten işitmek suretiyle alması, öğrenmesi usulüdür. Alimlerin çoğu tarafından en makbul yol sayılmıştır. Bilindiği gibi sahabiler de Peygamber (s.a.v.)'den böyle bir yolla hadis öğrenmişlerdi. Bu yöntemde hoca hadisi ezberinden okuyabildiği gibi kitabından³³⁶ da okuyabilir. Aynı şekilde öğrenci de hocasının okuduğu (isma' ettiği) hadisi birkaç şekilde alabilir:

1) Hocanın okuduğu hadisi o esnada yazabilir. Bu durumda hocanın hadisi okumasına ımla, öğrencinin onu yazmasına istimla denir. Öğrenciler çok olduğunda hocanın okuduğu hadisi, müstemli adı verilen birinin yüksek sesle tekrar edip uzaktakilere ulaştırmasına da istimla denir.

³³⁴ Bkz. Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 212-213.

³³⁵ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 58.

³³⁶ Hocanın kitabına "asıl" denir. Çoğulu "usul" gelir.

2) Hocanın okuduğu hadisi daha önce bir yolla elde edip yazmış olduğu defterinden veya sahifesinden³³⁷ takip edebilir. Hadis tarihinde ilk bir-iki nesilden sonra en çok uygulanan yöntemin bu olduğu anlaşılmaktadır.

3) Hocanın okuduğu hadisi sadece ezbere dinleyebilir, bu şekilde dinlemek suretiyle aklında tutmaya çalışabilir.

Öğrenci bu yolla almış olduğu bir hadisi başkasına rivayet ederken şu ifadelerden birini kullanabilir:

Hocadan birkaç arkadaşıyla birlikte almışsa (حدثنا) “Haddesena”, der. Hocadan tek başına almışsa (حدثني) “Haddeseni”, der.

Hocadan birkaç arkadaşıyla ve birinci şekilde anlatılan imla yoluyla almışsa (حدثنا إملاء) “Haddesena imlaen”, der. Bu şekilde tek başına almışsa (حدثني إملاء) “Haddeseni imlaen”, der.

İşte (أخبرنا) “Ahberena”, (أخبرني) “Ahbereni”, (سمعت) “Semi’tu” ve sair gibi kalıplaşmış olan bu ifadeler “eda sigalan” denilir.³³⁸ Haddesena ve türevlerine tahdis, ahberena ve türevlerine ihbar, semi’tu gibi rivayete sima denilir.

Nitekim baştan beri incelediğimiz “niyet hadisi”ne dönersek şöyle deriz: “Bu hadisin eda lafızları tahdis, ihbar ve sima’dır.”

حدثنا الحميدي عبد الله بن الزبير ، قال حدثنا سفيان قال حدثنا يحيى بن سعيد الأنصاري قال أخبرني محمد بن إبراهيم التيمي أنه سمع علقمة بن وقاص الليثي يقول سمعت عمر بن الخطاب رضي الله عنه على المنبر قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول إنما الأعمال بالنيات وإنما لكل امرئ ما نوى فمن كانت هجرته إلى دنيا يصيها أو إلى امرأة ينكحها ، فهجرته إلى ما هاجر إليه

³³⁷ Öğrencinin hadisleri kaydettiği defterine veya kitabına fer denir. Çoğulu fûru gelir.

³³⁸ **Aydınli, Hadiste Tesbit Yöntemi, 58.**

Kıraat (قراءة)

Talebenin, hocasının rivayet hakkına sahip olduğu³³⁹ bir hadisi veya hadis kitabını onun karşısında okumasıdır. Bu yöntemle “arz” yahut “arzu’l-kıraat” da denir. Bu yöntemde öğrencinin ezbere veya defterden ya da kitaptan okuduğu hadisi, hocası da ya ezberinden yahut kitabından takip edebilir. Hoca kitabından takip işini güvendiği birine de yaptırabilir. Okumanın sonunda hem okuyan öğrencinin kendisi hem de varsa, yanındaki diğer öğrenci arkadaşları o okunanı hocadan almış kabul edilirler. Bu yöntemi sema’ yönteminden üstün veya ona eşit sayanlar³⁴⁰ varsa da alimlerin çoğuna göre ikinci sırada yer alır. Alimlerden bazıları da kıraatı reddetmişlerdir.³⁴¹

Bu yolla alınan bir hadis başkasına nakledilirken şu ifadelerden biri kullanılabilir: (حدثنا قراءة) “Haddesena kıraaten”, (حدثني قراءة) “Haddeseni kıraaten”, (أخبرنا قراءة) “Ahberena kıraaten”, (أخبرني قراءة) “Ahbereni kıraaten”, Hocaya kendisi değil de başka bir talebe okumuş ise (قرئ على فلان و انا أسمع) “Kurie ala fulan ve ene esma” denilerek hadis rivayet olunur.

Aşağıdaki hadise bakalım örneğimiz Adeni’nin *Kitabu’l-İman*’ından³⁴²:

أخبرنا أبو الفرج محمد بن عمر بن محمد بن يونس الجصاص قال أخبرنا أبو علي محمد بن أحمد بن الحسن بن إسحاق الصواف قراءة عليه وأنا أسمع قال أخبرنا أبو أحمد هارون بن يوسف بن هارون بن زياد قريء عليه وأنا أسمع قال حدثنا أبو عبدالله محمد بن يحيى بن أبي عمر المكي قال أخبرنا عبد الله بن وهب المصري عن أسامة

³³⁹ “Hadisin rivayet hakkına sahip olmak”, onu vaktiyle bir hocadan muteber bir yolla almış yani öğrenmiş olmak demektir.

³⁴⁰ bkz. el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 262.

³⁴¹ Kıraat usulünü kabul edenler ve etmeyenlerle alakalı tafsilat için bkz. er-Ramehürmüzi, *el-Muhaddisu’l-Fasıl*, 420-434.

³⁴² el-Adeni, *Kitabu’l-İman*, 67 No:1

بن زيد قال حدثني ابن شهاب عن حنظلة بن علي الأسلمي قال بعث أبو بكر الصديق خالد بن الوليد وأمره أن يقاتل الناس على خمس فمن ترك واحدة منهم قاتله عليها كما يقاتله على الخمس على شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة وصوم شهر رمضان وحج البيت

İcazet (الإجازة)

Bir hocanın, rivayet hakkına sahip olduğu hadisleri rivayet etmesi için başka bir kimseye izin vermesi demektir. Bu izin sözlü olarak verilebildiği gibi yazılı olarak da verilebilir. Burada ne hocanın ne de talebenin okuması vardır, hocanın öğrenciye güvenmesi söz konusudur. Bu usul başlangıçta çok tartışılmıştır. Ancak zamanla esas itibariyle benimsenmiştir.³⁴³ Bununla beraber bu usulün tartışmalı veya tamamen geçersiz olan bazı şekilleri de yok değildir. İcazet, günümüzdeki diploma usulüne benzetilebilir.

Bu yolla alınan bir hadisi rivayet ederken (حدثنا إجازة) Had-desena icazeten, (أخبرنا إجازة) ahberena icazeten, (أجازني) ecazeni lafızları kullanılır.³⁴⁴

Misalımız Ebu'l-Fadl el-Mukri'i'nin *Ehadisu fi Zemmi'l-Kelam ve Ehlih* adlı kitabından³⁴⁵:

أخبرنا محمد بن موسى إجازة أخبرنا محمد بن عبد الله الصفار إملاء حدثنا عبد الله بن الحسن بن أحمد بن أبي شبيب الحراني ببغداد أعين عن فرات بن حدثني جدي أحمد بن أبي شبيب حدثنا موسى بن سلمان عن أبي وهب عن القاسم عن عائشة زوج النبي أنها قالت سمعت

³⁴³ İcazet nevileri ile alakalı bkz. el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 311; Kadı İyaz, *el-İlma*, 88.

³⁴⁴ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 59.

³⁴⁵ el-Mukri'i, *Ehadisu fi Zemmi'l-Kelam ve Ehlih*, III, 161 No:503

أبا القاسم يقول إن أول ما يكفؤ الدين كما يكفؤ الإناء لفي الخمر قلت كيف يا خليلي وقد بين الله فيه ما بين قال أقوام من أمتي يسمونه بغير اسمه يستحلونه بذلك يشربونه

Münavele (مناولة)

Hocanın hadis kitabını bir kimseye elden vermesi demektir. Hoca kitabı talebeye sadece vermekle de yetinebilir, onu rivayet etmesi için izin de verebilir. Her iki durumda da, ekser ulemanın benimsediği görüşe göre öğrenci bu hadis kitabını rivayet edebilir. Çünkü hoca kitabını ona vermekle güvenini göstermiştir.³⁴⁶

Bu şekilde alınan bir hadisi rivayet ederken kullanılabilecek eda sigalarından bazısı şöyledir: (حدثنا مناولة) “Haddesena munaveleten”, (أخبرنا مناولة) “ahberena munaveleten”, (ناولني), “naveleni”³⁴⁷ Şimdi aşağıdaki misalimi inceleyelim. Hadis *Sünen-i Darekutni*’den³⁴⁸:

حدثنا القاضي أحمد بن إسحاق بن بهلول حدثني أبي مناولة عن
الميب بن شريك ح وحدثنا يوسف بن يعقوب بن إسحاق بن بهلول
نا جدي نا الميب بن شريك عن الأعمش عن أبي سفيان عن جابر
قال : ليس على من ضحك في الصلاة إعادة وضوء إنما كان ذلك لهم
حين ضحكوا خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم

Mükatebe (مكاتبه)

Hocanın bir veya daha fazla hadisi yazıp bir kimseye göndermesi demektir. Bu usulde aracı olan kimsenin güvenilir biri olması önemlidir. Vaktiyle tartışılan bu usul de zamanla benimsenmiştir.

³⁴⁶ İcazet ve Münavele usulü ile alakalı ulemanın beyanları için bkz. er-Ramehürmüzi, *el-Muhaddisu'l-Fasıl*, 435-458.

³⁴⁷ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 59-60.

³⁴⁸ ed-Darekutni, *Sünen*, I, 175 No:68

Bu yolla alınan bir hadisi rivayet ederken (حدثنا كتابة) “hadde-sena kitabeten”, (أخبرنا كتابة) “ahberena kitabeten”, (كتب إلي) “ke-tebe ileyye” gibi bir siga kullanılabilir. ed-Darekutni’nin *Ru’yetullah*³⁴⁹ adlı eserinden aldığımız misalimize bakalım:

حدثنا القاضي الحين بن إسماعيل قال كتب إلينا أبو بدر عباد بن الوليد الغبري حدثنا معاذ بن هانيء حدثنا جهضم بن عبد الله اليمامي حدثنا يحيى ابن أبي كثير عن زيد بن سلام عن أبي سلام أنه حدثه عبد الرحمن الحضرمي أنه حدثه مالك بن يخامر الككي أن معاذ بن جبل قال احتبس عنا رسول الله ثم ذكر نحوه

İ’lam (إعلام)

Hocanın bir hadisi yada kitabı rivayet hakkına sahip olduğunu bir kimseye sadece bildirmesi demektir.³⁵⁰ Burada rivayet etmeye dair bir izin söz konusu değildir. Ancak izni muhaddis ulema şart görmüşlerdir.³⁵¹ Bunu duyan kimse o hadisi o hocadan rivayet edebilir, diyenler olmuştur. Ancak bu çok tartışılan bir usuldür.³⁵²

Vasiyyet (وصية)

Bir yolculuğa çıkmakta olan veya ölüm döşeginde bulunan bir hocanın hadis kitabını birine bırakmasıdır. Bu, hocanın o kimseye güvenini gösterir. Dolayısıyla o kimse de söz konusu hadis kitabını o hocadan rivayet edebilir.³⁵³ Bu da çok tartışılan bir usuldür.³⁵⁴

³⁴⁹ ed-Darekutni, *Ru’yetullah*, 169 No:257

³⁵⁰ İbni Cema’a, *el-Menhelu’r-Ravi*, 90.

³⁵¹ el-Halebi, *Kafvu’l-Eser*, I, 111.

³⁵² Aydınli, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 60.

³⁵³ Aydınli, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 60.

³⁵⁴ Vasiyet usulü ile alakalı ulemanın beyanları için bkz. er-Ramehürmüzi, *el-Muhaddisu’l-Fasıl*, 459-460.

Vicade (وجادة)

Bir kimsenin, yazısını tanıdığı bir hocanın el yazısıyla yazılmış hadis kitabını veya bir hocanın rivayet hakkına sahip olduğunu bildiği bir hadis kitabını elde etmesi, bulması demektir. Zamanında çok tartışılan bu usul daha çok bir aile içinde görülmüştür. Çocuklar, babalarının, dedelerinin bırakmış oldukları kitaplara sahip olmuş ve onlardan rivayette bulunmuşlardır.³⁵⁵ Günümüzdeki hadis öğrenimi de bu usule benzetilebilir.

Bu usulle alınan bir hadis (وجدت بخط فلان) «vecedu bi-hattı fulan» gibi bir sigayla rivayet edilir. Örneğimiz el-Kuda’i’nin *Müsnedü’ş-Şihab*’ından³⁵⁶:

وجدت بخط شيخنا أبي محمد عبد الغني بن سعيد الأزدي الحافظ
ثنا طرخان بن فارس ثنا أحمد بن علي بن المثنى ثنا أبو موسى محمد
بن المثنى ثنا معدي بن سليمان ثنا بن عجلان عن أبيه عن أبي هريرة قال
قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : كرم المؤمن تقواه ومروءته خلقه
ونسبه دينه والجبن والجرأة غرائر يضعها الله حيث يشاء

Bu öğrenim yollarından en yaygın kullanılanları sema’ ve kıraattir. Bu sebeple talebelerin ilk asırlarda hocaların bulunduğu merkezleri dolaştıkları ve bu yollarla onlardan hadis almak için büyük gayret gösterdikleri görülmektedir.³⁵⁷ “er-Rihle fi talebi’l-ilm” denilen bu yolculukların tarihi Peygamber (s.a.v.) zamanına kadar iner. Nitekim Medine dışında bulunan bazı müslümanların Medine’ye gelip Peygamber (s.a.v.)’den bizzat bilgi aldıklarına dair malumatlar vardır. Peygamberden sonra sahabilerin bulundukları yerlere, daha sonra da hadis alimlerinin yaşadıkları bölgelere yapılan bu yolculuklar zaman içinde artarak devam etmiş ve asırlarca sürmüştür.³⁵⁸

³⁵⁵ Vicade usulü ile alakalı ulemanın beyanları için *er-Ramehürmüzi, el-Muhaddisu’l-Fasıl*, 497-501.

³⁵⁶ *el-Kudai, Müsnedü’ş-Şihab*, I, 197 No:297.

³⁵⁷ bkz. *er-Ramehürmüzi, el-Muhaddisu’l-Fasıl*, 229.

³⁵⁸ Tafsilat için bkz. *el-Bağdadi, er-Rihle fi Talebi’l-Hadis*,

Eda Şekillerinin Önemi

İzahuna gayret ettiğimiz usullerle hadis öğrenimi üzerinde durulmasının başlıca iki sebebi vardır. Hadislerin güvenli bir şekilde rivayet edilmesiyle ilgili olan bu sebeplerden ilki, hadisi doğru okumayı sağlamaktır.

Malumdur ki yazıda, doğru okumaya imkan veren nokta ve hareketler ilk zamanlarda yeterince kullanılmıyordu. İmam Şafii'nin, talebesi Rebi' b. Süleyman tarafından yazılan ve asli şekliyle günümüze ulaşan en eski kitap olan *er-Risale*'sinde bile yeteri kadar nokta ve hareke kullanılmadığı görülmektedir. Böyle bir yazılı metnin doğrudan kullanılması durumunda, kullanan kimse işin ne kadar uzmanı olursa olsun, onu aslına uygun bir şekilde okumak çok zor, hatta bazı durumlarda imkansız gibi olacaktır³⁵⁹. Bu yüzden hadislerin aslına uygun bir şekilde okunup nakledilmesi hep önemli bir mesele olmuştur.³⁶⁰ Zira okuyuş şekli manayı da etkilemektedir.

Güven açısından önemli olan ikinci sebep ise, hadislerin tahriflerden korunmasıdır. O zamanlar ekseriya tek nüsha halinde olan el yazması kitapta, başkaları tarafından şu veya bu maksatla ilave, çıkarma, değiştirme gibi tahrifler yapılmış olma endişeleri taşınırdı³⁶¹. O günkü şartlarda, kitap sahibinin ciddi koruması olmadığında, bunlar daima mümkün ve kolay şeylerdi.³⁶² Nitekim Osman ed-Darimi, Bişr el-Merisi'ye yazdığı reddiyede hadis kitaplarına art niyetli insanların sokuşturmada bulunmaları gerekçesiyle bazı hadisleri redde kalkan kimselerden bahsetmiştir. Bu sebeple, mesela, Abdurrahman b. Mehdi şöyle demiştir: "Kitaplarımda kendi el yazımla Şu'be'den

³⁵⁹ bkz. *ez-Zehebi, Siyer*, VI, 331; *es-Suyuti, Tedribu'r-Ravi*, II, 258.

³⁶⁰ Hadislerde görülen ve genellikle, sima ile değil de bir kitaptan doğrudan almak suretiyle nakletmek esnasında meydana gelen hatalar musahhaf ve muharref hadislerin tariflerinde incelenecektir.

³⁶¹ bkz. *ez-Zebidi, Tecridi Sarih, Ahmed Naim'in Mukaddimesi*, 75.

³⁶² Mezkur endişe sebebiyle İshak b. Rahuye, Abdullah b. Mübarek ve Muhammed b. Yahya'nın kitaplarını gömdükleri mervidir. bkz. *ez-Zehebi, Siyer*, VII, 213; XI, 377.

naklen, bilmediğim, tanımadığım bir şey buldum ve onu attım!³⁶³. Aynı sebeple yani kitaplarına sokuşturma yapılmış olabilir endişesiyle bir şahsın kendi hadis kitabında, hocasından alışını hatırlayamadığı veya tanımadığı bir hadis gördüğünde ne yapacağı tartışma konusu olmuştur. Çünkü bu hadis, kitaba başkası tarafından sokuşturulmuş olabilirdi, bazı alimler de ümmiden, ama yani görme engelliden ve kitaplarındaki hadisleri ezberlemeyen kimseden hadis alınamayacağını söylemişlerdir³⁶⁴. Kişinin hafızasına böyle bir müdahale imkanı yoktur. Dolayısıyla tahrif ihtimali, doğrudan hocadan alma durumunda asgariye inmektedir.³⁶⁵

Şimdi tekrar tablomuza dönelim ve rivayet lafızlarını kaydedelim:

	Rv.	Vft.	Dvr.	Tbk.	CT	RL.
B	Buhari	256	260	4	T1	Tahdis
1	Humeydi	219	220	3	T1	Tahdis
2	Süfyan	198	220	3	T1	Tahdis
3	Yahya b. Said	144	180	2	T1	İhbar
4	İbrahim et-Teymi	120	180	2	T1	En'ene
5	Alkame b. Vakkas	???	???	2	T1	Sima'
6	Ömer b. Hattab	23	110	1	-	Sima'
N	Peygamber					

Senede dair bu malumatlardan sonra hadis alimlerinin senedi nazar-ı itibara alarak hadisler hakkında kullandıkları istilahları ve bunların ne ifade ettiklerini öğrenmemiz gerekir. Bunların bir kısmını buraya kadar anlatmıştık. Şimdi geri kalan kısmını da müzakere edelim.

³⁶³ Hatib el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 345.

³⁶⁴ bkz. Hatib el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 337, 339.

³⁶⁵ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 60-63.

SENEDİN İTTİSALİ

Muttasıl (متصل) Hadis

Ravilerin cerh ve tadili hakkında gereken malumatları ve hadisin rivayet şekillerini öğrendik. Bundan sonra hadisin ittisal durumuna bakmamız gerekir. Zira hadisin makbul olabilmesi için senedinin muttasıl olması şarttır. Aslında ravileri incelerken bunu kısmen de olsa yapıyoruz. Ancak muasır olmak yani hadisi kendisinden rivayet ettiği zatla aynı asırda yaşamış olmak makbulse de bazı durumlarda yeterli olmayabilir. Bu sebeple ravilerin birbirlerini görüp görmediklerini tedkik etmemiz gerekecek. Evvela muttasıl hadis ne demektir ona bakalım.

Muttasıl hadis, senedinde başından sonuna kadar ravi düşmesi bulunmayan hadis demektir. Buna göre daha evvel zikrettiğimiz merfu, mevkuf ve maktu hadisler muttasıl olabilir.

Mesela: “Kale Musannıf haddesenî Ahmed et-Tebe kale haddesenî Hasen et-Tabî an Abdullah es-Sahabî an Nebî (s.a.v.) keza...” şeklinde bir senedimiz olsun. Görüldüğü gibi Peygamberden bir sahâbî ondan bir tabîun ondan bir tebe-i tabîin ve ondan da bir tebe-i tebe-i tabîin olan musannıf rivayet etmiştir. Şu halde hadisin senedi muttasıldır. Hadisin müntehası da Peygamber (s.a.v.) olduğuna göre hadis merfudur. İşte bu şekilde merfu ve muttasıl bir hadise (هذا حديث مرفوع متصل) “bu hadis merfu muttasıldır” veya kısaca “müsneddîr” denilir.

Elimizde “Kale Musannıf haddesenî Ahmed et-Tebe kale haddesenî Hasen et-Tabî an Abdullah es-Sahabî kale keza...” şeklinde bir sened olduğunu sayalım. Görüyoruz ki hadis muttasıl ve müntehası da bir sahâbidir. Şu halde mevkuf ve muttasıl olan böyle bir hadise de (هذا حديث موقوف متصل) “bu hadis mevkuf muttasıldır” denilir.

“Kale Musannıf haddesenî Ahmed et-Tebe an Hasen et-Tabî kale keza...” şeklinde bir sened ise yine muttasıldır ancak müntehası bir tabîi olduğu için “maktu”dur. Bu nevi maktu ve muttasıl hadisler

için “maktu muttasıldır” demek yerine (هذا حديث متصل مقطوع) “bu hadis muttasıldır, maktudur” denilir. Çünkü “maktu muttasıl” denilirse “kopuk bitişik” gibi garip bir ifade ortaya çıkar.³⁶⁶

Şimdi tablomuza dönelim:

Buraya kadar öğrendiklerimize göre tablomuz herhangi bir inkıta şüphesi arzetmemektedir. Zira her tabaka yerli yerince birbirinden rivayet etmiştir. Şayet birinci tabakadan üçüncü tabakanın rivayeti olsaydı o zaman iş değişecekti. Şu halde hadis muttasıldır. Eğer Buhari’nin de şartını arıyorsak (Tbk.) Sütununda bu ravilerin birbirlerini görüp görmediklerini kaydedebiliriz. Nitekim şekilde de görüleceği üzere bunu tabakaların yanına (+) işareti koyarak gerçekleştirmiş olduk. Burada misalen Alkame’nin yanındaki (+) işareti onun Ömer (radiyallahu anh)’ı gördüğünün ve hadis aldığıının tasdiki olmaktadır.

	Rv.	Vft.	Dvr.	Tbk.	CT	RL.
B	Buhari	256	260	4+	T1	Tahdis
1	Humeydi	219	220	3+	T1	Tahdis
2	Süfyan	198	220	3+	T1	Tahdis
3	Yahya b. Said	144	180	2+	T1	İhbar
4	İbrahim et-Teymi	120	180	2+	T1	En’ene
5	Alkame b. Vakkas	???	???	2+	T1	Sima’
6	Ömer b. Hattab	23	110	1+	-	Sima’
N	Peygamber					

Müsned (مسند) Hadis

Merfu ve muttasıl hadisleri öğrendik. Buna göre; Peygamber (s.a.v.)’e muttasıl bir senedle nisbet edilen yani merfu ve muttasıl hadise müsned hadis denir. Hakim’in yaptığı bu tarif, en meşhur tariftir. Bu terimi farklı şekilde tarif eden alimler de vardır. Mesela İbni Abdilberr’e göre müsned senedi ister muttasıl, ister munkatı

³⁶⁶ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 111.

olsun Peygamber (s.a.v.)'e nisbet edilen hadis demektir.³⁶⁷ Bu terimi Hatib el-Bağdadi ise, senedinde ravi düşmesi hiç bulunmayan hadis olarak tarif etmişlerdir.³⁶⁸ Doğrusu Hakim'in kavli yani birincisidir.

Hadisin muttasıl olup olmadığını tedkik için evvela ravilerin tabakalarını tesbit etmemiz bir fikir verebilir. Bu aşamada bir sorun yoksa ravileri alttan yukarıya yani senedin bize yakın tarafından bakıyorsa ravilerin şeyhlerine bakarak, yukardan aşağıya bakıyorsa ravilerin talebelerine bakarak birbirlerinden hadis alıp almadıklarını kontrol edebiliriz. Bu hususta rical kitaplarında gereken malumatların verildiğini zaten söylemiştik. İncelemekte olduğumuz niyet hadisinin müntehası Peygamber (s.a.v.) olduğu ve senedinde de herhangi bir kopukluk olmadığı için "merfu muttasıl bir hadistir" diyoruz.

Yine İmam Buhari'nin³⁶⁹ rivayet ettiği şu hadise bakalım:

حدثنا أبو الوليد قال حدثنا شعبة ح قال و حدثني بشر بن خالد أبو محمد العكري قال حدثنا محمد بن جعفر عن شعبة عن سليمان عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله قال لما نزلت الذين آمنوا ولم يلجوا إيمانهم بظلم قال أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم أينما لم يظلم فأنزل الله عز وجل إن الشرك لظلم عظيم

Ravilerini listelediğimiz zaman görürüz ki hadisin müntehası Abdullah b. Mes'ud (radiyallahu anh)'dır. Bu zat ise ashabdandır. Müntehası Peygamber (s.a.v.) değil de ashab olan hadisler mevkuf-tur. Hadisin sair ravilerinde de herhangi bir kopukluk yoktur. Şu halde bu hadis mevkuf muttasıl bir hadistir. Yine İmam Buhari'nin³⁷⁰ rivayet etmiş olduğu başka bir hadise daha bakalım:

³⁶⁷ İbn Abdilberr, *et-Temhid*, I, 21.

³⁶⁸ el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 58. **Aydınlı**, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 126.

³⁶⁹ el-Buhari, *Sahih*, I, 21 No:32.

³⁷⁰ el-Buhari, *Sahih*, I, 468 No:1326.

حدثنا فروة حدثنا علي بن مهسر عن هشام بن عروة عن أبيه لما سقط عليهم الحائط في زمان الوليد بن عبد الملك أخذوا في بناءه فبدت لهم قدم ففزعوا وظنوا أنها قدم النبي صلى الله عليه وسلم فما وجدوا أحدا يعلم ذلك حتى قال لهم عروة لا والله ما هي قدم النبي صلى الله عليه وسلم ما هي إلا قدم عمر رضي الله عنه

Yine bu rivayetin de ravilerini listelersek görürüz ki hadisin müntehası Urve b. Zübeyr (radiyallahu anıh)'dır. Bu zat tabiundandır. Şu halde hadis maktu olmaktadır. Senedinde de herhangi bir inkıta yani kopukluk söz konusu değildir. Şu halde bu hadise "senedi muttasıl, maktu bir hadistir" diyoruz.

Yine İmam Buhari'nin rivayet ettiği aşağıdaki hadis de kudsi hadise misaldir. Daha evvel zikretmiş ancak misalini vermemiştik. Bu vesileyle onu da zikredelim:

حدثني زهير بن حرب حدثنا سفيان بن عيينة عن أبي الزناد عن النبي صلى الله عليه وسلم قال الله عز وجل الأعرج عن أبي هريرة سبقت رحمتي غضبي

Görüldüğü gibi hadisi³⁷¹ Peygamber (s.a.v.) irad buyurmuş ve Allah'ın "rahmetim gazabımı geçmiştir" buyurduğunu bildirmiştir. Bu emsal hadisler için de "Bu hadis merfu muttasıl bir hadistir, kudsi hadislerdendir" veya "merfu, muttasıl, kudsi bir hadistir" deriz.

Şimdi biz asıl hadimsimize ve oluşturduğumuz tabloya bakıyoruz. Hadisin Müsned oluşunu şu kolay yolla tedkik ediyoruz:

Önce Peygamber (s.a.v.)'in bulunduğu (N) satırına bakıyoruz ve bu satırda (Tbk.) sütununun altındaki boş haneye (Mr) yazıyoruz. Bu hadisin merfu olduğunu gösteriyor. Şayet mevkuf olsa (N) satırında bir sahabi olurdu ve bu sebepten dolayı oraya (Mv), maktu olsa (N) satırında bir tabii olurdu ve oraya bu sebeple (Mk)

³⁷¹ Müslim, Sahih, IV, 2107 No:2751.

yazacaktık. Ancak (N) yani hadisin müntehası Peygamber (s.a.v.) olduğu için maktu yada mevkuf demek olmaz. Hadis merfudur. Şimdi (Tbk.) sütununa yukarıdan aşağıya bakıyoruz herhangi bir inkita yoktur. Hatta her ravi (+) olduğu için birbirlerini de görmüşlerdir. Bu sütunun en altına (N) satırı yani Peygamber (s.a.v.)'in satırındaki boş haneye (Mt) notumuzu ilave ediyoruz. Bu muttasıla işarettir. Şimdi tablomuzun son şeklini görelim:

	Rv.	Vft.	Dvr.	Tbk.	CT	RL.
B	Buhari	256	260	4+	T1	Tahdis
1	Humeydi	219	220	3+	T1	Tahdis
2	Süfyan	198	220	3+	T1	Tahdis
3	Yahya b. Said	144	180	2+	T1	İhbar
4	İbrahim et-Teymi	120	180	2+	T1	En'ene
5	Alkame b. Vakkas	???	???	2+	T1	Sima'
6	Ömer b. Hattab	23	110	1+	-	Sima'
N	Peygamber			Mr+Mt		

Buraya kadar isterseniz tablomuzu okuyalım. Hadisi İmam Buhari südasi bir senedle Peygamber (s.a.v.)'den rivayet etmiştir. Hadis merfu-muttasıl/müsned bir hadistir.

Senedin İttisalini Şüpheye Düşüren Rivayet Lafızları

Senedde geçen ve ravinin durumuna göre senedin ittisalini şüpheye düşüren bazı ifadeler vardır. Şimdi bunları ele alalım.

Mu'an'an (معنعن) Hadis

Senedin ittisalini şüpheye düşüren rivayet lafızlarının ilki "an" edatıdır. Senedinde daha önce çok kez gördüğümüz gibi (عن فلان) "an fulan" yani "Falandan (naklen)...» ifadesi bulunan hadislerle mu'an'an denilir. (عن) "An" eda sigasını kullanan ravi, hadisi, ismini zikrettiği hocadan nasıl aldığını açıkça söylemediği için bu şekilde nakledilen hadis munkatı yani senedi kopuk sayılmak istenmiştir.

Fakat alimlerin büyük çoğunluğu bu tür hadisleri iki şartla, aksi ortaya çıkıncaya kadar, muttasıl kabul etmişlerdir.

1) Ravinin müdellis olmaması

2) Hocası olarak ismini verdiği zatla muasır yani aynı dönemde yaşamış olması şartıyla kabul etmişlerdir.

İmam Buhari ise *el-Camiu's-Sahih*'ine aldığı bu tür hadislerde muasır olmayı kafi görmemiş, "sübutu'l-likâ"yı da yani ravinin hocası olarak ismini zikrettiği zattan hadis aldığıнын tesbit edilmesini şart koşmuştur.

Misal: "Kale Musannıf haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe an Kemal b. Sika et-Tebe an Hasen b. Sika et-Tabii an Abdullah es-Sahabi an Nebi (s.a.v.) keza..."

Bu şekilde (عن) "an" edatı veya edatlarıyla rivayet olunan hadislerle karşılaştığımız zaman anlayacağız ki hadis "mu'an'an"dır. Bunu bilmek bize şu lüzumu gösterir: (عن) "an" edatından önceki ravi "an" edatından sonra zikrolunan raviyi görmüş olması mümkün müdür, bunu araştırmak! Araştırma neticesinde bu soruya evet mümkündür diyebiliyorsak hadisin sahih olduğuna hükmedebiliriz. Eğer bu soruya evet mümkündür ve zaten bu zatların birbirlerini gördükleri ve birbirlerinden hadis aldıkları tarihi bir gerçekliktir diyebiliyorsak şu halde Buhari'nin şartı da tahakkuk etmiş olur. Misal:

حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب ثنا بحر بن نصر الخولاني
حدثنا عبد الله بن وهب أخبرني عمرو بن الحارث عن عبد ربه بن سعيد
الأنصاري عن أبي الزبير عن جابر بن عبد الله عن رسول الله صلى الله
عليه و سلم أنه قال لكل داء دواء فإذا أصيب دواء الداء برئ بإذن الله
عز و جل

Bu hadis an'ane ile rivayet edilmiştir. Ravileri arasında tedlis yapan olmadığı gibi simaları yani birbirlerinden hadis işittikleri de sabittir. Bir başka misal:

حدثناه أبو عبد الله محمد بن يعقوب الحافظ ثنا محمد بن عبد الوهاب الفراء أنا يعلى بن عبيد حدثنا الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة قال ذكرنا ليلة القدر فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم كم مضى من الشهر قلنا اثنتان وعشرون وبقي ثمان فقال مضى اثنتان وعشرون وبقي سبع اطلبوها الليلة الشهر تسع وعشرون

Bu hadis an'ane ile rivayet edilmiştir. Hadisi el-Ameş, Ebu Salih'ten an'ane ile rivayet etmiştir ancak kendisinden hadis işitmediği sabittir.³⁷² Bu sebeple hadis munkatı olmuştur ve zayıf hadislerden sayılması gerekmektedir.

Müdelles hadisler hakkında konuşurken bu mevzuyu tekrar ele alacağız.

Mü'ennen (مؤنن) Hadis

Senedinde (أن فلانا قال) “enne fulanen kale” yani “falanın şöyle dediğini...” gibi bir ifade kullanılmış olan hadis demektir. Buna “en'ene” de denilmektedir. Ekser ulema bunun da, aksi ortaya çıkıncaya kadar, muttasıl sayılması gerektiğini söylemişlerdir. Bazı muhakik alimler ise bunun “mu'an'an”dan düşük bir derecede olduğunu ve aksi ortaya çıkıncaya kadar “munkatı” kabul edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁷³ Doğrusu birinci söylediğimizdir. Çünkü aslo-lan lafızlar değil manalardır. Eğer ifade olunan mana vakaya muvafıkla mesele yoktur. Yok eğer aksi bir durum söz konusu ise o zaman “enne” demekle “semi'tu” veya “haddeseni” demek arasında zaten bir fark yoktur.

حدثني يحيى عن مالك عن نافع أن عبد الله بن عمر كان يأخذ الماء بأصبعه لأذنيه

³⁷² el-Hakim, Marifetu Ulumi'l-Hadis, 78.

³⁷³ Aydın, Hadiste Tesbit Yöntemi, 112.

İmam Malik'in *Muvatta'sında*³⁷⁴ geçen bu rivayet müennnen bir rivayettir. Görüldüğü gibi Nafi şeyhi Abdullah b. Ömer (radiyallahu anhuma)'dan hadisi nasıl aldığını beyan eden sarih yani açık bir ifade kullanmamıştır. (عن) edatı ile (أن) edatı müsavidir. Mü'ennnen hadiste de mu'an'an'da aranan şartlar mutlaka aranır. Şimdi tablomuza tekrar bakalım. Bu sefer (RL.) yani rivayet lafızları hanesine bakıyoruz ve görüyoruz ki İbrahim et-Teymi hadisi en'ene ile rivayet etmiştir.

Şimdi yapmamız gereken az evvel zikrettiğimiz şartları tatbiktir. Buna göre biz bu ravinin tercemesinde tedlis yaptığına dair bir malumat görmedik. Demek ki müdellis değildir. Şeyhi Alkame ile muasırdır ve hatta gördüğü hadis işittiği sabittir. Şu halde hadisimizi zin isnadı sahihtir.

	Rv.	Vft.	Dvr.	Tbk.	CT	RL.
B	Buhari	256	260	4+	T1	Tahdis
1	Humeydi	219	220	3+	T1	Tahdis
2	Süfyan	198	220	3+	T1	Tahdis
3	Yahya	144	180	2+	T1	İhbar
4	İbrahim	120	180	2+	T1	En'ene
5	Alkame	???	???	2+	T1	Sima'
6	Ömer	23	110	1+	-	Sima'
N	Peygamber			Mr+Mt		

ŞÖHRET AÇISINDAN HADİSLER

Buraya kadar hadisin tahricini, senedinin tedkikini öğrendik. Şimdi seneddeki bazı hususiyetleri tedkik edeceğiz. Zira bazı durumlarda bu özellikleri bilmemiz bizim için çok faydalı olacaktır.

Mevzumuzu girerken herhangi bir tabakada ravi sayısı, mütevatir hadisin ravi sayısına ulaşamayan hadis, diğer bir ifadeyle mütevatir hadis derecesine ulaşamayan hadis "haber-i ahad"dır demiş-

³⁷⁴ Malik, *Muvatta*, I, 34 No:67.

tik. Bunlar iki kısımdır. Meşhur ve gayr-i meşhur.³⁷⁵ Şimdi bunları tanıyalım.

Meşhur (مشهور) Hadisler

Haber-i ahadın ilk çeşidi, tevatüre en yakın olanı meşhur hadislerdir. Her tabaka yani nesilde asgari üç ravi tarafından rivayet edilmiş olan hadise meşhur denir. Başlangıçta bir-iki kişi tarafından rivayet edilmişken sonraları çok kimse tarafından rivayet edilen hadis; halk arasında veya belli bir kesimde şöhret kazanmış olan hadis için de “meşhur” ıstılahı kullanılır. Bu son manada “müştehir” ıstılahı da kullanılır. Mesela:

حدثنا محمد بن الصباح البزاز ثنا شريك عن يزيد بن أبي زياد عن أن رسول الله صلى الله عليه وسلم عبد الرحمن بن أبي ليلى عن البراء كان إذا افتتح الصلاة رفع يديه إلى قريب من أذنيه ثم لا يعود

Hadisini İmam Ebu Davud,³⁷⁶ Bera (radiyallahu anh)'dan rivayet etmiştir. Aynı hadisi İmam ed-Darekutni³⁷⁷ ise aşağıda da görüleceği üzere İbni Abbas (radiyallahu anhuma)'dan rivayet etmiştir.

حدثنا الحسين بن إسماعيل ثنا عبيد الله بن جرير بن جبلة ثنا الحجاج بن نصير عن الفضل بن السكن حدثني هشام بن يوسف ثنا معمر عن بن طاوس عن أبيه عن بن عباس أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يرفع يديه على الجنازة في أول تكبيرة ثم لا يعود

Aşağıdaki hadiste de görüldüğü gibi Tahavi,³⁷⁸ hadisi Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet etmiştir.

حدثنا بن أبي داود قال ثنا نعيم بن حماد قال ثنا وكيع عن سفيان عن عاصم بن كليب عن عبد الرحمن بن الأسود عن علقمة عن عبد

³⁷⁵ el-Cezairi, *Tevcihu'n-Nazar*, I, 108.

³⁷⁶ Ebu Davud, *Sünen*, I, 249 No:749.

³⁷⁷ ed-Darekutni, *Sünen*, II, 75 No:3.

³⁷⁸ et-Tahavi, *Şerhu Meaniyi'l-Asar*, I, 224 No:1248.

الله عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه كان يرفع يديه في أول تكبيرة ثم لا يعود

Hanefilere has olduğu belirtilen “meşhur hadis” terimi, sahabe tabakasında ahad olarak rivayet edilip, tabiun ve tebe-i tabiin tabakalarında tevâtür derecesine ulaşan haberlerdir.³⁷⁹ Dolayısıyla meşhur hadis asıl itibariyle ahad, fer’ olarak mütevatirdir.³⁸⁰ Bu yüzden Cassas, meşhur hadisi, mütevatirin kısımlarından saymıştır.³⁸¹ Ancak meşhur hadisi Peygamber (s.a.v.)’den nakledenlerin, yalan üzerine ittifak edebilecekleri ihtimali nazari olarak mevcuttur.³⁸² Mest üzerine mesh verme hadisi, muta nikahının haram kılınışı ile ilgili hadis, kadının halası ve teyzesi üzerine nikahının haramlığını bildiren hadis ve altı şeyin değişiminde fazlalığın haram olduğunu bildiren hadis gibileri meşhur hadislerin örneklerindendir.³⁸³

Hanefi imamlarından İsa b. Eban’ın belirttiğine göre meşhur haberin delil olma derecesi mütevatirin delil olma derecesine ulaşmaz. Çünkü tevâtüre sabit olan ilim zaruridir ve ilmi yakini gerektirir. Ayrıca inkar eden kafır olur. Halbuki meşhur böyle değildir. İnkâr eden ittifakla tekfîr olunmaz. Meşhur hadislerle sabit olan kesin yani yakın ilmi değil, tatmini ilmi ifade eder. Çünkü o, ancak ikinci ve üçüncü tabakalarda tevâtüre ulaşmıştır ve esas itibariyle ahad olduğu için adeten yalan olabilme şüphesini üzerinde taşımaktadır.³⁸⁴

Hanefilere göre meşhur haberle Kur’an’a ziyade yapmak caizdir. Bu, meşhur hadisin, mütevatir hadis kadar olmasa da ahad haberin üstünde ve ondan daha kuvvetli olduğunu gösterir. Çünkü Kitab’a yapılan ziyade neshtir ve ilm-i yakın gerektiren bir şeyin neshi de ancak benzer bir ilm-i yakın ifade eden şeyle mümkündür.³⁸⁵ Bu tarifle ba-

³⁷⁹ Serahsi, *Usul*, I, 292; Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 368.

³⁸⁰ Serahsi, *Usul*, I, 292.

³⁸¹ Serahsi, *Usul*, I, 292; Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 368.

³⁸² Serahsi, *Usul*, I, 292.

³⁸³ Serahsi, *Usul*, I, 292.

³⁸⁴ Serahsi, *Usul*, I, 292.

³⁸⁵ Serahsi, *Usul*, I, 292.

zılarının Hanefi uleması haberi vahid ile ziyadeyi caiz görmez, neden bu hadisle ziyadeyi caiz görmüşlerdir sorusu cevap bulmuş oldu.

İsa b. Eban, meşhur haberi üç kısımda değerlendirmiştir:

1) İnkarcısını küfre sokmayan, fakat dalaletle düşüren meşhur. Mesela birinci ve ikinci, nesilde ulemanın üzerinde ittifak ettiği “recm” haberi böyledir. Buna sadece hariciler muhalefet etmişlerdir ki, onların muhalefeti icmaya bir zarar vermez.³⁸⁶

2) İnkâr edeni sapık yapmayan fakat hataya düşürerek günahkar yapmasından korkulan meşhur. Mesela mest üzerine mesh haberi böyledir. Çünkü ulema, birinci tabakada bu konuda ihtilaf ettiler. Aişe ve İbn Abbas (radiyallahu anhum), her ne kadar daha sonra bundan rücu ettikleri nakledilmişse de, şöyle demişlerdi: “Mest üzerine meshi caiz görenlere sorun bakalım. Peygamber (s.a.v.) Maide suresinden sonra meshetti mi? Vallahi Peygamber (s.a.v.) Maide suresinden sonra meshetmedi.”³⁸⁷

Sarf konusunda gelen haber de böyledir. İbn Abbas (radiyallahu anhuma)’nın, “Peygamber (s.a.v.)’in, “**Riba ancak veresiye yani nesie (yani veresiye) de olur**”³⁸⁸ hadisine istinaden, peşin alışverişlerde fazlalığı caiz gördüğü, sonra bu görüşten döndüğü nakledilir.³⁸⁹

3) İnkâr edeni, hataya düşürmekle beraber, günaha sokmayan meşhurdur. Fakihlerin, ahkam konusunda ihtilaf ettikleri haberler böyledir. Çünkü bununla amel eden, o konudaki ictihadla amel etmiştir. Müctehid hata etse bile günahkar olmaz, aynı şekilde bu ictihadı inkar eden de günaha girmez.³⁹⁰

Gayr-ı Meşhur Hadisler

Meşhur haberleri böylece izah ettikten sonra şimdi gayr-ı meşhur yani meşhur kapsamında ele alınmayan hadislere geçebiliriz. Bunlar:

³⁸⁶ Serahsi, *Usul*, I, 293.

³⁸⁷ Serahsi, *Usul*, I, 293.

³⁸⁸ Müslim, *Sahih*, III, 1217, No:1596.

³⁸⁹ Serahsi, *Usul*, I, 294.

³⁹⁰ Serahsi, *Usul*, I. 294. Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı* 131-133.

1) Aziz hadisler

2) Garib hadisler olmak üzere iki nevidir.³⁹¹ Bunlara ferd de denilir.

Gayr-ı meşhur haberlere dair Hanefi ulemasının şu görüşlerini bilmek yerinde olacaktır.

Hanefi uleması indinde bir, iki veya daha çok ravinin rivayet ettiği, fakat meşhur ve mütevatir mertebesine ulaşamayan her haber ahad haberdur.³⁹² Muhaddis ulemanın ve fıkıh usulcülerinin genel olarak kabul ettikleri bu haber-i vahid tarifi, mezhep imamlarının yaşadıkları dönemde bilinen bir tarif değildir.³⁹³ Özellikle Ebu Hanife ve talebelerinin haber-i vahidden anladıkları, ıstılahın sözlük anlamına uygun olarak, tek kişinin rivayet ettiği haberdur. Nitekim İmam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf, tek kişinin haberi olarak tarif ettikleri haber-i vahidi, kabul edilemez ve şaz haberler olarak değerlendirmişlerdir. Mesela istiska yani yağmur duasında namazın olup olmadığı soran İmam Muhammed'e Ebu Hanife şöyle cevap vermiştir: "İstiskada namaz yoktur. O sadece duadır". İmam Muhammed'in, "insanların orada namaz için toplanmasını ve imamın açıktan kıraatini uygun bulmuyor musun?" sorusu üzerine Ebu Hanife "hayır, bunu kabul etmiyorum. Bize sadece Peygamber (s.a.v.)'in dua ettiği, Ömer b. el-Hattab'ın da minbere çıkıp dua ettiği ve yağmur istediği haberi ulaşmıştır. İstiskada namazın olduğuna dair tek bir (vahid) şaz haberden başka bize bir şey ulaşmamıştır. Bu da kabul olunmaz" demiştir.³⁹⁴ İmam Muhammed, hocasının bu görüşüne katılmamaktadır.³⁹⁵

Diğer bir meselede İmam Ebu Hanife, yanında iki atıyla savaşa katılan kimsenin sadece bir atına hisse verilebileceğini belirtirken, Evzai: İki atına da hisse verilmesi gerektiğini, bundan fazlasına hisse

³⁹¹ el-Cezairi, *Tevcihu'n-Nazar*, I, 113.

³⁹² Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II. 370.

³⁹³ Haber-i vahidin tarihi seyir içinde geçirdiği bu tanım farklılığı konusunda bkz. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 22-24.

³⁹⁴ Muhammed eş-Şeybani, *el-Asl*, I, 448-449.

³⁹⁵ Muhammed eş-Şeybani, *el-Asl*, I, 449.

gerekmiyeceğini söylemekte, Ebu Yusuf ise Ebu Hanife'nin görüşünü şöyle müdafaa etmektedir:

“Ne Peygamber (s.a.v.)’den, ne de herhangi bir ashabından, Peygamber (s.a.v.)’in iki ata da hisse verdiğine dair, bir hadisin dışında bize bir şey ulaşmamıştır. Tek haber (haber-i vahid) bize göre şazdır, onu kabul etmeyiz.”³⁹⁶

Hanefi usulcülerinden Cassas’ın da haber-i vahidi bu anlamıyla kullandığı belirtilmektedir.³⁹⁷

Haber-i vahid, Hanefi ulemasına göre ameli gerektirir, fakat ilmi yakın ifade etmez.³⁹⁸ Bazıları ilmi gerektirmeyen şey ameli de gerektirmez, amel ancak ilimle olur, Allah (azze ve celle) “*bilmediğin şeyin ardına düşme*”³⁹⁹ buyurmuştur, dediler.⁴⁰⁰

Haber-i vahidin ravi açısından galat ihtimali taşıdığı için ilmi yakın gerektirmediğini belirten Serahsi, “ravi hakkında beslenen hüsnü zan ve adaletinin zahir olmasıyla, doğruluk yönünün tercihi sebebiyle de ameli mucib olduğunu” kaydetmiştir. Haber-i vahidi inkar eden kafir olmaz. Ancak onunla amel gerekli olduğu için reddeden sapıklığa düşer. Eğer haber-i vahidle amelin vücubunu kabul ediyor, fakat tevil ediyorsa bu takdirde sapıklığa düşmüş olmaz. Onunla amel eden itaatkar, tevil etmeden terkedense asi olur.⁴⁰¹

Hanefi usulcüler, haber-i vahidin ameli icabettirdiğine dair mezhebin görüşünü ve bununla ilgili akli ve nakli delilleri kitaplarında uzun uzadıya zikretmişlerdir.⁴⁰² Bu izahımızla Hanefi ulemasının haber-i vahid hakkındaki görüşü inşaallah anlaşılmış oldu.

³⁹⁶ Ebu Yusuf, *er-Reddu ala Siyeri'l-Evzai*, 40-41.

³⁹⁷ bkz. Güngör, Mevlüt, *Cassas ve Ahkamü'l-Kur'arı*, 117.

³⁹⁸ Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 370; Serahsi, *Usul*, I, 321.

³⁹⁹ İsrâ Suresi 36.ayet

⁴⁰⁰ Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 370; Serahsi, *Usul*, I, 321.

⁴⁰¹ Serahsi, *Usul*, I, 112.

⁴⁰² Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, II, 371-377; Serahsi, *Usul*, I, 322-332. Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı* 133-135.

Aziz (عزیز) Hadisler

Her tabakada asgari iki ravi tarafından rivayet edilmiş olan hadis demektir.⁴⁰³ Bu ismi muhtemelen, aynı hadisi rivayet etmiş olan iki ravi birbirini desteklediği için veya bu tür hadisler az bulunduğu için almıştır. Mesela:

۱ - أخبرنا أحمد بن سليمان قال حدثنا أبو داود عن سفيان عن الأعمش عن أبي وائل قال قال عبد الله أول ما يقضي بين الناس يوم القيامة في الدماء

۲ - أخبرنا علي بن عبد العزيز الطاهري أخبرنا أبو الحين عيسى بن حامد بن بشر القاضي حدثنا محمد بن علي بن العباس النسائي حدثنا هارون بن عبد الله الحمال حدثنا أبي عن شعبة عن الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أول ما يقضى بين الناس يوم القيامة في الدماء

Bu misallerden ilkinin İmam Nesai⁴⁰⁴ diğerini de Hatib⁴⁰⁵ rivayet etmiştir. Görüldüğü gibi Nesai hadisi Abdullah b. Mesud'dan, Hatib ise Ebu Hüreyre'den getirmiştir. Senedlerin sair yerlerinde de hiçbir tabakada ravi sayısı ikinin altına düşmemiştir.

GARİB HADİSLER

Ferd-i Mutlak Olan Garib Hadisler

Senedinin bir veya bir kaç tabakasında ravi sayısı bire düşen hadislere de ferd hadis denilir. Buna "ferd-i mutlak" da denir ve "ferd" denince daha ziyade bu mana kastedilir. Ayrıca, gerçekte birden fazla ravi tarafından rivayet edilmiş olsa da, sika ravilerden, zayıf ravilerin

⁴⁰³ el-Cezairi, *Tevcihu'n-Nazar*, I, 113.

⁴⁰⁴ en-Nesai, *Sünen*, VII, 83 No:3993.

⁴⁰⁵ el-Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, III, 69.

yanında yalnız bir sika ravinin rivayet etmesi veya yalnız bir bölge ravilerinin rivayet etmesi gibi bir yönden teklik özelliği taşıyan hadis vardır ki, buna da ferd-i nisbi denir. Bunun yerine daha çok garib ıstılahı kullanılır.

Misal vermek gerekirse baştan beri incelediğimiz “niyet hadisi” ferd bir hadistir. Kütüb-ü Tis’a müellifleri bu hadisi 19 tarikle rivayet etmişlerdir ancak bu 19 tarikin hepsi nihayetinde ravi Yahya b. Said’de birleşir. Mesela Sünen-i Tirmizi’deki

حدثنا محمد بن بشار حدثنا عبد الرحمن بن مهدي قال حدثنا
سفيان و شعبة عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر : أن رسول الله صلى
الله عليه وسلم نهى عن بيع الولاء وهبته

Hadisi⁴⁰⁶ de ferde misal verilir. Zira bu hadisi çokları tahric etmişlerdir. Ancak hadisi Abdullah b. Ömer (radiyallahu anhuma)’dan rivayet hususunda Abdullah b. Dinar teferrüd etmiş yani tek kalmıştır. Hadisi Abdullah b. Dinar’dan başka Abdullah b. Ömer’den rivayet eden olmamıştır.

Ferd-i Nisbi Olan Garib Hadisler

Herhangi bir yönden farklılık, gariplik gösteren hadise ferd-i nisbi denir. Söz konusu bu garabet yani gariplik, ravi sayısının herhangi bir tabakada bire düşmesi olursa buna ferd-i mutlak denir. Garabet, hadisin, ravisinin meşhur talebeleri yönünden gelmemesi veya hadisi bir raviden hep sika raviler rivayet ederken birinde zayıf bir ravinin rivayet etmesi yahut herkes aynı şekilde rivayet ederken bir ravinin biraz farklı rivayet etmesi gibi bir şekilde de olabilir. Bu şekilde rivayet edilmiş olan hadise ise ferd-i nisbi denir. Mesela Hakim’in Müstedrek’te rivayet ettiği şu hadis garibe misal verilebilir:

حدثنا محمد بن عبد الله الأزري حدثنا أبو زكير المدني قال : سمعت
هشام بن عروة يذكر عن أبيه عن عائشة قالت : قال رسول الله صلى

⁴⁰⁶ et-Tirmizi, Sünen, III, 537 No:1236.

الله عليه وسلم : كلوا البلح بالتمر فإن الشيطان إذا أكل ابن آدم غضب
يقول : بقي ابن آدم حتى أكل الخلق بالجدید

Bu hadis garibtir. Garabet hadisin metnindedir. Bunu rivayette Ebu'z-Zükeyr teferrüd etmiştir. Bu metni ondan başka bu senedle rivayet eden olmamıştır.

حدثنا هناد و محمد بن العلاء قال حدثنا وكيع عن حماد بن سلمة
وقال أحمد بن منيع حدثنا يزيد بن هرون أنبأنا حماد بن سلمة عن أبي
العشراء عن أبيه قال : قلت يا رسول الله أما تكون الزكاة إلا في الحلق
واللبة ؟ قال لو طعنت في فخذها لأجزأ عنك

Hadisinde de durum böyledir. Bu hadis sadece Ebu'l-Aşra'dan onun da babasından rivayeti olarak bilinmektedir. Senedinde de Hammad teferrüd etmiş ve bu şekilde getirmiştir.

İlk örneğimizde garabet sadece metinde idi. Senedindeki garabet ise Hammad hadisi yani ikinci örnekteki gibi değildir. Zira bu senedle başka hadisler de mevcuttur. Hammad'ın senedi sadece bu örnekteki hadiste gelmiştir.

Bazı alimler de garib hadise şu misali verirler:

حدثنا عبد الله بن يوسف أخبرنا مالك عن نافع عن ابن عمر رضي
أن رسول الله صلى الله عليه وسلم فرض زكاة الفطر صاعاً من الله عنهما
تمر أو صاعاً من شعير على كل حر أو عبد ذكر وأنثى من المسلمين

Hadisi imam Buhari *Sahih*'de rivayet etmiştir. Alimler hadisteki "mine'l-müslimin" ifadesi ancak Malik'in rivayetinde vardır, diyerek bu hadisin garib olduğunu söylemişlerdir. Bu misal metnin bir kısmındaki garabete örnek verilebilir.

الكافر يأكل في سبعة أمعاء والمؤمن يأكل في مِعَى واحد

Hadisi de Ebu Hüreyre ve İbni Ömer (radiyallahu anhum)dan sabittir. Ancak hadis Ebu Musa (radiyallahu anh)'dan da mervidir.

Hadisin meşhur İbni Ömer ve Ebu Hüreyre rivayetleri yanında Ebu Musa rivayeti garibtir. Buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşılır ki ferd-i mutlak ve ferd-i nisbi olan hadisler daha ziyade tedkike muhtaçtırlar. Yine burada zikrettiğimiz hadislerin meşhurluk, aziz veya garib oluşları hadisin makbul veya merdud oluşuna bir tesir etmez. Ancak ihtilaf vukuunda bu hususları bilmek faydalı olacaktır. Mesela bazı ravilerin teferrüdü makbul değildir. Hadisin senedinin tedkikine dair söylenilecekler genel hatlarıyla bu kadar.

Hadisin sıhhat durumu, yani makbul mü yoksa merdud mu olduğu hususunda araştırma yapan kişi için buraya kadar yaptığımız izahlar doğrultusunda ve gösterdiğimiz metod neticesinde hadisin mertebesine dair (صحيح الإسناد) “sahihu’l-isnad” yani isnadı sahihtir veya (حسن الإسناد) “hasenu’l-isnad” yani isnadı hasendir veya (ضعيف الإسناد) “zaifu’l-isnad” yani isnadı zayıftır gibi ifadeler kullanılıp (صحيح) “sahihtir”, (حسن) “hasendir” veya (ضعيف) “zayıftır” gibi mutlak bir şekilde yani hadisin senedi yanında ifade ettiği manayı da içine alan ve dahi kesinlik arzeden sözlerden kaçınması gerekir. Bu müstahsen görülmüştür. Şimdi hadisin metnini tedkike geçmeden evvel hadisler için verilen sahih, hasen, zayıf veya mevzu gibi hükümlerin manalarını öğrenelim. Zira en azından sened için bu hükümleri vermeyi öğrendik. Hem de neden “isnadı sahihtir” ve benzeri ifadeler kullanmamız gerektiğinin hikmetini daha iyi anlamış oluruz.

KABUL VE RED CİHETİNDEN HADİSLER: MAKBUL HADİSLER

Makbul hadisler sahih ve hasen diye ikiye ayrılırlar.⁴⁰⁷

Sahih Hadis

Sahih hadis, en meşhur tarifine göre senedinin başından sonuna kadar sika bir ravinin, kendisi gibi sika raviden rivayet ettiği, şazz ve mualllel olmayan hadistir.

⁴⁰⁷ Aydınlı, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 71.

Bu tarife göre sahih hadisin dört özelliği bulunmaktadır:

- 1) Ravilerinin adil olması,
- 2) Ravileri zabt sahibi olması
- 3) Ravileri arasında kopukluk olmaması yani senedin muttasıl olması,
- 4) Şazz yani diğer sika ravilerin rivayetlerine aykırı olmaması
- 5) Muallal yani sahihliğine zarar verecek gizli bir kusurunun olmaması.

Sahih hadisin bu özellikleri taşıması gerektiği konusunda ekser muhaddis müttefiktir. Bu özelliklerden bazısını gerekli görmeyen alimler olduğu gibi bunlara ilave olarak başka özellikler arayanlar da vardır. Genelde dört maddede özetlenen bu şartlarda biz beş madde zikrettik. Bizim ilk iki maddemiz genelde “ravinin sika olması” şeklinde tek maddede ele alınır. Ancak ben özellikle hasen hadiste göreceğimiz üzere bu şekilde bir şartlandırmanın yerinde olduğunu düşünüyorum. Şimdi tablomuza dönelim:

	Rv.	Vft.	Dvr	Tbk.	CT	RL.
B	Buhari	256	260	4+	T1	Tahdis
1	Humeydi	219	220	3+	T1	Tahdis
2	Süfyan	198	220	3+	T1	Tahdis
3	Yahya	144	180	2+	T1	İhbar
4	İbrahim	120	180	2+	T1	En'ene
5	Alkame	???	???	2+	T1	Sima'
6	Ömer	23	110	1+	-	Sima'
N	Peygamber			Mr+Mt		

Buraya kadar ele aldığımız “niyet hadisi”ne bakınca ilk iki şartın gereklerini yerine getirdiğimiz için ravileri sikadır ve senedinde inkıta yani kopukluk yoktur diyebiliyoruz. Bu da hadis için “isnadı sahihtir” dememize yeterlidir.

“Bu hadis sahihtir” demekle “bu hadisin isnadı sahihtir” demek arasında fark vardır. Bunu izah ettik. Buna göre birinciye söylediğimiz

zaman beş şartın yerine geldiğini iddia etmiş oluruz. İkinciye söylediğimizde ise hadisin ilk üç şartı yerindedir, demiş oluruz. Bu da bu hadis şaz ve gizli bir illeti yoksa inşaallah sahihtir, demektir.

Herhangi bir hadisin bu mezkur beş özelliği taşıyıp taşımadığı hususunda zaman zaman farklı değerlendirmeler ortaya çıkabilmektedir. Bunun sonucu olarak bir hadis alimlerden bazısına göre sahih sayılırken diğer bazılarına göre böyle kabul edilmeyebilir. Şu halde bir hadisin sahih olup olmadığını söylemek içtihadı bir hadisedir. Özellikle taklidi reddediyorum diyen kardeşlerimizin işin bu yönüne dikkat etmeleri gerekmektedir. Zira hadisler üzerinde söz sahibi olmayan bir kimsenin, bir alimin sahihtir veya değildir dediği hadislerle amel ediyor olması onu taklid dairesinden çıkarmaz ancak daha evvel taklid ettiği şahsın mukallidi olmaktan başka bir şahsın mukallidi olmaya götürür.

Bir hadisin söz konusu özellikleri bizzat taşımasına veya dolaylı olarak taşıdığının kabul edilmesine göre sahih hadisler iki kısma ayrılır:⁴⁰⁸

1) **Sahih li-zatihi:** Sahihlik özelliklerini bizzat taşıyan hadis demektir. Tadil lafızları kısmında zikrettiğimiz ilk mertebe sahih li-zatihidir.

2) **Sahih li-gayrihi:** Sahihlik niteliğini, zikredilen özellikler kendisinde bizzat bulunmadığı için, başka bir hadisin desteğiyle kazanan hadistir. Bunlar Hasen li-zatihi olan ve tadil mertebelerinde beyan ettiğimiz ikinci mertebedeki hadislerdir. Bunlar tadil mertebesindeki ilk mertebeden bir hadisle şehadet ve mütabaat şeklinde desteklenirse sahih li-gayrihi olurlar.

Hasen Hadis

Hasen hadisin bir çok tarifi yapılmıştır. Bunların en meşhuru-
runa göre hasen hadis, sahih hadisin bütün niteliklerini taşıdığı
halde ravilerinden birinin veya bir kaçının zabt sıfatı tam olmayan
hadistir. Mutlak manada “isnadı hasen” denildiği zaman tadil mer-

⁴⁰⁸ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 71.

tebelerinde zikrettiğimiz iki, üç ve dördüncü mertebedeki ravilerin hadisleri kasdolunur.

Bu terimi meşhur eden İmam Tirmizi'dir⁴⁰⁹ ki onun hasen olarak nitelediği hadisler için yaptığı tarifi şöyledir: "Senedinde Peygamber (s.a.v.)'e iftira etmekle itham edilen kimse bulunmayan, şazz da olmayan ve başka bir yönden benzeri rivayet edilen hadis bize göre hasendir"⁴¹⁰

Hasen hadis de sahih gibi iki kısma ayrılır. Ancak daha önce hadisin başka bir yönden benzerinin rivayet edilmesine dair az evvel zikrettiğimiz iki terimi öğrenelim. Mütabi ve şahid ...

Mütabi

Bir hadisin aynı sahabiden, aynı veya benzer lafızlarla gelen ikinci rivayetine "mütabi" denir. Bu rivayetler, bilhassa ferd olduğu görülen bir hadisin desteklenmesi için önemlidir. Bu sebeple ele alınan bir hadisin başka bir rivayetinin olup olmadığı araştırılır. Bu araştırma işine de itibar denir.

Bu tarife göre baştan beri incelediğimiz "niyet hadisi"ne bakacak olursak. Bu hadisi İbni Hibban'ın Ali b. Muhammed'den Abdullah b. Haşım tarkiyle; Darekutni'nin Sünen'inde Hüseyin b. İsmail'den, Yusuf b. Musa, Yezid b. Harun tarkiyle rivayet ettiğini görürüz. Bunlar hep Buhari hadisinin mütabileri olurlar. Mesela Suyuti'nin *Ciyadu'l-Müselselat*'da getirdiği

سمعت أم الفضل بنت محمد المقدسي تقول سمعت أبا العباس

أحمد بن الحسن السويدي وأبا المعالي الأزهرى يقولان سمعنا أم الخير

⁴⁰⁹ Hasen tabirini istilahi manada ilk kullananın Tirmizi olduğunu söyleyenler vardır. Ancak bu iddia makbul bir iddia değildir. Raviler ve hadisler hakkında hasen tabirinin kullanıldığı Tirmizi'den evvelki alimlerde de vakidir. Hatta bu tabir İmam Ahmed'den mervidir. (bkz. İbni Hacer, *en-Nüket ala İbni's-Salah*, I, 144 ve 426.)

⁴¹⁰ et-Tirmizi, *el-İlel*, V, 758. Anlaşıyor ki, İmam, buradaki hasen ile hasen li-gayrihi kasdetmiştir.

تقول سمعت أبا الطاهر بن عزون وأبا العباس الدمشقي يقولان سمعنا أبا القاسم البوصيري يقول سمعت أبا عبد الله النحوي يقول سمعت أبا عبد الله القاضي يقول سمعت عبد الرحمن بن عمر الصفار يقول سمعت ابن الأعرابي يقول سمعت أبا رفاعه هو عبد الله بن محمد العدوي يقول سمعت ابن عائشة يقول سمعت عبد الوهاب بن عبد المجيد يقول سمعت يحيى بن سعيد يقول سمعت محمد بن إبراهيم يقول سمعت علقمة بن وقاص يقول سمعت عمر بن الخطاب يقول سمعت رسول الله يقول إنما الأعمال بالنيات

Şeklindeki hadis de “niyet hadisi”nin mütabilerindendir. Bu hadisin isnadı zayıftır. Ancak mütabisi bulunursa sahih seviyesine çıkar. Şu halde Buhari’nin elimizdeki hadisnin mutabaatı ile bu hadisin sahih li-gayrih olduğuna hükmedebiliriz.

Tabii burada konuştuğlarımız hep meselenin anlaşılmasına da irdir. Yoksa böylesi bir zayıf hadis sahih hadislerden kendisine şahid ve mütabiler getirilerek hasendir yada sahihtir denilmez. Bu teknik olarak hata olur. Zira sahih bir delil varken zayıf delili kullanmanın alemi yoktur. Bu şekilde hadisler görünce diyeceğimiz: “Bu hadis seneden zayıftır, metnen sahihtir. Zira falanın rivayet ettiği şu senedle gelen aynı manadaki hadis sahih olarak bize kadar ulaşmıştır” veya benzeri sözleri sarfetmektir.

Şahid

Bir hadisi mana bakımından destekleyen ve başka bir sahabin den gelen hadise denir. Mütabi aynı hadisin farklı bir rivayeti, şahid ise aynı manada söylenmiş başka bir hadistir. Bu terimler birbiri yerine de kullanılmaktadır. Yine niyet hadisini Ebu ya’la *el-İrşad*’da Aişe (radiyallahu anha)’dan, Ebu Nuaym *Hilye*’de Ebu Said (radiyallahu anh)’dan, İbni Asakir *Tarih-i Dimeşk*’de Enes b. Malik (radiyallahu anh)’dan rivayet etmişlerdir. Bu hadisler de niyet hadisinin şahidleridirler.

Hasen Hadisin Çeşitleri

Şimdi hasen hadisin çeşitlerine geçebiliriz.

1) **Hasen li-zatıhi:** Hasenlik özelliklerini bizzat taşıyan hadise denir. Bunlar az evvel de zikrettiğimiz gibi tadil mertebelerinden ikinci, üçüncü ve dördüncü mertebenin rivayetleridir.

2) **Hasen li-gayrihi:** Başka bir hadisin desteğiyle hasen niteliğini kazanan hadise denir. Bu hadis aslında zayıftır. Ancak zayıflık sebebi muhtelif yollarla giderilmiş ve böylece yani başka rivayetlerin desteğiyle hasen derecesine yükselmiş olur. Bunlar cerh mertebelerinde kendilerini zikrettiğimiz ilk iki mertebedeki ravilerin hadisleridirler. Aslında zayıftırlar. Ancak şahid ve mütabileri ile hasen li-gayrihi mertebesine yükselirler.

Makbul hadisler işte bu iki kısımdan ve bu iki kısmın açılımıyla dört neviden oluşur. Şimdi de merdud hadisler geçelim.

Makbul hadisleri şöyle bir tabloda daha iyi anlayabiliriz:

İhticac Mertebesi	Sahih	أوثق الناس - إليه المتهى في الثبت - أمير مؤمنين في الحديث - ثقة حافظ - ثقة ثقة - ثقة - ثبت - عدل ضابط - مستقيم الحديث - مستوي الحديث
	Hasen	صدوق - لا بأس به - مأمون - خيار - ثقة إن شاء الله
İstişhad Mertebesi	Teferrüdü ile ihticac olunmaz	محله الصدق - صدوق يهم - صدوق سيء الحفظ - وسط - صالح - شيخ - يكتب حديثه - ليس ببعيد من الصواب - مستور - مجهول الحال - تركوه - ليس من إبل المحامل - ضعيف - مضطرب - منكر الحديث - لا يحتج به - لا يترك

MERDUD HADİSLER

Merdud hadisler de makbul hadisler gibi iki çeşittir. Bunlar zayıf ve mevzu çeşitleridir.

Zayıf (ضعيف) Hadisler

Zayıf hadis yukarıda sahih hadisin tarifinde zikredilen niteliklerden birini veya birkaçını taşımayan hadis demektir⁴¹¹ ve taşıdığı bu niteliğe göre de değişik isimler alır.⁴¹²

Mürsel (مرسل) Hadisler

Şöyle bir senedle bir hadis elimize geçti “Haddeseni Ahmed b. Sika et-Tebe kale haddeseni Mahmud b. Sika et-Tebe kale ahbeneri Osman b. Sika et-Tabii kale, kale Nebi (s.a.v.)” Bu hadis mürseldir. Mürsel, misal senedde de görüleceği üzere tabiun tabakasından bir ravinin ashabı zikretmeden doğrudan Peygamber (s.a.v.)’den naklettiği hadis demektir.⁴¹³ Bu hadisin zayıf oluşu senedinde inkıta olması yani sahih hadislerde aradığımız beş şarttan üçüncüsünün olmaması sebebiyledir. Ancak bu husustaki ihtilaf sebebiyle munkatı hadislerden farklı olarak ele alınırlar.

Bu hadisin senedinde sahabe tabakasından hatta tabiun tabakasından dahi bir veya birkaç ravinin düşmüş olma ihtimali vardır. Sahabi dışındaki bu ravi veya ravilerin durumları bilinmediği için böyle bir hadis zayıftır. Bununla birlikte bu tür hadisleri, diğer bazı özellikleri taşımaları halinde zayıf saymayanlar da vardır. Hanefi ulemasına göre doğrusu budur ve mürsel hadis hüccettir. el-Hakim şöyle demiştir: Ehl-i Kufe’nin şeyhlerine göre tabiinin, etbau’t-tabiinin ve onlardan sonraki alimlerin irsalleri hep mürseldir ve hüccettir. Bize göre şüphesiz ki etbau’t-tabiinin mürselleri mu’daldır.⁴¹⁴

Hanefi uleması indinde mürsel dört kısımdır:

⁴¹¹ et-Tehanevi, *Kavaid fi Ulumi’l-Hadis*, 26.

⁴¹² Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 77.

⁴¹³ el-Hakim, *Marifetu Ulumi’l-Hadis*, 67.

⁴¹⁴ el-Hakim, *Marifetu Ulumi’l-Hadis*, 67.

- 1) Sahabenin mürseli,
- 2) İkinci nesil yani tabiun mürseli,
- 3) Her asırdaki adil kimselerin mürseli,
- 4) Bir yönden mürsel, diğer yönden muttasıl olan haberler.⁴¹⁵

Sahabenin mürseli, icma ile makbuldür. İkinci ve üçüncü asrın mürselleri de Hanefilerde hüccettir.⁴¹⁶ Bu kısma giren mürselleri, İmam Malik kabul ettiği halde, İmam Şafii, böyle bir haberi, başka bir yönden ittisali sabit olmadıkça, bir ayet, meşhur bir sünnet ya da selefın ameli ile teyid edilmedikçe kabul etmez.⁴¹⁷

Üçüncü grup mürsellere gelince, bu konuda ihtilaf edilmiştir. Bazı Hanefi alimleri, her adil kimsenin irsalı kabul edilir demişler, bazıları da bunu kabul etmemişlerdir. İkincilerin izahı şöyledir: “Zamanımız fık zamanıdır. İrsal yapanın, sika kimselerden rivayet ettiğini açıklaması zaruridir. Ancak sika kimselerin, müsnedlerini rivayet ettikleri gibi, mürsellerini de rivayet ettikleri Muhammed b. Hasen ve benzeri güvenilir kimselerin irsalı bundan müstesnadır.”⁴¹⁸

Ebu'l-Hasen el-Kerhi, adil olmak şartıyla her asırdaki ravinin irsalini kabul eder. Çünkü ona göre ilk üç asrın irsalının kabul gerekçesi olan adalet ve zabt unsurları, her devir için geçerli bir illettir. Bu yüzden, müsned rivayeti kabul edilen kimsenin, mürsel rivayeti de kabul olunur.⁴¹⁹

İsa b. Eban ise, üç neslin dışındaki mürsel ravilerinin, ilim ehli kimseler olmasını şart koşar. Ona göre insanlar içinde ilim neşriyle şöhret bulmuş kimselerin rivayeti, ister müsned olsun, ister mürsel olsun kabul edilir. Serahsi, İsa b. Eban'ın, bununla İmam Muhammed gibi ilmiyle şöhrete ulaşmış kimseleri kasdettiğini belirtmektedir. İlim neşriyle değil de sadece rivayet yönünden şöhrete ulaş-

⁴¹⁵ **Pezdevi**, *Kenzu'l-Vusul*, III, 2.

⁴¹⁶ **Pezdevi**, *Kenzu'l-Vusul*, III, 2; **Serahsi**, *Usul*, I, 359-361.

⁴¹⁷ **Pezdevi**, *Kenzu'l-Vusul*, III, 2-3; **Serahsi**, *Usul*, I, 360.

⁴¹⁸ **Pezdevi**, *Kenzu'l-Vusul*, III, 7.

⁴¹⁹ **Serahsi**, *Usul*, I, 363; **Abdülaziz el-Buhari**, *Keşfu'l-Esrar*, III, 7.

miş kimseye gelince, bunun müsnedi hüccettir, mürseli ise, ilimde şöhrete ulaşmış kimseye arz edilir.⁴²⁰

Cassas'ın bu konudaki görüşü ise şöyledir: "Ravi, adil ve güvenilir olmayan kimseden rivayetiyle tanınmış biri olmadıkça, ilk üç asrın mürseli hüccettir. Ondan sonrakilerin mürseline gelince, ancak adil ve sika kimselerin dışındakilerden rivayet almamakla meşhur olmuş kimselerin mürseli kabul edilir. Zira Peygamber (s.a.v.), ilk üç neslin hayır ve doğruluğu, ondan sonrakilerin ise yalancılığı üzerine şهادette bulunmuştur".⁴²¹ Serahsi de, "bu konudaki görüşlerin en sağlamı" diyerek, Cassas'ın bu görüşünü benimsemiştir.⁴²²

Son kısım mürsellere, yani bir yönüyle münkati, diğer yönüyle muttasıl olan mürsellere gelince, bazı hadisçiler bunu reddetmiş, çoğunluğu ise, inkıtanın diğer yönden gelen muttasıl rivayetle ortadan kalkacağını söylemişlerdir.⁴²³

Hanefilere göre mürsel haberlerle nesh caiz değildir. Hadis rivayetlerinin birçoğunun mürsel olması ve özellikle Hanefi mezhebinde yaygın olarak kullanılması yüzünden meşhur haberler gibi mütalaa edilmesi, hatta zaman zaman müsned haberden üstün tutulması karşısında kendilerine yöneltilebilecek: "Meşhur haberle nesh caiz olduğu gibi, mürsel haberle de, size göre neshin caiz olması gerekir" şeklindeki bir itiraza Serahsi şöyle cevap vermektedir: "Bu caiz değildir. Çünkü mürselin kuvveti, bir nevi içtihatla sabittir. Bu yüzden, onun kuvveti, kıyasla sabit olmuş şeyin kuvvetine benzer. Bununla da nesh caiz olmaz".⁴²⁴ Mürsel haberlerle Kur'an'a ziyade yapılması da aynı gerekçeyle caiz değildir.⁴²⁵

Namazda kakhaha ile gülmek, hanefilere göre namazı bozduğu gibi abdesti de bozar. Bu konuda onlar, Peygamber (s.a.v.)'in, namazda kakhaha ile gülen birisinden, hem abdestini hem de nama-

⁴²⁰ Serahsi, *Usul*, I. 363.

⁴²¹ Serahsi, *Usul*, I. 363.

⁴²² Serahsi, *Usul*, I, 363.

⁴²³ Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, III, 7; Serahsi, *Usul*, 1.364.

⁴²⁴ Serahsi, *Usul*, L, 361.

⁴²⁵ Abdülaziz el-Buhari, *Keşfu'l-Esrar*, III, 5.

zını iade etmesini istemesini delil gösterirler.⁴²⁶ Şafii ve cumhur ise, namazda kakhahanın abdesti bozmaya-cağını belirtirler ve söz konusu hadisle mürsel olduğu için amel etmezler.⁴²⁷

Muhaddis ulema indinde hadisleri mürsel olarak rivayet eden tabiunun hepsinin bu rivayetleri aynı derecede de görülmemiştir.⁴²⁸ Mesela Hasan Basri'nin mürselleri çok zayıf bulunurken Said b. el-Müseyyeb'in irsalleri yani mürsel rivayetleri makbul sayılmıştır.

حدثنا موسى بن إسماعيل حدثنا حماد أخبرنا هشام بن حان عن الحسن أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا دخل الخلاء قال اللهم إني أعوذ بك من الخيث المخبث الرجس النجس الشيطان الرجيم

Rivayetinde görüleceği üzere Hasan Basri sahabeyi zikretmeden Peygamber (s.a.v.)'den hadisi rivayet etmiştir.

Bir sahabinin başka bir sahabiden öğrendiği, ancak rivayet ederken bu sahabinin ismini vermeden doğrudan Peygamber (s.a.v.)'den rivayet ettiği veya Peygamber (s.a.v.)'le ilgili olup da bizzat görme ve duyma imkanı bulunmayan, dolayısıyla başka birinden öğrenmiş olması gereken bir hadise hakkındaki rivayetine ise "sahabi murseli" denir. Bu tür hadisler zayıf sayılmaz. Çünkü sahabilerin hepsi adildir. Mürsel kelimesi, bilhassa ilk asırlarda, senesinde bir veya birkaç ravisi düşmüş olan bütün hadisler için de kullanılmıştır.⁴²⁹

Munkatı (مقطع) Hadisler

Hadise baktık ve gördük ki sahabe değil de sahabeden sonra bir veya peşpeşe olmayarak, birkaç ravi atlanmış. Bu hadise Munkatı de-

⁴²⁶ Hadis için bkz. ez-Zeylai, *Nasbu'r-Raye*, I, 47 vd.

⁴²⁷ eş-Şafii, *er-Risale*, 469.

⁴²⁸ Medine ehlinde en çok mürselleri olan Said b. Müseyyeb'tir. Mekke'de Ata b. Ebi Rebah, Mısır'da Said b. Ebi Hilal, Şam'da Mekhul, Basra'da Hasan el-Basri ve Kufe'de İbrahim en-Nehai'dir. (el-Hakim, *Marifetu Ulumi'l-Hadis*, 67.)

⁴²⁹ Mürsel hadis konusu bir doktora tezi çerçevesinde ele alınmıştır: **Selahattin Polat, Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri**, Ankara-1985, TDV Yayınları.

riz. Senedde ismi verilmeden (عن رجل) «bir adamdan», (عن امرأة) «bir kadından», (عن شيخ) «bir hocadan» gibi bir ifadeyle yani mübhem olarak zikredilen ravi de atlanmış sayılır.⁴³⁰ Misal:

حدثنا أبو عمرو عثمان بن أحمد بن السما بيغداد ثنا أيوب بن سليمان السعدي ثنا عبد العزيز بن موسى اللاحوني أبو روح ثنا هلال بن حق عن الجريري عن أبي العلاء وهو ابن الشخير عن رجلين من بني حنظلة عن شداد بن أوس قال : كان رسول الله صلى الله عليه و سلم يعلم أحدنا أن يقول في صلاته : اللهم إني أسألك التثبيت في الأمور وعزيمة الرشد وأسألك قلبا سليما ولسانا صادقا وأسألك التثبيت في الأمور وعزيمة الرشد وأسألك قلبا سليما ولسانا صادقا وأسألك شكر نعمتك وحسن عبادتك وأستغفرك لما تعلم وأعوذ بك من شر ما تعلم وأسألك من خير ما تعلم

Bu hadis senedindeki “iki adam”ın meçhul oluşları sebebiyle munkatıdır.⁴³¹ Bu ıstılah ilk zamanlarda, senedinde ravi düşmesi bulunan her hadis için kullanılmaktaydı.

Evvelki misalde şahıslar zikredilmiş ancak meçhullerdi. Misalde görüleceği üzere zikredilmeyen, atlanan bir ravi söz konusudur. Bu ravi veya ravilerin durumu bilinmediği için munkatı hadis zayıftır.

عبد الرازق عن الثوري عن أبي إسحاق عن زيد بن يثيع عن حذيفة مرفوعا ان وليتموها أبا بكر فقوى أمين

Hadisinde de durum böyledir. Sevri hadisi Ebu İshak’dan rivayet etmiştir. Halbuki hadisi Sevri, Şerik’den işitmiş ve Ebu İshak’dan da Şerik işitmiştir.

⁴³⁰ bkz. İbni Kesir, *el-Baisu’l-Hasis*, 53; Senedlerde ve hadis metinlerinde geçen mübhem kadın veya erkek ravi veya şahıslar hakkında telif olunmuş eserler de vardır. bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 248-253.

⁴³¹ el-Hakim, *Marifetu Ulumi’l-Hadis*, 70.

Mu'dal (معضل) Hadisler

Senedinde peş peşe iki veya daha fazla ravi atlanmış olan hadis demektir.⁴³² Bu hadisin zayıflık sebebi bir önceki gibidir. Ancak bunda zayıflık daha fazladır. Misal:

حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب أنا محمد بن عبد الله بن عبد الحكم ثنا بن وهب أخبرني مخرمة بن بكير عن أبيه عن عمرو بن شعيب قال قاتل عبد مع رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم أحد فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم : أذن لك سيدك ؟ قال : لا فقال : لو قتلت لدخلت النار قال سيده : فهو حر يا رسول الله فقال له النبي صلى الله عليه وسلم : الآن فقاتل

Görüldüğü gibi Amr b. Şu'ayb hadisi Peygamber (s.a.v.)'den rivayet etmiştir. Ancak kendisi tabiunun küçüklerindendir. Hadisi Peygamber (s.a.v.)'den direk hikaye etmesi mümkün değildir.⁴³³

حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب أنا محمد بن عبد الله أنا بن وهب أخبرني مسلمة بن علي أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : إن العبد بعمل أهل الجنة حتى إذا حضرته الوفاة حاف في وصيته فوجبت له النار وإن العبد بعمل أهل النار حتى إذا حضرته الوفاة عدل في وصيته فوجبت له الجنة

Bu hadisi de Mesleme b. Ali direk Peygamber (s.a.v.)'den rivayet etmiştir.⁴³⁴ Oysaki kendisi etbau't-tabionun orta yaşlılarındandır. Peygamber (s.a.v.)'den bu hadisi direk rivayet edebilmesi mümkün değildir.

Mu'dal hadis bu zikrettiğimiz üç nevinin en zayıfıdır.

⁴³² İbni Kesir, *el-Baisu'l-Hasis*, 50.

⁴³³ el-Cezairi, *Tevcihu'n-Nazar*, I, 405.

⁴³⁴ el-Hakim, *Marifetu Ulumi'l-Hadis*, 80.

Muallak (معلق) Hadisler

Senedinin mübtedası yani müellif tarafından, bir veya birkaç raviyi atlanmış olan hadis demektir. Bu eksik kısımda, aslında ravi bulunup da müellif onları zikretmemiş olabileceği gibi, bu kısım aslen de öyle olabilir. Birinci durumda müellif, kitabının hacmini büyütmemek veya hadisin kendi ölçülerine uymadığını göstermek gibi bir sebeple ravileri zikretmemiştir. İkinci durumda ise hadisi muhtemelen bir kitaptan doğrudan almıştır. Her iki şekilde de senedin muttasıl olmaması sebebiyle böyle bir hadis bu şekilde zayıf sayılır.

İmam Buhari'nin *el-Camiu's-Sahih* isimli kitabında bu tür hadisler çoktur. Ancak onların diğer hadis kitaplarında senedi tam olan rivayetleri bulunmaktadır.

Müdelles (مدلس) Hadisler

Bir kusuru veya ekseriya hoş görülmeyen bir özelliği gizlenerek onun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet edilmiş olan hadis demektir. Hadisi bu şekilde rivayet etmeye ise tedlis denir.

Gizlenmek istenen kusur, senedde bir ravi atlanmış olduğu halde bunu belli etmemeye çalışma şeklinde olabilir. Buna tedlisu'l-isnad denir. Bu tedlis çeşidinde ravinin ya asıl hocasını veya kaynak kitabını yahut senedde bulunan zayıf bir raviyi gizleme çabası söz konusudur. Birincisi değişik şekillerde görülebilmektedir. Bunlardan birinde ravi, gerçekte hocası olan bir kimseden muteber bir yolla almamış olduğu bir hadisi, ondan muteber bir yolla almış olduğunu zannettirecek şekilde rivayet eder. Aslında söz konusu bu hadisi ya hocasının bir öğrencisinden veya doğrudan bir kitabından almıştır ama bu durumu gizlemek istemektedir. Bunun için muteber bir yolla aldığını belirten kesin bir ifade kullanmak yerine, «(عن فلان) falandan naklen» veya «(قال فلان) falan şöyle dedi» veya « demiş» gibi kapalı bir ifade kullanır. Böylece hem yalan söylememiş, hem de seneddeki bir kusuru gizlemiş olur. Buna tedlisu'l-iskat denir. «Tedlis» denince, ekseriya bu anlaşılır. İkincisinde ravi, içinde zayıf kimseler bulunan bir senedden bunları

atarak, senedin tamamen sika ravilerden oluştuğunu göstermeye çalışır. Tedlisu'l-isnadın bu çeşidine “tedlisu't-tesviye” de denir. Gizlenmek istenen husus, hocanın meşhurluğu veya zayıflığı ise bu duruma da tedlisu's-şüyuh denir.

Tedlisu'l-isnad ile tedlisu's-şüyuhun bazı çeşitleri hoşgörüyü karşılanmış ve bunları yapanların adalet vasfı cerh edilmemiştir. Çünkü bunu yapan kimse açık bir ifade yerine ihtimalli bir ifade kullanmakta, böylece yalan söylemiş olmamaktadır. Bu sebeple bazı meşhur hadisçiler de tedlis yapmışlardır. Seneddeki zayıf bir raviyi gizlemek şeklindeki tedlisu'l-isnad ise şiddetle kınanmış ve bunu yapan raviler adalet yönünden cerh edilmişlerdir.

Tedlis yaptığı görülen ravinin, sika olsa dahi (عن) «an» ve (قال) «kale» gibi, kesinlik ifade etmeyen eda sigaları kullanarak yaptığı rivayetler munkatı, dolayısıyla zayıf sayılmıştır. Netice olarak müdelles hadisin bazı çeşitleri, senedinden ravi düşmesi, bazı çeşitleri ise, ravisinin adalet eksikliği sebebiyle zayıftır.

أخبرني محمد بن أحمد الذهلي قال حدثنا إبراهيم بن محمد السكري قال ثنا علي بن خنجر قال قال لنا ابن عيينة عن الزهري فقيه له : سمعته من الزهري ؟ فقال : لا ولا ممن سمعته من الزهري حدثني عبد الرزاق عن معمر عن الزهري أخبرنا إسماعيل بن محمد بن الفضل الشعراني قال ثنا جدي قال ثنا كثير بن يحيى قال حدثنا أبو عوانة عن الأعمش عن إبراهيم التيمي عن أبيه عن أبي ذر أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : فلان في النار ينادي يا حنان يا منان

Rivayetinde görüldüğü gibi Süfyan b. Uyeyne “Zühri'den” diyerek hadis sevkedecekken kendisine bunu Zühri'den işitip işitmediği sorulmuştur. O da arada iki zatın daha olduğuna işaret etmiştir. Burada “Zühri'den” diyerek İbni Uyeyne'nin yaptığı rivayet müdelles olmaktadır.

Münker (منكر) Hadisler

Zayıf bir ravinin kendisinden daha iyi durumda olan bir raviye aykırı bir şekilde rivayet ettiği hadislerle “münker” denilir. Mukabilindeki hadis de maruf ismini alır. Mesela:

“Kale Musannıf haddesenî Ahmed b. Sika et-Tebe kale haddesenî Arif b. Fuhsu Galat et-Tebe kale haddesenî Hasen b. Sika et-Tabî an Abdullah es-Sahabî an Nebî (s.a.v.) kale: Falan şeyi on kere yapın.” şeklinde bir hadisi tedkik ediyor olsak; Ravilere bakınca görürüz ki hadis zayıftır ve tedkike ihtiyaç vardır. Hadisi tahric ederken ve aynı hadisin şu şekilde rivayet edildiğini gördük diyelim:

“Kale Musannıf haddesenî Ömer b. Sika et-Tebe kale haddesenî Hamid b. Sika et-Tebe kale haddesenî Hasen b. Sika et-Tabî an Abdullah es-Sahabî an Nebî (s.a.v.) kale: Falan şeyi üç kere yapın.”

Bu hadis sahihtir. Sahih olan bu hadis maruf ilk zikrettiğimiz de münkerdir. Zira senedindeki Arif isimli çok hata yapan ravi hadisi sika ravilere muhalif bir şekilde getirmiştir.

Sadece zayıf bir ravi tarafından rivayet edilen hadis de, sika ravilerin rivayetine aykırı olmasa bile münker adını alır.

Metruk (متروك) Hadisler

Şayet Peygamber (s.a.v.)’e yalan isnadda bulunmakla itham edilen yani “müttehem bi’l-kizb” veya “fasık” veyahut ta “mübtedi” yani dai bid’atçilerden olan bir ravinin rivayet ettiği hadislerle karşı karşıyaysak bu rivayete metruk denir.

Maklub (مقلوب) Hadisler

Sened veya metnindeki kelime veya cümlelerde takdim-tehirler, başkalarıyla değiştirmeler yapılmış olan hadise denir.

Bu değişiklikler bilerek yapılmış olabildiği gibi yanlışlıkla da yapılmış olabilir. Bilerek yapma ravinin adalet sıfatını, yanlışlıkla yapma zabt sıfatını cerhe sebep olur.

Maklub ile alakalı olmak üzere şu üç neviden bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlar “müdrec”, “musahhaf” ve de “muharref”dir.

Müdrec (مدرج) Hadisler

Sened veya metnine, aslında bulunmayan bir şey eklenmiş olan hadise de “müdrec” denilir.⁴³⁵

Bu eklemeler senedde de metinde de olabilir. Metne yapılan eklemelere gelince bunlar metnin başında, ortasında veya sonunda görülebilir. Metnin başında görülen eklemeler, daha ziyade, ravi senedi bitirdikten sonra, metne geçmeden önce metinle ilgili bir söz söyleme, bir izah gereği duyması sonucu ortaya çıkmıştır. Metnin içindeki eklemeler ekseriya garib bir kelimenin izahı şeklindedirler. Metnin sonuna yapılan eklemeler ise, öyle anlaşıyor ki, daha çok şöyle meydana gelmişlerdir: Ravi Peygamber (s.a.v.)’in hadisini rivayet etmeyi bitirdikten sonra kendi sözüne geldiğinde onu dinlemekte olanlardan bazıları hadisin devam ettiğini zannedip ravinin sözünü hadise eklemiştir. Bu ihtimallere binaen müdrec hadisin ekseriya sadece sözlü rivayetten kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Hadise eklenen kısım, ya başka bir rivayette bu kısmın ayrı görülmesiyle yahut rivayet eden ravinin veya durumu fark eden bir alimin beyanıyla ya da o kısmı Peygamber (s.a.v.)’in söylemesinin imkansızlığıyla anlaşılabilir. Misal:

رواه شهابه بن سوار وغيره عن شعبة عن محمد بن زياد عن أبي هريرة أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أسبغوا الوضوء ويل للأعقاب من النار

Hadiste geçen (أسبغوا الوضوء) ifadesi hadisin ravisi Ebu Hüreyre (radiyallahu anh)’a aittir. Hadisin baş tarafında gerçekleşen idraca misaldir. Bu ifadenin müdrec olduğunu İmam Buhari’nin rivayetinden anlıyoruz. Nitekim orada şöyledir:

⁴³⁵ bkz. el-Hakim, Marifetu Ulumi’l-Hadis, 84.

روى البخاري عن آدم بن أبي إياس عن شعبة عن محمد بن زياد عن أبي هريرة انه قال أسبغوا الوضوء فإن أبا القاسم صلى الله عليه و سلم قال ويل للأعقاب من النار

Bir hadise, nasıl olursa olsun, aslında olmayan bir şeyin eklenmesi caiz değildir. Bunu bilerek yapmak haramdır. Yanlışlıkla yapılan eklemeler, yapan ravinin zabt eksikliğini, bilerek yapılanları ise adalet eksikliğini gösterir. Müdrec hadis bu yönlerden zayıf olur. Ancak, garib kelimelerin açıklaması şeklindeki eklemeler ile, kolaylıkla fark edilebilecek görünüşteki bazı eklemeler hadisin sahihliğine zarar verici görülmemiştir. Bu sonuncusu için, denebilir ki, ravinin zabt hatası değil, anlama hatası söz konusudur.

Ziyadetu's-Sika

Burada, zaman zaman müdrecle karıştırılan “ziyadetu's-sika” konusuna da değinmek yararlı olacaktır. “Ziyadetu's-sika”, bir hadisi aynı hocadan rivayet eden sika ravilerden birinin, onu, arkadaşlarından ayrı olarak bir fazlalıkla rivayet etmesine ve rivayet ettiği bu fazlalığa denir.⁴³⁶ Bu fazlalık, en azından söz konusu sika ravinin iddiasına göre hadisin aslındandır, ona sonradan yapılan bir ekleme değildir. Nitekim alimlerin cumhuru da, bazı şekillerinde farklı görüşlere sahip olanlar varsa da, sika ravinin ziyadesini makbul saymış⁴³⁷, yani onun, hadisin aslında bulunduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla müdrecden çok farklı bir meseledir.⁴³⁸

Musahhaf ve Muharref (مصنف و محرف) Hadisler

Sened veya metninde noktalama ve harekeleme hatası yapılmış olan hadise musahhaf, harf hatası yapılmış olan hadise ise muharref denir. İsimlendirmede hata çeşidine göre yapılan bu ayırım sonraki asırlarda görülmektedir. İlk asırlarda hepsi için musahhaf kelimesi

⁴³⁶ Tafsilat için bkz. el-Hakim, Marifetu Ulumi'l-Hadis, 197.

⁴³⁷ bkz. el-Bağdadi, el-Kifaye, 424.

⁴³⁸ Aydın, Hadiste Tesbit Yöntemi, 126-131.

kullanılıyordu. Bu tür hatalar, daha çok hadisin doğrudan kitaptan alınmasıyla ortaya çıkmaktaydı⁴³⁹. Yani bunlar genelde istinsah yani yazım hatalarıdır.

Mesela Peygamber (s.a.v.)'in, (يا أبا عمير ما فعل النغير) yani “Ey Eba Umeyr! Minik kuş ne yaptı” hadisinin (يا أبا عمير ما فعل البعير) yani “Ey Eba Umeyr! Deve ne yaptı” şeklinde getirilmesi böyledir. Görüldüğü gibi hadisteki (النغير) kelimesinin “nun” ve “gayn” harflerindeki noktalama hatası sebebiyle (البعير) şeklinde “nun”; “be” ve “gayn” da “ayn” harfi şeklinde okunmuştur.

Muzdarib (مضطرب) Hadisler

Birbirlerine zıt olmakla beraber birini diğerine tercih imkanı bulunmayan hadislerden her birine verilen isimdir. Hadisler arasında görülebilen bu zıtlık, onların senedleri arasında ortaya çıkabildiği gibi metinleri arasında da görülebilmektedir. Ancak metinler arasında bu tür zıtlıklar ya çok nadir görülür veya hiç görülmez. Hadisler arasında görülen bu zıtlıklar, onlardan birinin hatalı olduğunu, dolayısıyla ravisinin, en azından zabt eksikliğini, gösterir. Bunlardan hatalı olanı tesbit imkanı bulunamayınca, iki hadis de zayıf sayılmıştır⁴⁴⁰. Bununla beraber, iki tarafın ravilerinin de sika olması durumunda olduğu gibi, senedde görülebilen bu tür zıtlıklardan bazıları hadisin sahihliğine zarar vermeyebilir.

Şazz (شاذ) Hadisler

Zayıf hadislerin bu nevilerini de öğrendikten sonra sahih hadisin dördüncü sıfatına muhalif olarak gelen şazz hadislerin ne olduklarına bakalım.

Sika bir ravinin, sika ravilere veya kendisinden daha sika olan bir raviye zıt olarak rivayet ettiği hadis şazz hadistir. Mukabilindeki

⁴³⁹ Hatib el-Bağdadi, *el-Kifaye*, 253.

⁴⁴⁰ Zaten hadis usulünde, isimlendirme ve benzeri değerlendirmeler, en kötü durum veya en kötü ihtimal esas alınarak yapılır.

hadise ise (محفوظ) “mahfuz” denir. Bu ıstılah, sadece bir senedi bulunan, tek bir ravi tarafından rivayet edilen hadis için de kullanılmıştır. Bu durumda söz konusu hadis, ravisi sika ise makbul, değilse merdud olur.

Muallel (معلل) Hadisler

Sahih hadislerin beşinci şartı hatırlanacağı üzere muallel olmaktır. Muallel hadis, ancak işin uzmanı alimlerin fark edebileceği ve sahihliğe zarar veren gizli bir kusuru yani illeti bulunan hadise denir. Bu hadislerde, mevkuf olanın merfu, munkatı veya mürsel olanın mutasıl olarak veya bunların tersi şeklinde, yahut merfu ve mevkufların ya da farklı merfuların birbirleriyle karıştırılarak rivayetleri gibi kusurlar bulunabilmektedir. Buna göre illetler hem senedlerde, hem metinlerde olabilir. Bunların ortaya çıkarılması çok zor olduğu için, hadis tarihinde az sayıda alim bu sahada söz söylemiştir. Bu alimler arasından Ali b. el-Medini, Ahmed b. Hanbel, ed-Darimi, el-Buhari, Ebu Hatim er-Razi, et-Tirmizi ve ed-Darekutni’yi zikredebiliriz. Bu alimler, hadisin bütün rivayetlerini bir araya toplayıp sened ve metinlerini mukayese ederek incelemek suretiyle hadisin illetli olup olmadığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Hadisin muallel olması, ravisinin zabt ve duruma göre bazen de adalet niteliklerinin eksikliğini veya yokluğunu gösterir. Bu sebeple muallel hadis zayıftır. Misal:

حدثنا أبو عبد الله محمد بن علي الصنعاني بمكة ثنا الحسن بن عبد الأعلى الصنعاني ثنا عبد الرزاق عن معمر عن معمر عن محمد بن واسع عن أبي صالح عن أبي هريرة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من أقال نادماً أقاله الله نفسه يوم القيامة ومن كشف عن مسلم كربة كشف الله عنه كربة من كربة يوم القيامة والله في عون العبد ما كان العبد في عون أخيه

el-Hakim bu hadis hakkında şöyle demiştir: Bu sanatın ehlin-den olmayan kimse bu isnada bakınca onun sened ve sihhatinde

şüphe etmez. Ancak böyle değildir. Şöyle ki; Mamer b. Raşid es-Sanani, sika ve memun bir ravidir. Ancak Muhammed b. Vasi'den hadis işitmemiştir. Aynı şekilde Muhammed b. Vasi de sika ve memun bir ravidir ancak Ebu Salih'ten hadis işitmemiştir. Bu hadisin böylece izahı çok sürecek bir çok illeti vardır. Buna benzer bu ilmin ehlerinden başkasının anlayamayacağı çok hadisler vardır.⁴⁴¹

Hadisin tashihi yani sahihlenmesi aşamasına geldiğimiz zaman elimizdeki hadisin illel kitaplarında geçip geçmediğini mutlaka tedkik etmemiz gerekmektedir. Zira yukarda izah ettiğimiz gibi hadis yolunda yolculuğa yeni başlamış kimselerin bu illetleri tespit edebilmesi kolay değildir.⁴⁴²

Mevzu (موضوع) Hadis

Merdud hadislerin ikinci kısmı mevzu hadislerdir.⁴⁴³ Söylemediği veya yapmadığı halde Peygamber (s.a.v.)'e nispet edilen söz ve işlerle ilgili haberdur. Bu tür bir habere hadis denmesinin sebebi, uydurma da olsa, şeklen bir sened ve metne sahip olması ile, uydurmanın onun hadis olduğunu iddia etmesidir.⁴⁴⁴ Böylesi hadislerle “mevzu” veya “muhtelak” denilir.⁴⁴⁵

Uydurma Sebepleri

Hadis tarihinde görülen uydurma sebeplerinin başlıcaları şunlardır:

1) **İslam Düşmanlığı:** Müslümanlığın kısa zamanda yayılmasıyla bazı kimseler maddi ve manevi zararlara uğramıştı. Bunların müslümanlığa karşı açıktan yapabilecekleri fazla bir şey yoktu. Kur'an'a karşı da, bir kitap içinde toplandığı için, böyle bir imkanları kalmamıştı. Bunun için dinin ikinci önemli kaynağına zarar vererek emellerine

⁴⁴¹ el-Hakim, *Marifetu Ulumi'l-Hadis*, 56.

⁴⁴² Hadis illetlerine dair “illel” türündeki telifat ile alakalı bkz. el-Kettani, *Hadis Literatürü*, 322.

⁴⁴³ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 93.

⁴⁴⁴ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 93.

⁴⁴⁵ Naim, *Usulü Hadis*, 270.

ulaşmaya giriştiler. Zındık denen bu kimselerden bazıları yakalanmış, cezalandırılacakları zaman da bu işlerini itiraf etmişlerdi.

2) İrkçılık ve Aşırı Mezhep Tarafgirliği: Kendi ırkını veya mezhebini övmek, düşman gördüğü ırk veya mezhepleri yermek için de hadis uydurulmuştur. Bu maksatla Arapların, İranlıların, Türklerin, Zencilerin ve bazı mezhep büyüklerinin lehine veya aleyhine uydurulmuş hadisler vardır.

3) Maddi Yarar Elde Etme Hırsı: Yöneticilere yaranmak yahut halkın ilgisini çekerek onlardan maddi menfaat elde etme için de hadis uydurulduğu görülmektedir. Bu hususta hikayeci vaizler çok faal olmuşlardır. Onların uydurduğu bu tür haberler halk arasında kolaylıkla yayılma imkanı bulmuş, onların zihniyetini etkilemiş ve böylece büyük zararlar vermişlerdir.

4) İslam'a Hizmet Arzusu: Bazı cahil dindarlar ise halkı kötülüklerden uzaklaştırıp iyiliklere yöneltmek maksadıyla hadis uydurmuşlardır. Halbuki bunun için Kur'an ve sahih hadisler yeterlidir. Aynı maksatla her surenin faziletini belirten hadisler de uydurulmuştur. Bunların bir kısmını, hanefi alimlerden Nuh b. Ebi Meryem'in uydurduğu iddia edilirse de bu iddia yerinde değildir.⁴⁴⁶

Ulema buna benzer bir çok sebepler zikretmişlerdir. Bunları bilmenin faydası uydurma hadisleri tanımak noktasında insana ön bir fikir vermesi ve tanınmasını kolaylaştırmasıdır.

Hadis Uydurma Yolları

Hadis uydurmanın başlıca iki yolu olmuştur:

- 1) Uyduranın bizzat kendisinin uydurması
- 2) Başkasının sözünü alıp hadis diye ortaya sürmek.

Bu usullerden ikincisinde bilhassa filozof, sufi ve tabip sözlerinden istifade edildiği görülmektedir.⁴⁴⁷ Hatta ne yazık ki günümüzde atasözlerinden bazıları, son zamanlarda yaşamış meşhur kişilerin ve cizeleri dahi hadis diye dillerde dolanmaktadır.

⁴⁴⁶ Tafsilat için bkz. Naim, *Usulü Hadis*, 477-479.

⁴⁴⁷ *Aydın, Hadiste Tesbit Yöntemi*, 94.

Uydurma Hadisin Alametleri

Hadisin uydurma olduğunu gösteren bazı alametlerden bahsedilebilir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) **Ravideki Alametler:** Bunların başında uyduran kimsenin itirafı gelir. Raviler arasında, hadis uydurmanın yanlışlığını anlayıp pişman olan ve bunu itiraf edenler ile, iyi bir şey yaptığı zannıyla hadis uydurup da sorulduğunda bunu açıklayanlara rastlanır.

Ravinin hadisi rivayet ederken içinde bulunduğu ortam da hadisin uydurulduğuna işaret edebilir. Ravinin rivayet ettiği hadis kendisinden aldığını söylediği hocadan öğrenme zamanı olarak verdiği tarihin imkansız olması da bazen hadisin uydurulduğuna işaret edebilir.

2) **Metindeki Alametler:** Metinde görülen dil ve özellikle de mana bozuklukları ile ölçsüz ifadeler onun uydurulmuş olduğuna işaret edebilir.

Metnin kesinleşmiş bazı bilgilere, mesela Kur'an'a ve sahih sünnete, akl-ı selime, kesinleşmiş tarihi ve tecrübi bilgilere, bir yorumu yapılamayacak şekilde, aykırı olması da uydurma belirtisidir.

Metnin belli bazı konularda olması da onun uydurma olduğunu gösterebilir. Şöyle ki, yapılan araştırmalar bazı konulardaki bütün hadislerin asılsız olduğunu ortaya koymuştur,⁴⁴⁸ örnek olarak çocuk sahibi olmayı kınayan, bekarlığı öven, yıl ve ay belirterek ilerde meydana geleceği söylenen olaylarla ilgili olan... bütün hadislerin uydurma olduğu tesbit edilmiştir. Dolayısıyla bu konularda bir hadise rastlanınca onun merdud olduğu söylenebilir. Ancak yine de temkini elden bırakmadan kesin bilmediği hususlar hakkında konuşmamak ve bir mesned ile diyeceğini demek en güzeldir.

Metnin rivayet asrında⁴⁴⁹ yazılmış hadis kitaplarında bulunmaması da onun uydurma olduğuna bir işaret sayılmıştır. Bu sebeple,

⁴⁴⁸ bkz. Aliyyu'l-Kari, *el-Esraru'l-Merfua*, Beyrut, 1985, 277-359. Ayrıca bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, İstanbul-2001, 122 vd.

⁴⁴⁹ Hadis tarihinde hicri ilk üç asra, "rivayet devri" denilir.

yetkili bir alimin, temel hadis kitaplarında bulamadığını söylediği bir hadis uydurma demektir. Özellikle mevzu hadislerle dair telif olunan eserlerde musannıflar (لا أصل له) “la asle leh” yani aslı yoktur, (ما يثبت عليه) “ma vakaftu aleyh” yani vakıf olamadım, (لا يصح) “la ya-sıhhu” yani sahih olamaz gibi ifadeler kullanmışlardır.⁴⁵⁰ Günümüzde bazıları özellikle “aslı yoktur” ifadesini “bu lafızla aslı yoktur” şeklinde; “vakıf olamadım” sözünü yani “ben bulamadım ama illa ki bir yerlerde vardır”; “sahihi olamaz” kavlini de “ama zayıf veya hasen olabilir” şeklinde insanlara ima etmeye çalışmaktadırlar. Bu onların işlediği suçların en büyüklerindendir.

Burada metinle ilgili bu işaretlerin çoğu zaman eleştiriye açık olduğu ve ihtiyatlı olunması gerektiği hususunu da kaydetmeliyiz⁴⁵¹.

HADİSLERİN METİNLERİNİN TEDKİKİ

Metin, senedin bittiği yerde başlayan sözlü kısımdır. Hadisin metni şu bakımlarından incelemeye tabi tutulur:

- 1) Eldeki bilgilerle mukayese
- 2) Dil özellikleriyle mukayese

Eldeki Bilgilerle Mukayese Nasıl Olur?

Öncelikle hadisin metnini mukayese edebileceğimiz malzemeleri tespit etmemiz gerekir. Bunlar:

- 1) Kur'an-ı Kerim
- 2) Sahih Sünnet
- 3) Akl-ı Selim ve Tecrübe
- 4) Tarihi ve İctimai Bilgilerdir.

⁴⁵⁰ Bu lafızlarla alakalı tafsilat için bkz. Aliyyu'l-Kari, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, 28-58. (Ebu Guddê'nin “Uydurma Hadislerle İlgili Bazı İstılahlar” başlıklı tahkiki)

⁴⁵¹ bkz. İtr, *Nureddin, Menhecû'n-Nakd*, 309 vd. *Aydınlı, Hadiste Tesbit Yöntemi*, Kitabevi:94-95.

Kur'an'la Mukayese

Hadis metni Kur'an'a, tevil kabul etmeyecek şekilde aykırı olamaz. Bunun için metnin makbul olup olmadığını tesbitte onu Kur'an'la mukayese etmek yardımcı olabilir. Hadis tarihinde, bilhassa ilk dönemlerde, hadisleri Kur'an'la kıyaslama usulüne başvurulduğu olmuştur.⁴⁵² Şöyleki; bir hadiste “Ölüye, **dîrinin** (yani hayattaki yakınının) **ağlaması sebebiyle azab edilir**”⁴⁵³ denilmektedir. Buna göre bütün ölüler, yakınlarının kendilerine ağlaması sebebiyle kabirde azaba maruz kalmaktadırlar. Halbuki Kur'an'da; “**Hiçbir günahkar başkasının günah yükünü yüklenmez!**”⁴⁵⁴ buyrulur. Bunun için Aişe (radiyallahu anha) mezkur hadisin bu şekliyle doğru olmadığını açıklamış,⁴⁵⁵ Peygamber (s.a.v.)'in bahsettiği hususun Yahudiler hakkında olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁶

Gayr-ı meşru çocukla ilgili de: “**Yedi oğluna kadar veledi zina cennete giremez**”⁴⁵⁷ hadisi⁴⁵⁸ ile “**Veledi zina üçün**”⁴⁵⁹ en şerlisidir”⁴⁶⁰ hadisleri mervidir.⁴⁶¹ Bunlar da, zikredilen ayete muarız yani aykırı olmaları sebebiyle tenkid edilip reddedilmişlerdir. Nitekim Aişe (radiyallahu anha) bu hadisi duyunca mezkur ayeti zikretmiştir.⁴⁶²

Ancak Kur'an'la mukayese, sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Osman ed-Darîmî, bunu ancak fakih, alim, münekkid ve senedleri rivayet etme durumlarını bilen kimselerin yapabileceğini söylemek-

⁴⁵² Bu hususla alakalı misaller için bkz. *ez-Zerkeşi, el-İcabe li-İrâdi ma İstedre-kethu Aışetu ale's-Sahabe ve Dümeyni, Mekayisu Nakdi Mutuni's-Sünne*, 55-107.

⁴⁵³ *Müslim, Sahih*, II, 638 No:927.

⁴⁵⁴ Fatır Suresi 18.ayet

⁴⁵⁵ bkz. *ez-Zerkeşi, el-İcabe*, 102-103, 118-119.

⁴⁵⁶ *Müslim, Sahih*, II, 638 No:927.

⁴⁵⁷ *Taberani, Mucemu'l-Evsat*, I, 262 No:858.

⁴⁵⁸ bkz. *es-Sibai, es-Sünne ve Mekanetuha*, 99.

⁴⁵⁹ Yani anne, baba ve çocuk üçlüsünün

⁴⁶⁰ *Ahmed, Müsned*, II, 311, No:8084.

⁴⁶¹ bkz. *ez-Zerkeşi, el-İcabe*, 118-119.

⁴⁶² *Abdurrezzak, Musannaf*, VII, 454, No:13860.

tedir⁴⁶³. Bu görüşte büyük haklılık payı vardır. Nitekim zamanımızda Kur'an'la mukayese adıyla yapılan çok garip ve çelişkili hatta komik değerlendirmeler de bunu göstermektedir.

Bu usulde, Kur'an'a hangi yönden, nasıl bir mukayese yapılması gerektiği hususu ihtilaflıdır⁴⁶⁴ Herhalde en sağlıklı yol, ele alınan hadisin konusuyla ilgili olarak Kur'an'ın çizdiği çerçevenin esas alındığı bir mukayese yapılmasıdır.

İmam Ebu Yusuf bu hususta şöyle demiştir: “Rivayetler çoğaldıkça bunlar arasından, bilinmeyen, fıkıh ehlinin bilmediği, Kitaba ve Sünnete uygun olmayan rivayetler ortaya çıkar. Şaz hadislerden sakın, hadisçilerin ve fukahanın bildikleri (kabul ettikleri) ile, Kitap ve Sünnete uygun olanları al, diğerlerini buna göre değerlendir. Çünkü Kur'an'a muhalif olan, Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilmiş dahi olsa ondan değildir.”⁴⁶⁵

Hakikat şu ki, bazen zahiren Kur'an'la çelişir gibi görülen ve tenkid edilip reddedilmek istenen bir hadisin özel bir durumu, bir izahı olabilir.⁴⁶⁶ Mesela Aişe (radiyallahu anha); “**Veledi zina için en şerlisidir**” hadisinin, Peygamber (s.a.v.)'e eziyet eden bir müna-fıkla ilgili olduğunu söylemiştir. Yani hadis umumi olarak değil o zat aleyhinde söylenmiş bir hakaret gibidir. Hadisi İbni Abbas (radiyallahu anhum) da rivayet etmiştir ancak onun rivayetindeki kayıt manidardır. “**Veledi zina ebeveyninin yaptığı yaptı takdirde için en şerlisidir**”⁴⁶⁷ Bu sebeple hadisin Kur'an'la mukayesesinde ihtiyatlı davranmak gerekir.⁴⁶⁸

⁴⁶³ ed-Darimi, Osman, Reddu'l-İmami'd-Darimi, 486.

⁴⁶⁴ Hadislerin Kur'an ile karşılaştırılması hakkında bkz. Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, (tez) İstanbul, 1998, ayrıca bkz. Selahaddin Polat, *Hadislerin Kur'an'a Arzının Problemleri, Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul, 1997, 177-185; Kamil Çakın, *Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi*, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1993, C:34, 237-262; ed-Dümeyni, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, 54-68.

⁴⁶⁵ Ebu Yusuf, *er-Redd*, 31.

⁴⁶⁶ ez-Zerkeşi, *el-İcabe*, 118-119.

⁴⁶⁷ et-Taberani, *Mucemu'l-Kebir*, X, 285, No:10674.

⁴⁶⁸ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 63-67.

Özellikle bu durumlarda hadislerin vürud sebeplerini bilmek önemlidir.⁴⁶⁹

Sahih Sünnetle Mukayese

Peygamber (s.a.v.)'in birbirine zıt şeyler söylediği veya çelişkili işler yaptığı düşünülemez. Bunun için, karşılaşılan bir hadisin, sahih yani önceden doğruluğu tesbit edilmiş olan sünnetlerle veya hadislerle mukayesesi onun doğru olup olmadığı konusunda bir fikir verebilir.⁴⁷⁰ Bu mukayese sonucunda sika bir ravinin kendinden daha mevsuk birisinden farklı bir rivayeti söz konusuysa buna şazz, şayet zayıf bir ravinin sika ravilere muhalefeti söz konusu ise hadisin münker olacağını yerlerinde söyledik.

Akl-ı Selim ile Mukayese

Vahyin kaynağı ile aklın yaratıcısı bir olduğundan bu ikisi arasında esas bakımından bir zıtlık olamaz. Aynı şekilde, vahiy kaynaklı veya netice itibariyle vahyin kontrolünden geçmiş olan hadisler de akla aykırı olmamalıdır.⁴⁷¹ Hatib el-Bağdadi *el-Kıfaye* isimli kitabında; “Hadislerden münker ve muhal olanların atılmasının gerekliliği”ne dair bir bölüm açmıştır.⁴⁷² Birçok alim de, tevil kabul etmeyecek şekilde akla muhalif olan haberlerin kabul edilmemesi gerektiğine işaret etmişlerdir. Şüphe yoktur ki burada aklın sınırlarını iyi tesbit etmek ve onları aşmamak gerekir.⁴⁷³

Hadis metninin tecrübeyle sabit olmuş bilgilerle mukayesesi de yapılır. Bu tür bilgilere aykırı olan metin sabit ve sahih kabul edil-

⁴⁶⁹ Hadislerin vürud sebepleri ile alakalı olarak bkz: es-Suyuti, *Esbabu Vurudi'l-Hadis*, (Ter. Necati Tetik), Erzurum 1996.

⁴⁷⁰ Sünnetin sünnete arzı ile alakalı bkz. ed-Dümeyni, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, 68-81 ve 142-158.

⁴⁷¹ Sünnetin akla arzı ile alakalı bkz. ed-Dümeyni, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, 82-88.

⁴⁷² 602.

⁴⁷³ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 68.

mez. Bunun için tecrübi bilgilere aykırı olan; “Patlıcan her derde devadır!”⁴⁷⁴ rivayeti uydurma sayılmıştır.⁴⁷⁵

Tarihi ve İçtimai Bilgilerle Mukayese

Hadis metnini bu bilgiler doğrultusunda incelerken, hadislerin İslam kültürünün ve istikbalinin oluşumundaki etkisini göz önünde bulundurmak gerekir. Bunun için sonraki zamanlarda görülen bir olayla uyumluluk gösteren bir hadis hemen o dönemin ürünü sayılmamalıdır.⁴⁷⁶

Bu bilgilerle mukayese sonucunda bazı hadislerin mevzuluğu, bazılarının müşkilliği ortaya çıkmıştır. Mesela; bir haberde Enes (radiyallahu anh)’ın Peygamber (s.a.v.)’i hamamda gördüğü bildirilir. Bu haber, o dönemde Hicaz bölgesinde hamamın mevcut olmadığına tarihen sabit olması sebebiyle reddedilmiştir.

İbn Sa’d Peygamber (s.a.v.)’in, Mekke’yi fethettiğinde annesinin kabri başında ağladığını bildiren haberi, kabrin Ebva’da⁴⁷⁷ olduğunu belirterek tenkid etmiştir.⁴⁷⁸

Dil Özellikleri ile Mukayese

Bu da iki noktadan gerçekleştirilir:

- 1) Dilbilgisi kuralları
- 2) İfade ve üslub⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ bkz. Aliyyu’l-Kari, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, 101.

⁴⁷⁵ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 68.

⁴⁷⁶ Bu hususla alakalı olarak bkz. ed-Dümeyni, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, 158-167. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, 180-189.

⁴⁷⁷ Ebva, Medine’ye bağlı olup, Mekke yolunda bir köyün adıdır. Medine’ye yirmüç mil uzaklıktadır. Köyün üstünde dik ve kuru bir dağın adı da Ebva Dağı’dır. Bu köy iki şey ile meşhurdur. Biri: Peygamber (s.a.v.)’in annesi Amine’nin kabri orada bulunmaktadır. İkincisi ise: Hicretin birinci senesinde yapılan İslam tarihinin ilk gazasının orada yapılmış olmasıdır.

⁴⁷⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakatu’l-Kübra*, I, 117.

⁴⁷⁹ Her iki hususla alakalı olarak bkz. ed-Dümeyni, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, 167-175.

Dilbilgisi Kuralları

Peygamber (s.a.v.) Arapça'yı en fasih bir şekilde kullanıyordu. Bu sebeple hadis metni dilbilgisi açısından da incelenir. Şayet dilbilgisi kurallarına aykırı bir şey görülürse bu, hadisin Peygamber (s.a.v.)'e ait olmasında şüphe uyandırır. İbn Hacer, kendisinde rekaket yani ifade bozukluğu bulunan bir haberin Peygamber (s.a.v.)'e ait olduğunu iddia eden kimsenin yalancı olduğunu söyler. Ancak hadisler mana ile de rivayet edildiklerinden bu gibi hatalar raviler tarafından yapılmış olabilir. Bu durumda, dilbilgisi yönünden hatalar taşıyan bir hadisin o haliyle Peygamber (s.a.v.)'e ait olmadığı, bilakis mana ile rivayet edilmiş olduğu da söylenebilir.⁴⁸⁰ Bu sebeple diğer meselelerde de işaret ettiğimiz gibi burada da teeni ile hareket etmeli ve hüküm vermekte acele etmemelidir.

İfade ve Üslub

Metin, ölçüsüz ve peygamberlik makamına uymayan ifadeler taşıyıp taşımama yönünden de incelenir. Peygamber (s.a.v.)'in, her iş ve sözünde ölçülü olduğu, mübalağalardan uzak bulunduğu izahı gerektirmeyen bir husustur. Bu sebeple mezkur şekilde ifadeler taşıyan bir haberin Peygamber (s.a.v.)'e ait oluşu kabule şayan görülmemiştir.

Metinle ilgili olarak burada zikrettiğimiz merdud haberlerin bu durumları senedlerinde de görülmektedir. Diğer bir ifadeyle metni merdud olan bir hadisin senedi de çoğunlukla bir kusur taşır. Bundan dolayı bu gibi durumlarda ekseriya senedde bulunan kusurun söylenmesiyle yetinilmiş, metnin kusuruna temas etmeye pek gerek görülmemiştir. Açıkcası bu, ihtiyatlı davranmaya daha uygun bir tutumdur.

Metin, bahsettiğimiz bu maddelerden incelemeye tabi tutulduğunda normalde her bir maddede aynı sonuç ortaya çıkar. Bu sebeple hadis alimleri genellikle bunlardan "sünnetle mukayese" maddesini kullanmışlardır. Bunda ilgi alanlarının sünnet olmasının

⁴⁸⁰ *Aydın, Hadiste Tesbit Yöntemi*, 69.

ve mezkur maddelerden her birinin her metne uygulanamamasının da etkisi vardır. Ayrıca açıktır ki, bir hadis metninin sadece yukarıda ele alınan ölçülere uygunluğu, onun Peygamber (s.a.v.)'e ait olduğunu göstermez. Mutlaka senedinin de incelenmesi gerekir. Zira bu ölçülere uygun sözleri başkaları da söylemiş olabilir. Nitekim uydurma hadisler arasında bu ölçülere uygun pek çok hadis bulmak mümkündür.

İKİNCİ KİTAB

SÜNNETİN TEDKİK VE TESBİTİ

Sünnet Nevileri ve Tedkik Keyfiyeti

Peygamber (s.a.v.)'in sünnetine tabi olmanın hükmü hususunda mukaddime kısmında kafi derecede söz etmiştik. Bu sebeple burada tekrara hacet hissetmiyoruz. Yine hadis ve sünnet kelimelerini izah etmiş ve sünnet için Peygamber (s.a.v.)'in kavli yani sözü, fiili ve takriridir, demiş hadisin de bunların ihbarı olduğunu söylemiştik.

Şu halde Peygamber (s.a.v.)'in tesbit ettiğimiz makbul hadislerinden sünnetin tahlili için üç husus üzerinde durmamız gerekmektedir. Bu üç husus:

- 1) Kavli hadislerle sabit sünnetin tesbiti
- 2) Fiili hadislerle sabit sünnetin tesbiti
- 3) Takriri hadislerle sabit sünnetin tesbiti

Bu tahliller neticesinde ortaya çıkacak netice ise şöyle özetlenebilir:

- 1) Uyulması hidayet, terki dalalet olan sünnetler yani “Sünnetü'l-Hüda”,
- 2) Uyulması güzel, terki mubah olan sünnetler yani “Sünnetü'z-Zevaid”¹

Birincisi, Bayram namazı, ezan, kamet, cemaatle namaz gibi sünnetlerdir. Şayet bir kısım insanlar bunları terk ederlerse kınanmaya

¹ Serahsi, *Usul*, I, 114; *Pezdevi, Kenzu'l-Vusul*, II, 310-

müstahak olurlar. Eğer bir belde ahalişi terkederse bu konuda ısrar edilir ve bunları eda etmeleri için onlarla savaşılr.

İkinci kısım sünnet ise Peygamber (s.a.v.)'in oturuşu, kalkışı, giyinişi, hayvana binişi gibi hususlarda benimsediği tarzı nakleden rivayetlerdir.

Peygamber (s.a.v.)'in ibadetlerdeki sünneti de tabi olunacak sünnetlerdendir. Bunlardan bir kısmının terki mekruhtur. Bir kısmını terkeden ise günahkar olur. Diğer bir kısmı daha vardır ki, uyan, güzel bir iş yapmış olur, ancak terkeden de günahkar olmaz.²

Serahsi, Peygamber (s.a.v.)'e ittiba konusunda bir açıklama getirerek, bilhassa dini ahkamda sünnete ittibanın farz olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir: “Tevbe Suresinin 43 ve Enfal Suresinin 67. ayetlerinden anladığımıza göre Peygamber (s.a.v.) reyî yani şahsî görüşüyle yaptığı bazı işlerinde zaman zaman hataya düşmüştür. Böylece onun, reyinde hatadan emin olmadığını öğrenmiş oluyoruz. Mukaddime kısmında da dediğimiz gibi, Peygamber (s.a.v.) özellikle dini hükümleri ortaya koymada hataya düşmekten masun idi. Dolayısıyla bu konulardaki kavli yakın ifade etmekte ve bu söze ittiba ümmet üzerine farz olmaktadır. Nitekim Allah (azze ve celle) şöyle buyurmuştur: *“Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi yasakladıysa ondan sakının”*.³

Zafer Ahmed Tehanevi de, hadislerin delil olma keyfiyeti üzerine, şöyle diyor: “Hulefa-i Raşidin döneminde bilinmeyen, hatta Ebu Bekir ve Ömer (radiyallahu anhuma) döneminde maruf olmayan fakat uzak diyarlara rihleler düzenleyip, Hicaz, Medine ve Irak ehli arasında eseri bulunmayan hadisleri toplayanların, bu rivayetleri hüccet olamaz. Böyle bir hadis zaruriyat-ı diniyyeden değildir. Çünkü İslam, en yüksek noktasına Ömer (radiyallahu anhu) zamanında ulaşmış, bu, ondan sonraki raşid halifeler döneminde de devam etmiştir. Dinin zaruretlerinden olan bir hususun, mutlaka bunların

² Serahsi, *Usul*, I, 115.

³ Haşr Suresi;7.ayet; Serahsi, *Usul*, I, 318. Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı* 128.

zamanında ve beldelerinde zuhur etmiş olması gerekirdi. Bunlardan ve beldelerinden gizli kalıp çok uzak bir beldede ortaya çıkan rivayet şazdır, sahih olması halinde de zaruriyat-ı diniyyeden değildir. Bu, ancak zevaid olabilir. Bu yüzden Muaviye, “Size Ömer’in zamanında olan hadis gerekir. Çünkü o, Peygamber (s.a.v.)’in hadisi konusunda insanların en çok korkanı idi” demiştir.”⁴

Tüm bu anlatılanlar gösteriyor ki yapılması gereken, sıhhatine kanaat getirdiğimiz hadisin hangi neviinden bir sünnet ifade ettiğini tesbit etmektir. Bunun için neler yapılması gerekir, şimdi bu sorunun cevabını arayalım.

Genel Esaslar

Hadis ilminden maksad, hadis metinlerinin tahkikidir.⁵ Nitekim Hattabi bu hususla alakalı olarak; İlk üç asrın inkırazı ile beraber, hadis uleması vefat edip de zaman değişince, hadisler acemin eline geçti. Raviler çoğaldı. Hadis metinlerinde lahn (dil hataları) yaygınlaştı. İşte bu sebeplerdendir ki Peygamber (s.a.v.)’in haremine yabancı bir unsurun dahil olmasına razı olmayan akıl ve basiret sahipleri, hadislerde geçen garib lafızların üzerindeki esrar perdesini aralamayı, müşkil manaları izah etmeyi, nakledenlerin kötülüklerinden kaynaklanan hataları düzeltmeyi, müslümanlara karşı samimiyyetin ve dini sağlama bağlamanın bir gereği gördüler, demiştir.⁶

Baştan beri anlattıklarımız hep aslında bu makama ulaşabilmek yani sünneti tesbit edebilmek için gereken işlerdir. Şu halde hadis ilminin asıl gayesinden çıkarılması doğru değildir. Aslolan manasını bilmediği yüzlerce sözü ezberlemek değil, o sözleri doğru bir şekilde ve tam manasıyla anlayı gereğiyle amel etmektir. Nitekim ashab dahi anlamadıkları hadisleri bizzat Peygamber (s.a.v.)’e sorup öğrenmeye çalışmışlardır.

⁴ et-Tehanevi, *Kavaid fi Ulumi’l-Hadis*, 279-280. Ünal, İmam Ebu Hanife’nin Hadis Anlayışı 128.

⁵ es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları* 316.

⁶ bkz. el-Hattabi, *Garibu’l-Hadis*, I, 47.

İlerleyen bölümlerde ele alacağımız üzere Peygamber (s.a.v.) **“Her kim kurban keserse üç günden fazla elinde tutmasın”**⁷ buyurmuştur.

Bu hadisin iradından bir yıl sonra yine kurban bayramında ashab yasağın halk üzerindeki menfi tesirlerinden yana Peygamber (s.a.v.)’e dert yanınca Peygamber (s.a.v.) **“Ben bunu Medine’ye gelen göçebeler için yasaklamıştım. Şimdi hem yiyin, hem tasaduk edin ve hem de azık olarak saklayın”**⁸ buyurmuştur. Görüldüğü gibi bazı arızisebeplerden dolayı Peygamber (s.a.v.) tarafından konulmuş bir yasak, mezkur sebebin zail olmasıyla yine kendisi tarafından kaldırılmıştır. Bunun yanında iki hadis nesh çerçevesinde de değerlendirilmiştir. Ahab bu gibi gerçekliklerin farkında hadisleri anlamaya fıkhetmeye ve dahi hadislerin fıkı hususunda rehberlik yapmışlardır.

Mesela; İbni Ömer (radiyallahu anhuma)’nın rivayet ettiği **“Ölü, ehlinin üzerine ağlaması sebebiyle azab görür”**⁹ hadisi Aişe (radiyallahu anha)’ya ulaşınca o şöyle demiştir: “Allah İbni Ömer’i affetsin. Yalan söylemiyor ancak ya unutmuş ya hata etmiştir. Bir gün Peygamber (s.a.v.) ölen Yahudi bir kadının mezarından geçiyordu. Etrafindakiler de oturmuş ağlıyorlardı. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): **“Bunlar oturmuş ağlaşıyorlar, ölü de kabrinde azab görüyor”** buyurdu.”¹⁰

Yine bu cümleden olarak **“Ev, kadın ve atta uğursuzluk vardır”** hadisini duyunca Aişe (radiyallahu anha) hiddetlenmiş ve “Peygamber (s.a.v.): **“Allah Yahudilere lanet etsin! Onlar, uğursuzluk ev, kadın ve atta olur demişlerdir.”** buyurdu. Ancak Ebu Hüreyre sözün başını değil, sonunu işitmiştir.”¹¹

Ashabtan bazıları Peygamber (s.a.v.)’in muradı mecaz olduğu halde, hadisi hakikate hamledip öyle amel etmişlerdir. Mesela Mik-

⁷ el-Buhari, *Sahih*, V, 2115, No:5249.

⁸ Ebu Davud, *Sünen*, II, 108, No:2812.

⁹ Müslim, *Sahih*, II, 641, No:928.

¹⁰ et-Tirmizi, *Sünen*, III, 328, No:1006.

¹¹ Ahmed, *Müsneid*, VI, 240, No:26076.

dad b. Esved (radiyallahu anh) Osman b. Affan (radiyallahu anh)'ı yüzüne karşı medheden bir adamın yüzüne derhal toprak savurmaya başlamış ve Peygamber (s.a.v.)'in **"Meddahlarla karşılaştığınız zaman yüzlerine toprak serpin"**¹² hadisini nakletmiştir.

Hattabi bu hadisi izah sadedinde "Hadiste geçen toprak atma ifadesi, mahrum etmek manasınadır. Şu halde hadisin manası, birisi yüzünüze karşı sizi medhetmek suretiyle bir şeyler isterse, ona isteğini vermeyin. Onu mahrum edin, demek olur" demiştir.¹³

Ali b. el-Medini'nin dediği gibi bu ilmin yansı ricali diğer yarısı da hadisin manalarını bilmek, fıkhetmektir. Hadis taliblisi de bu gaye peşinde olmalıdır.

Hadisi anlamanın en salim yolu, onu ashab gibi anlamaktır. Bu sebeple Gazali'nin dediği gibi ashabın hadisi nasıl anladığına bakmak gerekir. İmam şöyle der: "İlk ravinin hadisi teviline öncelik verilmelidir. Zira o, ifade edilirken hazır bulunduğu için, hadisi daha doğru anlamıştır."¹⁴

Netice itibariyle, bir hadisi doğru ve kamil bir şekilde anlamak; eldeki hadisin metninin bütününe vakıfolmak yanında onun dilinden de anlıyor olmayı gerekli kılar. Biz buna "lisanu'l-hadis" yani "hadisin dili" diyoruz.

Hadisleri doğru anlamanın dini doğru anlamak olduğu malumdur. Peygamber (s.a.v.)'in dini tebliğ ederken ortaya koyduğu üslub Allah vergisidir. Nitekim Peygamber (s.a.v.): **"Bana cevamiu'l-kelim verildi"**¹⁵ buyurmaktadır.

Az evvel sözünü zikrettiğimiz İmam Gazali de ashabın hadiselerine yakınlığını vurgulamış ve hadisleri anlamak hususunda evvela onlara müracaatın gereğinden bahsetmiştir. İşte bu gereklilik sahabenin "Lisanu'l-Hadis"e vukufu ona iyice vakıf olması dolayısıyladır.

¹² Müslim, *Sahih*, IV, 2297, No:3002.

¹³ bkz. Azimabadi, *Avnu'l-Mabud*, XIII, 159.

¹⁴ Çelik, *Fıkhü's-Sünne*, 525.

¹⁵ Ahmed, *Müsned*, II, 268, No:7620.

Tüm bunların yanında hadisleri en güzel bir şekilde anlamak için bir takım esaslar daha zikredebilir, bunları da şöylece sıralayabiliriz:

1) Peygamber (s.a.v.)'in hadisleri üzerine yapılan çalışmaların maksad, onları doğru bir şekilde anlamak ve gereğini yerine getirmektir. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinin sened ve metinleri yanında tefsir, mana ve vecihleri vardır. Nitekim İmam Ebu Yusuf bu hususta: "Peygamber (s.a.v.)'in hadisinin mana, vecih ve bir tefsiri vardır ki bunu ancak Allah'ın kendilerine yardım ettiği kimse ler anlayıp kavrayabilir."¹⁶ demiştir. İmam Ebu Hanife dahi İmam Muhammed'e "Ey Muhammed! Her kim hadis ilmi ile iştigal eder ancak onun tefsir ve manaları ile alakadar olmazsa, bütün çalışması boşuna gider ve bu kendisi için bir mesuliyet olur"¹⁷ demiştir.

2) Hadislerin tefsir ve manalarını öğrenmek hususunda önyargı ve şahsi kanaatler bir kenara bırakılmalıdır. Nitekim Allah (azze ve celle) kitabından bir hidayet rehberi olarak istifade için de aynı şeyi şart koşturmuştur.¹⁸

3) Metin ve senedi cihetinden sağlam ve dolayısıyla sahih olan bir hadisi doğru anlamak için sadece hadisin dilini bilmek kafi değildir. Hadisin dili yanında mezkur hadisin ne maksadla buyrulduğunu bilmek de gerekir. Zira lafızların manalara delaletleri, kendi örfi bün-yelerinden doğmuş değildir. Bilakis konuşanın maksad ve iradesine tabidir.¹⁹ Şu halde Peygamber (s.a.v.)'den sadır olan şey sadece la-fızlar değildir. Bir hadisi anlamak için Peygamber (s.a.v.)'in o hadisi hangi maksad ve makamda söylediğini bilmek de gereklidir.²⁰

4) Hangi maksad ve makamda söylenildiği bilinen bir hadisi daha doğru anlamak adına onu saran çevreyi analiz etmek de bir gerekliliktir. Özel sebepler ve belirli bir illete bağlı olup olmadıklarına bakılmalıdır. Az evvel kurban etleriyle alakalı rivayette de zikredil-

¹⁶ Ebu Yusuf, *er-Reddu ala Siyeri'l-Evzai*, 14

¹⁷ Muhammed eş-Şeybani, *Kitabu'l-Asar*, I, 45.

¹⁸ bkz. Bakara Suresi 1.ayet

¹⁹ İbni Dakiki'l-İyd, *İhkamu'l-Ahkam*, 109-110.

²⁰ Çelik, *Fıkhu'l-Hadis*, 527.

diği gibi hadisin ifade ettiği mananın varlığıyla var olacağı ve yokluğu ile de yine hükmünün kalkacağı bir illeti olabilir.

5) Hadisin dosdoğru bir şekilde anlaşılması adına hadisin irad olunduğu ahval ve şartlarla, onları açıklamak üzere ve durumlara çözüm olarak gelen ilgili hususların da bilinmesi gerekir. Böylelikle hadisten asıl maksadın ne olduğu dikkatli bir şekilde belirlensin ve maksadın haricindeki, kasdolunmamış bir zahirin ardındaki zann ve temayüllerin ölçüsüz hallerine maruz kalmasın. Bundan maksad “siyaku’l-hal”dır. Bu sözün meydana geldiği çevre ve ortamın tasavvur ve tayini demektir.²¹ Şu halde hadisin siyaku’l-hali mutlak surette incelenilmelidir.

6) Hadisin ortaya konulduğu zamanın tabii ve coğrafi şartlar ile fiziki çevrenin hadisi anlamak hususunda da rolleri büyüktür. Ayrıca hadisin ilk muhatablarının anlama seviyelerinin bilinmesi dahi hadisin doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

7) Hadisin iradından önce ve sonra cari olan örfün bilinmesi de hadisi anlamak hususunda yardımcı olacaktır. Nitekim Peygamber (s.a.v.)’in “**Tartı Mekkelilerin tartısı ve ölçü Medinelilerin ölçüsüdür**”²² hadisine bu çerçevede bakmakla bakamamak arasında çok büyük farklar doğar.

Hadisin zahiri Peygamber (s.a.v.)’in ölçü ve tartı da bir tayinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Sanki Peygamber (s.a.v.) bu hadisleriyle ölçü ve tartı hususunda bir düzenlemeyi kasdetmiş gibidir. Halbuki işin aslı böyle değildir. Bu hususta asıl her belde halkının örfen kabul ettikleri kendi ölçüleridir. Nitekim Hattabi de hadisi bu şekilde şerhetmiştir.

8) Bazı insanların sünnetin gerçekleştirmeye çalıştığı gayelerle, bu gayeye ulaşmak hususunda bazan ona yardım eden anlık ve çevre sebepli tesirleri birbirine karıştırmaları da hadisi yanlış anlama sebeplerindendir. Bu yüzden çoklarının, sanki bu vesileler bizzat maksadmış gibi peşinde koşarlar. Halbuki vesileler çevre, zaman veya örf gibi

²¹ es-Sa’ran, Mahmud, *İlmü’l-Luga*, 310.

²² Ebu Davud, *Sünen*, II, 266, No:3340.

tesir eden unsurların ihtilafı yani farklılaşması ile farklılaşır.²³ Merdud örf ve adetlerden yola çıkanlar ise Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinden makbul ve dahi maruf bir mana çıkaramazlar.

9) Belirli bir konuda söylenmiş olan bir hadisi doğru anlayabilmek için, hadisin bütün rivayetlerini bir araya getirmek gereklidir. Yapılması gereken şeylerden birisi de müteşabihi muhkeme çeviren, mutlakı mukayyedine hamlolunacak ve umumu hususuyla tefsir olunacak şekilde bir konudaki bütün hadislerin toplanılmasıdır. Çünkü hadisin maksadı ancak bu şekilde kamil manada anlaşılabilir.

10) Sünnet, sünnetin bütünlüğü ilkesi çerçevesinde ele alınmalıdır. Sünnetin Kitabullah'ı tefsir ve beyan ettiği bir hakikattir.²⁴ Sünnet içinde de aynı husus caridir ve sünnetin bazısı bazısını tefsir etmektedir.

11) Sübutu zanni olan hadisleri, sübutu kati olan hadisler çerçevesinde anlamaya çalışmak, hadisleri anlamak noktasında en eslem yoldur.

Burada zikrettiğimiz esasların özü şudur: Hadisleri maksada muvafık şekilde anlamak hususunda esas rivayetü'l-hadis ile dirayetu'l-hadisi birleştirmektir. Nitekim hadis ile fıkıh birlikte oldukları zaman tekemmül eder. Birbirlerinden ayrıldıkları zaman ise noksan kalır.²⁵ Şu halde bir hadisi anlamak için mücerred metnini ve ravisini bilmek, fakih olmak adına kafi değildir. Bir de o hadisi manalı kılan sair unsurların bilinmesi gerekmektedir.

Şimdi bu genel esaslar çerçevesinde hadislerin muhtelif kısımlarından hareketle sünnetin nasıl tesbit edileceğine bakalım.

²³ el-Kardavi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, 255.

²⁴ Sünnetin Kitabullah'ı beyan ve tefsir keyfiyeti ileride tafsilatıyla ele alınacaktır.

²⁵ Ramehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fasıl*, 214.

KAVLİ SÜNNET (السنة القولية)

Hadis Metinlerinde Geçen İfadelerle Alakalı Bilinmesi Gerekenler

Buraya kadar hadislerin tesbiti üzerine malumatlar verdik. Buradan itibaren tesbit ettiğimiz ve kendisiyle amellenilmesi gereken makbul hadislerden nasıl hüküm çıkarılacağına dair malumatlar vereceğiz.

Dini hükümleri Kur'an ve Hadis metinlerinden anlamamanın lüzumu açıktır. Şu halde, bu metinlerdeki ifadelerle alakalı bazı dil kaidelerini ele almamız ve öğrenmemiz gerekir.

Bunlar dört çeşittir:

1) Kelimeler, mana konumları açısından (خاص) has,²⁶ (عام) amm,²⁷ (مشارك) müşterek,²⁸ (مؤول) müevvel,²⁹ (مطلق) mutlak³⁰ ve (مقيد) mukayyed³¹ gibi kısımlara ayrılırlar. Bunların her biri de özel bir takım hükümlere bağlıdır.

²⁶ Hass, tek manaya kullanılan lafızdır. Yani, bir manaya delalet eden kelimeler hassdır; isterse bu, "hayvan" sözü gibi bir cins ifade etsin, isterse "insan" gibi tür ifade etsin, isterse "Ali", "Veli" gibi bir şahıs ifade etsin. Demek ki sözden maksat tek şey ise, o söz hassdır.

²⁷ Bu, bir vaz' yani kullanımda bir çok şeye delalet eden umumi yani genel lafız demektir. Mesela; "er-rical" yani "adamlar" sözü amm bir lafız olup bu manaya elverişli olan herkese delalet eder. Burada vaz' yani "Bir kullanımda" dememiz bu lafzı müşterek lafızlardan ayırmak içindir.

²⁸ Müşterek, iki veya daha fazla manaya ayrı ayrı kullanımlarda ve değişik manalarda delalet eden lafızlardır. Mesela "Salat" kelimesi müşterektir. Dua manası ifade ettiği gibi namaz manasını da ifade edebilir.

²⁹ Delalet ettiği değişik manalardan bazıları zanni delille, zann-ı galible tercih edilen müşterek manalı sözdür. Mesela Kur' kelimesi hayız ve temizlik dönemlerine ortak bir isimdir. Bunlardan birisinin bir sebeple tercihi halinde müşterek olan Kur kelimesi müevvel olmuş olur.

³⁰ Mutlak; teklik, çokluk veya vasıf gibi şeylere bakılmaksızın kullanıldığı manaya delalet eden lafızdır. Yani mutlak sadece mahiyete delalet eder. Mesela "Abd" yani kul demek mutlakdır muttaki olsun, facir veya fasık olsun her türlü kula delalet eder.

³¹ Mukayyed, mutlak lafzın kayıt altına alınmış halidir. Mesela abd, lafzı mutlakdır ancak müslüman kul, dersek o zaman mutlak olan kul lafzını müslüman lafzı ile kayıtlamış oluruz.

2) Kelimeler, kullanıldıkları manalara açık bir şekilde delalet yani işaret etmeleri bakımından da (ظاهر) zahir,³² (نص) nas,³³ (مفسر) müfesser³⁴ ve (محکم) muhkem³⁵ gibi kısımlara ayrılırlar. Kapalı biçimde delaletleri bakımından da (خافي) hafi,³⁶ (مشکل) müşkil,³⁷ (مجمل) mücmel³⁸ ve (متشابه) müteşabih³⁹ gibi kısımlara ayrılırlar.

3) Kelimeler, kullanıldıkları manada veya herhangi bir sebeple başka bir manada açık veya kapalı bir şekilde kullanımları bakımın-

³² Zahir, sadece işitmekle söyleyenin maksadının düşünmeye gerek kalmadan anlaşıldığı sözdür. Mesela: "Alışveriş helaldir" sözü bu nevidendir.

³³ Nass, söyleyenden kaynaklanan bir sebeple manası, zahirden daha açık olan sözdür. Ayrıca tevil edilmesi ihtimal dışı olan delile de nass denilir.

³⁴ Açıklaması sebebiyle manası nassdan daha açık ve kati olan sözdür. Bu sözler nesh dışında hiçbir ihtimale açık değildir. Mesela "Seni azad ettim" sözü nassdır. "Seni azad ettim artık hürsün" sözü müfesserdir.

³⁵ Bu maksada delalet açısından müfesserden de kuvvetlidir. Bazen muhkemde neshi dahi kabul etmeyeceğine delalet eden bir ifade bulunur. Nitekim; "Cihad, kıyamete kadar devam edecektir." hadisi böyledir.

³⁶ Hafi, lafzı dışındaki bir arıza sebebiyle manası iyi anlaşılmayan, ne kastedildiği kapalı olan ve ancak araştırma ile kavranılabilen şeydir. Mesela "sarık" yani hırsızın hükmü bellidir. Bir fiile hırsızlık denebilmesinin şartları da bellidir. "tarrar" yani Yankesici ise bu şartları tam olarak taşımamaktadır. Şu halde yan kesici hırsız mıdır, değil midir?! İşte burada sirkat yani hırsızlık lafzı yankesicilik hakkında hafidir, denilir.

³⁷ Müşkil, hafinin tersine lafzındaki bir arıza sebebiyle veya başka bir şer'i delille tearuzu sebebiyle kapalı olan bir ifadedir. Yani hafi aslında ne olduğu en başta bilinen sonradan manası bazı noktalarda kapalılaşmıştır. Müşkil ise en başta manası kapalı olan lafızdır. Mesela "ayn" kelimesi göz, pınar ve caşus manalarına gelir. Metinlerde geçen bu kelimenin hangi manada olduğu illa ki yardımcı bir delille bilinir. Bu cümlelerin devamı da olabilir başka bir cümle de olabilir.

³⁸ Mücmel, kendisinde değişik manalar bulunan, ne kastedildiği ibaresinden anlaşılamayacak derecede muğlak olan, tefsir ve araştırmaya ihtiyaç gösteren şeydir. Mesela Namaz, emri mücmeldir. Peygamber vakitlerini, keyfiyetini, şart ve rükünlerini sözleri ve filleri ile hep bize tefsir etmiştir.

³⁹ Müteşabih, manası kapalı olan, anlaşılması için akılcı bir yol bulunmayan, Kitap ve Sünnet'te tefsirine raslanılmayan ve manası Allah'a havale edilen lafızlar demektir.

dan da; (حقيقة) hakikat, (مجاز) mecaz,⁴⁰ (صريح) sarih⁴¹ ve (كناية) kinaye⁴² gibi kısımlara ayrılırlar.

4) Kelimeler hangi tür manalara delalet ettikleri ve hangi maksadlarla söylenmiş olduklarının, işitenlerin kavraması bakımından da (دال بالإشارة) dall bi'l-ibare,⁴³ (دال بال دلالة) dall bi'l-işare,⁴⁴ (دال بال إقتضا) dall bi'l-iktiza⁴⁵ ve (دال بال إقتضا) dall bi'l-iktiza⁴⁶ kısımlarına ayrılırlar.⁴⁷

⁴⁰ Aralarındaki bir alaka sebebiyle söylenmiş olduğu manadan farklı bir manada kullanılan söz demektir. "Aslan" kelimesi insan için kullanıldığında böyledir. Hakikat da bunun zıddıdır. Yani bir aslana aslan diyen hakiki manada kullanmış olmaktadır.

⁴¹ İster hakiki ister mecaz manada olsun kendisinden ne kastedildiği açık ve net bir şekilde anlaşılabilen ifade demektir. "Adınımı atmam" sözü mecazdır ama belirtilen mekana girmeyeceğini iddia noktasında sarihdir.

⁴² Hakikat veya mecaz olsun, kendisiyle neyin kastedildiği kapalı olan ifadedir. Kullanımı terk olunmuş veya unutulmuş hakikatler birer kinaye olduğu gibi henüz yaygınlaşmamış mecazlar da birer kinayedir. Boşanmak hususunda boşanmayı ifade eden lafızları bırakarak "bana görünme, senle işim olmaz, babanın evine git" gibi lafızlar boşanma hususunda hep kinayedir.

⁴³ Manaya ibaresiyle işaret eden lafızdır. "Zekat müslümanların fakirlerine verilir, zengine verilmez" ifadesi zekatın fakirlere verilip zenginlere verilmeyeceği hususuna ibaresiyle delalet etmektedir.

⁴⁴ Sevk olunduğu manadan başkasına yani söylenince asıl maksad olmayan bir manaya delalet eden kelimedir. "Allah alışverişi helal, faizi haram kılmuştur" ayetinde gaye alışverişle faiz arasındaki farktır. Alışverişin helal ve faizin de haram oluşuna ise işaretiyle delalet etmektedir.

⁴⁵ Bu, lafzın ibaresinin dışında delalet ettiği şeydir ve ibarenin bir neticesi olarak meydana gelir. Yani, kelimeden anlaşılır; fakat bizzat ibareden elde edilmez. Mesela; taaddüd-ü zevcatın mübah olduğunu anlatan ayetin sonunda; "*Eğer adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane yeter.*" buyrulmuştur. Bunun ibaresinden anlaşıldığına göre, kanları arasında adaletsizlik yapacağından korkan kimse için bir kadından fazlasıyla evlenmek, dini bakımdan caiz değildir.

⁴⁶ Bu delalet şekli, lafzın iktizai olarak bir mana ifade etmesidir ki bu mana hesaba katılmazsa maksat doğru olarak anlaşılmaz. Mesela; "*Ölenin kardeşi (velisi) tarafından bir şey bağışlanmışsa, öldürene örfe uymak ve ona güzelliikle (bir şey) ödemek gerekir.*" ayetinden açıkça anlaşıyor ki katili affeden kimse ondan iyilikle bir şey isteyecektir.

⁴⁷ Bilmen, Kamus, I, 57.

Bunların tamamı “Usul-ü Fıkıh” kitaplarında⁴⁸ tafsilatıyla ele

⁴⁸ Usulü fıkıh sahasında eser yazan alimler te’liflerinde iki ayrı metot uygulamışlardır. Bunlar; Mütekellimin ve Hanefiyye metotlarıdır.

Mütekellimin metodu: Usul kaideleri delillerin ve bunların gösterdiği biçimde tesbit edilmiştir. Daha çok mantığı ve nazari bir metottur. Mümessilleri, kuralları koyarken, bu kuralın mezhep imamdan nakledilen ferî meseleye uygun olup olmadığına itibar etmemişlerdir. Buna göre bu metod, tümevarım biçimindedir. Zekiyyüddin Şaban’ın deyişiyle bu gruptaki usul, furuu-fıkıhın hizmetçisi değil, onlara hakim bir usuldür. Bu yüzden, bu metotla yazan usulcülerin eserlerinde, örneklerin dışında pek fûrua ait hükümlere rastlanmaz. Şafii ve Maliki usulcülerinin ekserisi bu metodu izleyerek eser vücuda getirmişlerdir. Bunların tanınmışları ve eserleri şunlardır: Kadı Abdülcebbar el-Mu’tezili’nin *el-Umdé’si*, Ebu’l-Hasen el-Basri’nin *el-Mutemedi*’i, İmamü’l-Harameyn Abdülmelik el-Cüveyni’nin *el-Bürhan*’ı, Ebu Hamid el-Gazali’nin *el-Mustasfa*, Ebu’l-Hasen el-Amidi, *el-İhkam fî Usuli’l-Ahkam*’ı ve Abdullah b. Ömer el-Beydavi’nin *el-Minhac*’ı.

Hanefî metodu: Bu metodu takip eden alimler, Hanefî mezhebi mensubu oldukları için, bu metoda Hanefî metodu denilmiştir. Bu metod mensupları, kendileri araştırma neticesi genel kaideler koyma yerine, mezhep imamlarının ortaya koyduğu ferî meselelerden genel kuralları çıkarma yoluna gitmişlerdir. Bunlar, mezhep imamının ortaya koyduğu bir meselenin üzerinde bina edildiği kaideyi bulup onu sistemleştirmişlerdir. Bu metotta nazari kuralları yoktur. İmamlarının hükümlerinin çıktığı ameli kaideler vardır. Bu yüzden, bu gruba mensup bilgilerin kitaplarında fûrua ait meselelere sık sık raslanır. Bu gruptakilerin, böyle bir metod benimsemelerinin sebebi, imamlarının kendilerine derli toplu kaideler bırakmamış olmasıdır. İmam Şafii ise böyle değildir. O bizatihi kendisi usul kaideleri koyup, onları tesbit etmiştir. Bu metoda mensup alimler tarafından da telif edilmiş birçok eser vardır. Bu eserlerin en eskileri meşhurları da şunlardır:

Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Cassas’ın *el-Usul*’ü, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debbusi’nin *Takvîmu’l-Edille*’si, Şemsu’l-Eimme es-Serahsi’nin *el-Usul*’ü, Fâhru’l-İslâm Pezdevî’nin *el-Usul veya Kenzu’l-Vusul*’ü, Hafızuddin en-Nesefî’nin *el-Menar*’ı.

Bir de bu iki metodu birleştirerek yeni bir metod geliştiren ve bu metoda göre eserler vücuda getiren alimler vardır. Bu gruptakiler bir taraftan, usul kaidelerinin sağlam temellere dayandığını isbat ederken, diğer taraftan fıkıh kurallarını usul kaidelere bağlayarak fıkha hizmet etmişlerdir. Bu metotla te’lif edilen belli başlı eserler de şunlardır: Muzafferuddin Ahmed b. Ali el-Bağdadi’nin *Bediü’n-Nizam el-Cami Beyne Kitabey el-Pezdevi ve’l-İhkam*’ı, 2.

alınmışlardır. Şu halde bize düşen evvela bu ıstılahları iyice öğrenmek ve karşılaştığımız zaman da doğru bir şekilde tesbit edebilme melekesini kazanmaktır.

Kavli hadisler ya (إخباري) ihbari ya da (إنشائي) inşaîdir. İhbari, bir şeyden haber veren ve söyleyeni yalan yada doğrulukla vafedebileceğimiz türden sözlerdir. İnşai ise bunun tam tersidir ve bir talep ifade eder. Bir şeyden haber vermeyen ve talep ifade etmeyen inşaî ifadeler de vardır. Bu hususlarla alakalı tafsilat belağat kitaplarında bulunabilir.⁴⁹ Talep ifade eden inşaî ifadeler de iki türdür. Emirler ve nehiyeler. Bu ifadeleri sırasıyla ele alacağız. Ancak evvela hüküm kavramı üzerinde konuşmamız gerekmektedir.

HÜKÜM

Burada hükümden kastımız şer'i hükümdür. Şer'i hükmün sadır olduğu bir kaynak vardır, ki o Allah (azze ve celle)'dir. Peygamber (s.a.v.) de onun elçisidir. Bir de hükmün bağlandığı yer vardır, ki bu, mükelleflerden sadır olan fiillerdir. Buna göre "hüküm" mükelleflerin fiillerine bağlanan şer'i vasıftır.

Hükümün Kısımları

Hüküm, başlıca iki kısma ayrılır:

- 1) Teklifi hüküm,
- 2) Vaz'i hüküm.

Sadruş-Şeria Ubeydullah b. Mes'ud'un *et-Tenkih*'i. Bu eseri bizzat kendisi *et-Tavzih* adıyla şerhetmiştir. Bu eserde, Pezdevi'nin *Usulü*, Razi'nin *Mahsulü* ve İbn Hacib'in *Muhtasar*'ı cem edilmiştir. 3. Tacuddin Abdülvehhab es-Sübki'nin *Cem'ul-Cevami* adlı eseri. İbnu'l-Hümmam'ın "*et-Tahrir*"i (Seyyid Bey, *Medhal*, I, 50; Şakir el-Hanbeli, *Usulü Fıkıh'l-İslami*, 34; Abdülvehhab Hallaf, *İlmi Usulü'l-Fıkıh*, 15; İbrahim Kafi Dönmez, *İslam hukuk Esasları*, 30.)

Bu eserlerin dışında, aynı özellikleri olan, eş-Şatıbi'nin *el-Muvafakat* ve *el-İtisam*, Şevkani'nin *İrşadü'l Fühul* adındaki eserlerini anmak gerekir. (Hüseyin Kayapınar, *Usulü'l-Fıkıh Md., Şamil İslam Ans.*, VIII, 130).

⁴⁹ bkz. Bolelli, Nusreddin, *Belağat*, 149-288.

Teklifi Hüküm

Teklifi hüküm, Peygamber (s.a.v.)'in,⁵⁰ mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi yahut onu yapıp yapmama arasında serbest bırakmasıdır.

Mükellef, kendisine Peygamber (s.a.v.)'in daveti ulaşmış, temyiz kudretini haiz ve bülüğ çağına ermiş kişidir.

Bu hükme teklifi hüküm denmesinin sebebi, bir fiilin yapılıp yapılmaması hakkında mükellefiyet yani yükümlülük getirmiş olmasıdır. Teklifi hükümler beş çeşittir:

- 1) Vacib (واجب),⁵¹ 2) Mendub (مندوب),⁵² 3) Haram (حرام),⁵³ 4) Mekruh (مكروه),⁵⁴ 5) Mübah (مباح).⁵⁵

⁵⁰ Mevzumuz Hadisler olduğu için Peygamber (s.a.v.)'den bahsediyoruz. Yoksa bu hususlarda Allah (azze ve celle) asıl hakim olandır.

⁵¹ : Peygamber (s.a.v.)'in bağlayıcı bir surette yerine getirilmesini emrettiği husustur. Vacibi emre uyarak yerine getiren bir kimse sevap alır. Onu terkeden kimse de cezalandırılmayı hakeder. Vacibe farz da denilir. Hanefi uleması bu manada vacibe farz demişler ve farzla vacibin arasını ayırmışlardır. Buna göre farz sübutu ve delaleti kesin delillerle emrolunan hususları, vacib ise sübutu zanni ancak delaleti kat'i delillerle emrolunan hususları ifade eder.

⁵² Peygamber (s.a.v.)'in bağlayıcı olmayan bir surette emrettiği husustur. Mendubu emre uyarak yerine getiren bir kimse sevap kazanır, terkeden ise cezalandırılmaz. Menduba sünnet, mesnun, müstehab veya nafile de denilir.

⁵³ Peygamber (s.a.v.)'in yasakladığı ve bağlayıcı bir surette terkedilmesini istediği şeydir. Haram olan bir işi yasağa uyarak terkeden bir kimse sevap kazanır, onu işleyen kimse ise cezayı hakeder. Harama, mahzur ya da memnu da denilir.

⁵⁴ Peygamber (s.a.v.)'in yasakladığı ve bağlayıcı olmayan bir surette terkedilmesini istediği şeydir. Mekruh olan bir işi nehye uyarak terkeden bir kimse, sevap kazanır, fakat onu işleyen kimse de cezalandırılmaz.

⁵⁵ Herhangi bir emrin veya nehyin kendisine bizzat taalluk etmediği şeydir. "Bizzat" kaydımız ile emrolunan bir işe vesile olduğu için onunla bir emrin, yasak kılınan bir işe vesile olduğu için onunla bir nehyin taalluk etmesi hali kapsam dışında kalmaktadır. Böyle olduğu takdirde vesile olduğu emrolunan ya da yasak kılınan işin hükmünü alır. Aslı itibariyle mübah olması, onu bu hükmün dışına çıkarmaz. Mübah olan bir şey mubahlık niteliğini

Vaz'î Hüküm

Vaz' kelimesi lugatta koymak manasına gelmektedir. Bu hükümlerin vaz'î olarak isimlendirilmesi, Peygamber (s.a.v.)'in, mükelleftin fiiliyle alakalı iki şeyin birbirine bağlanmasından dolayıdır. Şu halde vaz'î hüküm, bir şeyi, başka bir şeye sebep, şart, illet, alamet, rükün, mani kılmayı gerektiren bir hükümdür. Mesela, mirasçı olmak, murisin ölmesi şartına bağlıdır. Yani murisin ölümü, akrabasının kendisine mirasçı olmasına sebep olur. Aynı şekilde, namaz için abdest, nikah için iki şahid şart kılınmıştır, icab ve kabul, akitlerin rükünü sayılmıştır. Katl yani birisini öldürmek, mirasına mani-
dir. Vakit de namaz için bir sebeptir.

Vaz'î Hükümün Kısımları

Vaz'î hükümler altı kısımdır:

1) Rükün (رکن),⁵⁶

2) İlet (علة),⁵⁷

3) Sebep (سبب),⁵⁸

sürdürdüğü sürece, hakkında herhangi bir sevap ya da ceza söz konusu olmaz. Mübah olana helal ve caiz de denilir.

⁵⁶ Rükün, bir ibadet veya muamelenin varlığı kendisine bağlı bulunan ve onun esas unsur ve parçalarını teşkil eden temel demektir. Çoğulu "erkân" ve "erkün" gelir. Mesela, kıyam, kıraat, rükû, secdeler ve son rekatta teşehhüd miktarı oturmak hep namazın rükünleridir.

⁵⁷ İlet, hükümün istinad ettiği; varlığına hükümün varlığının, yokluğuna da hükümün yokluğunun bağlandığı açık vasıf demektir. Mesela şarabın haram oluşunun illeti sarhoş ediciliktir. Şu halde sarhoş eden her şey illetin var olması sebebiyle adı ne olursa olsun haramdır.

⁵⁸ Sebep, iki manada ele alınır. Dar manada ele aldığımız zaman sebep, hükümde doğrudan müessir olmayıp, hükme götüren, ona ulaştıran bir vasıta demektir. Mesela namazın edası yani kılınabilmesi için vakit şarttır. Ancak namazın farz olması için vakit bir sebeptir. Geniş manada ele aldığımız zaman sebep, herhangi bir şer'i hükümü muarrif yani bildiren şey manasında kullanılır. Bu tarifıyla illete benzer. Ancak arada fark vardır. Eğer bildirici ile hüküm arasında mantıki bir alaka varsa o illettir. İçki ile sarhoşluk vermesi gibi. Ancak arada bir alaka yoksa o zaman o muarrif yani bildirici sebep olur.

4) Şart (شرط),⁵⁹

5) Alamet (علامة),⁶⁰

6) Mani (مانع).⁶¹

Vaz'i hükümlerin bu kısımları ile alakalı tafsilat usul-ü fıkıh kitaplarındadır.⁶²

Vaz'i hüküm ile teklifi hüküm arasında bir alaka vardır. Çünkü vaz'i hükümler, teklifi hükümleri meydana getirirler. Vaz'i hükümler, müteallik yani alakalı olan, teklifi hükümler ise alaka kurulandır. Mesela, vakit ile namazı ele alırsak vakit müteallik ve namaz müteallaktır. Vakit, namazın vacib olması için bir sebeptir. Vakitin alakalı olduğu şey namazdır. Namaz ise vakit için ne şart ne sebep ne alamet ne de başka bir şey değildir.

Nitekim vakit namazın sebebidir. Zira aralarında mantıki bir alaka yoktur. Vakit namazın illetidir denilmez. Ancak alimlerden bazıları bu iki terimin aynı olduğunu da söylemişlerdir.

⁵⁹ Şart, bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olmakla birlikte onun yapısından bir parça teşkil etmeyen iş veya vasıf, demektir. Rükün gibidir ancak aradaki fark rükün alakalı bulunduğu şeyin bir parçasıdır. Şart ise parçası değildir ama o şeyin varlığı yine kendisine bağlıdır. Yine namaz misalinden yola çıkarsak; taharet, avret yerini örtmek, kibleye yönelmek, vakit, niyet hep namazın şartlarıdır.

⁶⁰ Alamet, Hükümün varlığı kendisine bağlı olmayıp, sadece onu tarif ve açıklayan şey demektir. Buna göre namazdaki intikal teklifleri birer alamettirler. Bir rükünden diğerine geçildiğine işaret ve delalet ederler.

⁶¹ Mani, hüküm veya sebeple kasdolunan şeyin varolmasına engel olan, ona aykırı şer'i bir iş demektir. Mesela nisab miktarı malı olan kişinin borcu olması hali onun zengin olduğuna hükmetmemize ve kendisinin de zekat vermesine manidir. Yine kendi evladını öldüren birisine kısas uygulamaya babalık manidir. Yani katil baba, maktül de evladı olursa kısas uygulanmaz.

⁶² bkz. *Atar, Fıkıh Usulü*, 113-133; *Bilmen, Kamus*, I, 239-251, *Karakaya, Fıkıh Usulü*, 185-218.

EMİR (الأمر)

Peygamber (s.a.v.)'in Emirleri

Emir başkasından bir işin yapılmasını üstünlük ifadesiyle keşlilik bildirerek talep yani istemeyi ifade eden bir lafız yani sözdür. Emredene “amir”, emrettiği şeye “memurun bih” ve emrolunan kimseye de “memur” denilir. Emrin beş şartı vardır.⁶³

1. Emir bir lafız yani sözlü olmalıdır. Emir sözlü olur. Fiil ve işaret ile emir olmaz. Cumhura göre emir sözde hakikat, fiilde ise mecazdır.⁶⁴ Yani fiille emir sabit olmaz. Peygamber (s.a.v.)'in fiillerine bakıp şunu yapmamızı emretti, denilemez.

2. Taleb içermelidir. Emir sigası ile bir işin yapılması talep edilir. Tehdidi ve tacizi emir sigaları sarih emir değildir. Allah (azze ve celle)'nin kâfirlere Kur'an'ın bir benzerini getirmelerini emretmesi böyledir. Bu tacizi yani muhatabı aciz bırakmaya yönelik bir emirdir.

3. Kesinlik ifade etmelidir. Buna cezm denilir. Nedb ve ibaha gibi manalarda kullanılan emir sigaları, emir manası ifade etmezler. Sadece vucub manasında kullanılan emir sigaları emir manası ifade ederler.

4. Emir sigası ile söylenmiş olmalıdır. Emir sigası, bir işin yapılmasını istemek için konmuştur. “Şu işi senden isterim” sözü sarih bir emir değildir. Ancak Kur'an ve sünnette bulunan haber cümleleri ile mecazen emir manası kastedilir.

5. Üstünlük olmalıdır. Bundan maksat, amirin memura göre daha üstün olmasıdır. Bir kimsenin otorite yönünden müsavi olan bir kişiden bir işin yapılmasını istemesi, rica ve tavsiye olur. Kendisinden yüksek bir kimseden bir şey istenirse ona da dua, niyaz ve istirham denir.⁶⁵

Emir Sigaları

Bir işin yapılmasını istemek için arapça da özel emir sigaları kullanılmaktadır. Ancak bazı kelime, cümle ve ifadeler de yapıları

⁶³ Şakir el-Hanbeli, *Usulü Fıkıhi'l-İslami*, 58-59.

⁶⁴ Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 157.

⁶⁵ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, 177-178.

ve kullanışları emir manası ifade ederler. Bu itibarla emir sigaları iki kısımdır⁶⁶:

1) **Hakiki emir sigaları.** Buna sarîh de denilir. Bir işin yapılması, emir kipleriyle isteniyorsa ona hakiki yani sarîh emir denir.

2) **Mecazi emir sigaları.** Buna gayr-i sarîh de denilir. Bazen bir işin yapılması hakiki emir sigalarıyla değil de yukarıda işaret ettiğimiz haber cümleleriyle veya başka üslublarla istenir. Hakiki emir sigalarının dışındaki siga ve üslublarla bir işin yapılması istenirse ona da mecazi yani gayr-i sarîh emir denir. Özellikle hadislerde geçen haber kipleriyle mecazen emir kastedilir. Nitekim **“hakim, gazablı iken hüküm vermez”**⁶⁷ hadisi “hüküm vermesin” şeklinde nehiy ifade eder.

Hakiki emir sigasının dışında vücut ifade eden “farz kılındı”, “üzerinize yazıldı” veya “size şu şu gerektir” gibi bazı ifadeler daha vardır. Bunlar da mecazi emir sigası kabul edilir.⁶⁸

Emrin Gereği

Peygamber (s.a.v.)’in hadisinde geçen bir emrinin, hangi manada kullanıldığı kelamın siyakından yani sözün gidişatından ve hal karinelerinden anlaşılır. Emir sigasının bir çok manada kullanılışı sebebiyle, emir ile hakiki olarak istenen ve kasdolunan mananın ne olduğu hakkında ihtilaf meydana gelmiştir.⁶⁹ Alimler, emir sigasının vücut, ibaha ve nedbin dışındaki manalarda mecaz olduğunda ittifaq etmişlerdir. O halde ihtilaf bu üç manadadır. Bu konudaki görüşleri şöyle sıralayabiliriz;

1. Emir sigası vücut ifade eder.
2. Emir sigası nedb ifade eder.
3. Emir sigası ibaha ifade eder.
4. Emir sigası vücut, nedb ve ibaha manaları arasında müsterektilir.

⁶⁶ eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, III, 138.

⁶⁷ et-Tirmizi, *Sünen*, III, 620, No: 1334, İbni Mace, *Sünen*, II, 776, No: 2316.

⁶⁸ Atar, *Fıkıh Usulü*, 178.

⁶⁹ Atar, *Fıkıh Usulü*, 179.

5. Mutlak talebdir. Yani kesinse vücut, değilse ibaha ifade eder.

6. Tevakkuf gerekir. Yani hangi manada kullanıldığını öğrenmek için beklemek ve araştırmak gerekir.⁷⁰

Cumhur ulema emir vücut ifade eder,⁷¹ yani mutlak olan emir sigası, vücuta delalet etmesi için konmuştur, demişlerdir. Emir, vücutta hakikat, vücut dışındaki manalarda mecazdır. Karine yani bir delil, bir alamet olmadan emir, vücutun dışındaki manalara delalet etmez.⁷² Karine nedbe delalet ediyorsa, emrin mucebi o zaman nedbdir. Karine ibahaya delalet ediyorsa, emrin gereği ibahadır. Yani emrolunan şey mübah olur. Allah (azze ve celle)'nin *"...Peygamberin emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir bela inmekten, yahut kendilerine bir azab isabet etmekten sakınsınlar"*⁷³ kavli de emrin vücut ifade ettiğine delildir. Zira emredilen şey, vacib olmadıkça, emre karşı gelmekte azab endişesi olmazdı.

Emrin Derhal Yapılıp Yapılmaması

Emir, emredilen fiilin derhal yapılmasına yani fevri mi, yoksa geciktirilerek yani terahi ile sonradan yapılmasına mı delalet eder?

Geniş vakit⁷⁴ ile mukayyed emrin yerine getirilmesi vaktin sonuna kadar tehir edilebilir. Mesela beş vakit farz namazlar böyledir. Farz olan namaz, vakit girer girmez eda edilebileceği gibi vaktin sonunda da eda edilebilir. Vakit geçtikten sonra namaz eda edilemez, kaza edilir. Dar vakitle⁷⁵ mukayyed emrin yerine getirilmesinin ise tehire tahammül yoktur. Ramazan orucunda olduğu gibi.

⁷⁰ Atar, *Fıkıh Usulü*, 179-180.

⁷¹ bkz. Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 157.

⁷² bkz. Karakaya, Hasan, *Fıkıh Usulü*, 70-71.

⁷³ Nur Suresi, 63.ayet

⁷⁴ Buna vakti muvassa veya zarf da denilir. Namaz vakitleri geniş vakitlerdendir. Bu vakit, yerine getirilecek emre fazlasıyla yeter ve kendisiyle aynı türden başka bir ibadet de yapılabilir. Mesela ikinci namazının vaktinde İkindinin farzından başka dört rekatlı çok sayıda namaz kılınabilir.

⁷⁵ Buna vakt-i mazik veya miyar da denilir. Dar vakit o vakit içinde ancak bir emrin yapılmasına elverişlidir. Oruç gibi ramazan günlerinde her gün sadece bir oruç tutulabilir. O gün içinde ikinci bir oruç tutabilmek mümkün olmaz.

Fakat keffaretler gibi belirli bir vakitle mukayyed olmayan emir, gelecekte ifa edilebilir. Bunu geciktirmekte bir sakınca yoktur. Yani vakitle mukayyed olmayan vacibler, derhal yapılabilir. ⁷⁶ Ancak belli bir vakitle mukayyed olmayan ve geniş vakitle mukayyed bir vacibi edada acele etmek, tehir etmekten daha hayırlıdır. Çünkü ileride başa nelerin geleceği belli olmaz. Vacibi edadan önce insan ölebilir. Bu sebeple vacibin aksine bir delil olmadıkça derhal yapılması müstehabdır.

Emrin Tekrara Delalet Edip-Etmemesi

Emir, esas itibariyle mutlak bir lafızdır. Şu halde emirler tekrar ifade etmezler. ⁷⁷ Emredilen bir şey bir kere yapılmakla emre uyulmuş ve vazife son bulmuş olur. İbadetlerin tekrar tekrar ifa olunması sebeplerin tekerrürüne mebnidir; Mesela, namazların vacib olmasının sebebi vakitleridir O halde vakit gelince namaz da vacib olur. Yoksa namazın bir kere emredilmiş olması sebebiyle namaz mesuliyeti süreklilik kazanmış değildir. ⁷⁸

Emrin Muktezası

Emrin muktezası, emredilen şeyin hasen yani güzel ve iyi olması sebebiyle yerine getirilmesidir. Mesela namaz kılmak emredilmiştir. Emredildiği için namaz güzeldir. Güzel olan bir emrin yerine getirilmesi ise farzdır. Şu halde bir müslümanın güzel bir fiil olan namazı kılması gerekir. Emredilen fiilleri işleyenler, dünyada taltif edilirken, ahirette de fiillerinin karşılığı olan sevabları alırlar. ⁷⁹

Peygamber (s.a.v.)'in emirleri ile alakalı söylenecekler bunlardı. Bundan sonra nehiylerin yani Peygamber (s.a.v.)'in yasaklamaları gelir. Şimdi Peygamber (s.a.v.)'in nehy ifade eden kavilleri hakkında konuşacağız.

⁷⁶ eş-Şaşi, *Usul*, 131.

⁷⁷ Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 158.

⁷⁸ bkz. Bilinen, *Kamus*, 1, 60.

⁷⁹ Atar, *Fıkıh Usulü*, 182.

NEHY (النهي)

Peygamber (s.a.v.)'in Nehyi

Nehiy, bir kişinin bir işten engellenmesi için kesinlik belirtip üslûnluk hissettirilerek söylenen lafızdır. Nehyedene “nahi”, nehyedilen şeye “menhiyyun anı”, nehyedilen şahsa “menhi” denir. Nehyin şartları emirlerle alakalı zikrolunan şartların aynısıdır.

Nehy sigaları

Nehiy sigaları iki kısma ayrılır:

1. Hakiki yani sarîh nehiy sigaları,

2. Mecazi yani hakiki nehiy sigalarının dışındaki bazı siga, kelime, cümle ve üsluplar ile de bir işin yapılmaması istenir. Bu şekilde bir işin yapılmamasını istemeye mecazi (sarîh olmayan) nehiy denir. Bir şeyin helal olmadığını, haram olduğunu belirtmek bir şeyin kötü olduğunu ifade etmek, bir fiil yapıldığı zaman ona ceza verileceğini zikretmek gibi. Bazen emir sigaları nehye delalet eder. Mesela Peygamber (s.a.v.)'in “**hamam denilen evlerden sakının**”,⁸⁰ hadisindeki emir sigası, tahrimi gerektirmekte, nehiy ifade etmektedir.

Nehyin Gereği

Nehiy sigasının gerektirdiği hüküm ile ilgili şu görüşler ileri sürülmüştür:

1. Nehiy sigası, kerahete delalet eder.
2. Nehiy sigası, kerahet ile tahrim arasında müsterektir.
3. Nehiy sigası tahrim ifade eder.

Hanefi uleması tahrim yerine hürmet tabirini kullanırlar. Alimlerin çoğunluğuna göre nehyin gereği, tahrim yani haram olmaktır. Nehyin hakiki manası budur. Bu mana dışındaki manalar için nehiy sigası mecaz olarak kullanılır. Şu halde nehyedilen şeyin haram ol-

⁸⁰ el-Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra*, VII, 309, No:14582.

ması sebebiyle, o şeyin devamlı olarak terk edilmesi gerekir.⁸¹ İçki içmek gibi. İçki içmek haram olduğu için, o sürekli terkedilmek makamındadır.

Nehyin Muktezası

Nehyin muktezası, nehyedilen fiilin kabih yani çirkin olmasıdır. Yani nehyedilen bir fiili işleyen dünyada zemmedilir. Ahirette ise o fiilden ötürü cezalandırılır.⁸²

Mutlak nehy emirdekinin aksine süreklilik ifade eder. Muvakkat olduğuna delalet eden bir karine yani delile sahip olan nehyin yasakladığı hususun devamlı olarak terk edilmesi gerekmez.⁸³ Hayz halindeyken kadının namazını terketmesi böyledir.

Peygamber (s.a.v.)'in sözleri ile sünnetin tesbitine dair bahisler bunlardan ibarettir. Şimdi de Peygamberimizin fiilleri ile sübut bulan sünnetlere bakalım.

FiİLİ SÜNNET

Peygamber (s.a.v.)'in Fiillerinin Tahlili

Peygamber (s.a.v.)'in fiili sünnetleri, muhtelifdir. Bu sebeple, bunların hükümleri de türlerine göre farklıdır. Peygamber (s.a.v.)'in bir fiili, bizim için farz, vacib, mendub veya mübah olabilir. Bu itibarla önce Peygamber (s.a.v.)'in fiili sünnetinin çeşitlerini daha sonra da her birinin hükmünü bilmek gerekir.

Fiili Sünnetin Kısımları

Fiili sünnetler iki kısımdır:

- 1) Teşri fiiller,
- 2) Teşri olmayan fiiller.⁸⁴

⁸¹ el-Hanbeli, *Usulü Fıkıhi'l-İslami*, 92.

⁸² Atar, *Fıkıh Usulü*, 184.

⁸³ bkz. Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 161.

⁸⁴ bkz. Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li-Diraseti'l-Şeriatil-İslamiyye*, 162.

TEŞRİ FİİLLER

Peygamber (s.a.v.), bunları bizler için bir şeriat ve uyulması icabeden bir kaide olsun diye yapmıştır.⁸⁵ Bu türden olan fiili sünnetlerde şu ihtimaller vardır:

- 1) Kur'an ayetlerini açıklayan fiiller,
- 2) Kur'an'ı açıklar mahiyette olmayan fiiller.⁸⁶

Kur'an ayetlerini açıklayan fiillerden evvel Peygamber (s.a.v.)'in Kur'an'ı ne şekilde açıkladığını yani Peygamber (s.a.v.)'in Kur'an'ı tefsir keyfiyetini izah edelim.

Peygamber (s.a.v.)'in Kur'an'ı Açıklaması

Kur'an'ın kendisinden sonra en büyük tefsiri Peygamber (s.a.v.)'in sünnetidir. Zira Kur'an'ı en iyi bilen odur. Bu sebeple de onu en güzel şekilde beyan ve tefsir eden de kendisidir. Peygamber (s.a.v.)'in beyan ve tefsiri bilinmeden Kur'an anlaşılamaz. Şu halde tefsiru'n-Nebi bir hakikattir.⁸⁷ O olmasaydı biz Kur'an'ı anlayamazdık. Şimdi Peygamber (s.a.v.)'in yani sünnetin Kur'an'ı açıklama şekillerine bakalım.

1) Sünnet Kur'an'ın mücmelini tafsil eder: Malumdur ki Kitabın bazı hükümleri mücmeldir. Bunlarda tafsilata yani detaya girilmemiştir. Mesela Kur'an'da namaz emrolunmuştur ancak vakitleri, rekatları ve nasıl kılınacağı belirtilmemiştir. Peygamber (s.a.v.) de gerek sözlü bir şekilde ve gerekse de fiilleriyle bu emri beyan ve izah etmiş ve **"Beni nasıl namaz kılarken gördünüzse siz de öylece kılınız"**⁸⁸ buyurmuştur. Hacc ibadeti de böyledir. Nitekim Peygamber (s.a.v.): **"Hacc menasikinizi benden alın"**⁸⁹ buyurmuştur. Allah (azze ve celle) Kitabında: **"... bir hak olmadıkça Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın..."**⁹⁰ buyurmuştur. Buradaki **"... bir hak olmadıkça"** ifadesi mücmeldir. Peygamber (s.a.v.) bu mücmelin taf-

⁸⁵ Çelik, Mustafa, *Tahlilü's-Sünne*, 169.

⁸⁶ bkz. Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 72-73.

⁸⁷ Çelik, *Tahlilü's-Sünne*, 73.

⁸⁸ el-Buhari, *Sahih*, I, 226, No:605.

⁸⁹ Müslim, *Sahih*, II, 943 No:1297.

⁹⁰ En'am Suresi 151.ayet

sili babında: “Allah’tan başka ilah olmadığına ve benim de Allah’ın Resulü olduğuma iman eden hiçbir müslüman kişinin kanı helal olmaz. Ancak şu üç şeyden birini yaparsa o müstesnadır: Adam öldürmek, evli iken zina etmek, dinden çıkıp müslümanlardan ayrılmak”⁹¹ Aynı şekilde Allah hırsızlık yapanların ellerinin kesilmesini Kitab’ında emir buyurmuştur.⁹² Peygamber (s.a.v.) de: “Çeyrek dinar veya daha fazlasından başka el kesmek yoktur”⁹³ buyurmuş ve el kesme cezasını gerektirecek Kitabda mücmel bulunan miktarı beyanla ayeti tafsil etmiştir.

2) **Sünnet Kur’an’ın müşkilini tavzih eder:** Sünnet, Kur’an’ın anlaşılması zor olan lafızlarını beyan edip tavzih eder açıklığa kavuşturur.⁹⁴ Müşkilden kasıt ayetin anlaşılması zor olan taraflarıdır. Mesela Allah (azze ve celle): “... *Fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden seçilene kadar yiyin, için. Sonra orucu geceye kadar tamamlayın...*”⁹⁵ buyurmuştur. Peygamber (s.a.v.) bu ayetteki beyaz iplikle siyah ipliği “gündüzün beyazlığı” ve “gecenin karanlığı” olarak izah etmiştir.⁹⁶ Bu da Kur’an’ın müşkilini tavzih etmesi yani açıklaması demektir.

3) **Sünnet Kur’an’ın mutlakını takyid eder:** Kur’an’da bazı hükümler mutlak olarak gelmiştir. Peygamber (s.a.v.) de bu mutlak hükümleri kayıt altına almıştır. Mutlak hiçbir kayıtlı kayıtlanmamış demektir. Mesela az evvel zikrettiğimiz hırsızlıkla alakalı ayette kadın veya erkek hırsızlara ceza olarak “*ellerini kesin*” denilmiştir. Burada bir hüküm olarak el kesme zikrolunmuştur. Burada eller mutlak bir ifadedir. Peygamber (s.a.v.) burada maksadın “sağ el” olduğunu beyan etmiş ve mutlak olarak gelen el kesmeyi “sağ el”⁹⁷ kaydı ile anlamamız gerektiğini bize izah buyurmuştur.

⁹¹ el-Buhari, *Sahih*, VI, 2521, No:6484.

⁹² bkz. Maide Suresi, 38.ayet

⁹³ İbni Hibban, *Sahih*, X, 315, No:4465.

⁹⁴ bkz. Yıldırım, *Suad*, Peygamberimizin Kur’an Tefsiri, 259.

⁹⁵ Bakara Suresi 187.ayet

⁹⁶ el-Buhari, *Sahih*, II, 677, No:1817, el-Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, I, 320

⁹⁷ Ahmed, *Müsned*, VI, 162, No:25336.

Nitekim Ali (radiyallahu anı) kendisine getirilen hırsız aleyhine böyle hükmetmiştir.⁹⁸

4) **Sünnet Kur'an'ın umumunu tahsis eder:** Umum genel demektir. Yani sünnet Kitab'ın genel ifadelerini tahsis eder. İstisnalarını belirtir.⁹⁹ Malumdur ki Allah (azze ve celle) *"Meyte, Kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlananlar... size haram kılındı"*¹⁰⁰ buyurmuştur. Açıktır ki her türlü meyte yani kendiliğinden ölmüş hayvan müslümanlar için haramdır. Ancak Peygamber (s.a.v.) deniz hakkında *"onun suyu temiz ve ölüsü de helaldir"*¹⁰¹ buyurarak Kitabın umumi meyte ifadesinden denizde ölen balıkları istisna etmiştir. Yine aynı ayette kan da haram kılınmıştır. Peygamber (s.a.v.)'in *"Bize iki meyte ve iki de kan helal kılındı. Meyteler; balık ve çekirge dir. Kan ise dalak ve karaciğerdir"*¹⁰² hadisi, umumi kan ifadesinden dalak ve karaciğeri ayrıca umum ifade eden meyte ifadesinden de balık ve çekirgeyi istisna etmiştir.

5) **Sünnet Kur'an'ın nasih ve mensuhunu beyan eder:** Bir nassın hükmünün artık onunla amel etmek caiz olmayacak şekilde, daha sonraki bir nassla kaldırılmasına nesh denir. Burada hükmü kaldırılan mensuh, mensuhun hükmünü kaldırana da nasih denilir.

Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde açıkça nesh ifade eden "fa lan ayet fa lan ayeti neshetmiştir" şeklinde açık bir beyanı yoktur. Ancak ashab aynı mevzu ya dair nazil olan ayetlerden mukaddem ve muahharyani önce ve sonra gelenleri bildikleri için, Peygamber (s.a.v.)'in tasrihine gerek duymadan, her iki manasına göre neshi anlıyorlardı. Nasih ve mensuh hususunda başlıca kaynak mevkuf hadislerdir. Ancak yine de Peygamber (s.a.v.)'in bazı hadileri neshe delalet etmektedir. Nitekim Allah (azze ve celle): *"Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakın-*

⁹⁸ İbni Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 490 No:28270.

⁹⁹ bkz. Yıldırım, Suad, *Peygamberimizin Kur'an Tefsiri*, 246-247.

¹⁰⁰ Maide Suresi 3.ayet

¹⁰¹ Ebu Davud, *Sünen*, I, 69, No:83, *et-Tirmizi*, *Sünen*, I, 100 No:69, *İbni Mace*, *Sünen*, I, 136, No:386.

¹⁰² *Ahmed*, *Müsned*, II, 97, No:5723; *İbni Mace*, *Sünen*, II, 1073, No:3218.

lara uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur."¹⁰³ buyurmuştur. Esah olan kavle göre bu ayet "Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölü-nün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin miras-tan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona va-ris olmuş ise, anasına üçte bir (düşer). Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasına altıda bir (düşer. Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasi-yetten ve borçtan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangi-sinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır (paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir. Yapacakları vasiyetten ve borç-tan sonra eşlerinizin, eğer çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocu-ğunuz yoksa, sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bır-aktığınızın dörtte biri onlarındır (zevcelerinizindir). Çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya ka-dının, anababası ve çocukları bulunmadığı halde (kelale şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kızkardeşi varsa, her birine altıda bir düşer. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktır-lar. (Bu taksim) yapılacak vasiyetten ve borçtan sonra, kimse za-rara uğramaksızın (yapılacak)tır. Bunlar Allah'tan size vasiyettir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, halimdir."¹⁰⁴ ayetleriyle mensuh-tur. Nitekim Peygamber (s.a.v.)'in "Allah, her hak sahibine hak-kını verdi. Artık varis için vasiyet yoktur"¹⁰⁵ buyurmuş ve neshe işaret etmiştir.

6) Sünnet Kur'an ayetlerini tekid eder.

7) Sünnet Kur'an'ın maksadını tayin eder: Mesela Allah (azze ve celle)'nin: "Onların yanları yataklardan uzaklaşır, korku ve ümid içinde Rablerine dua ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan

¹⁰³ Bakara Suresi 180.ayet

¹⁰⁴ Nisa Suresi 11-12.ayetler

¹⁰⁵ Kurtubi, el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, II, 263.

hayıra sarfederler.”¹⁰⁶ kavli hakkında Peygamber (s.a.v.): **“Bu, kulun gece namaza kalkmasıdır”¹⁰⁷** buyurmuştur.¹⁰⁸ Şu halde bulunduğu sahih bir hadisle hükmedecek kişi elindeki hadisın bu sayılan yedi şekilden hangisiyle Kur’an’ı tefsir ettiğini bilmelidir. Şimdi Peygamber (s.a.v.)’in belirlenen şekillerde Kitabullahı tefsir eden, açıklayan fiillerine bakalım.

Kur’an’ın Ayetlerini Açıklayan Fiiller

Bu fiillerin hükmü, açıkladıkları ayetin hükmü gibidir. Peygamber (s.a.v.)’in fiilinin ayetleri açıklar mahiyette olduğu iki şekilde anlaşılır.

1) Peygamber (s.a.v.) bunu sözü ile beyan eder. Mesela; Peygamber (s.a.v.) hac farızasını yaptıktan sonra **“Hacc menasikini benden alın”¹⁰⁹** buyurmuş ve **“Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın”¹¹⁰** ve **“Oraya gitmeye gücü yeten herkese Allah için Kabeyi haccetmek farzdır.”¹¹¹** ayetlerini fiilleriyle açıkladığını beyan etmiştir.

2) Peygamber (s.a.v.)’in yaptığı işin şeklinden anlaşılır. Mesela; Peygamber (s.a.v.)’in hırsızın elini bilekten kesmesi,¹¹² hırsızların ellerini kesmeyi emreden ayetteki¹¹³ “el” lafzından maksadın bileğe kadar olan kısım olduğuna delildir.¹¹⁴ Demek ki bize düşen evvela hadisın Kur’an’ı açıklayıp, açıklamadığı na bakmak, eğer açıklıyorsa bahsin başında da işaret ettiğimiz gibi hadisın ne şekilde tefsir ettiğini tayin etmektir. Şimdi Kitabullah’ı açıklama niteliği olmayan fiillere geçebiliriz.

¹⁰⁶ Secde Suresi 16.ayet

¹⁰⁷ Ahmed, Müsned, V, 232, No:22075.

¹⁰⁸ Peygamber (s.a.v.)’in tefsiri ile alakalı bkz. Yıldırım, Suad, Peygamberimizin Kur’an’ı Tefsiri, Kayıhan, İstanbul, 1983.

¹⁰⁹ Müslim, Sahih, II, 943 No:1297.

¹¹⁰ Bakara Suresi 196.ayet

¹¹¹ Ali İmran Suresi 97.ayet

¹¹² el-Beyhaki, Sünenü’l-Kübra, VIII, 270, No:17025.

¹¹³ Maide Suresi 38.ayet

¹¹⁴ Mustafa Çelik, Tahlilü’s-Sünne, 169.

Kur'an-ı Kerim'i Açıklar Mahiyette Olmayan Fiiller

Bu nevi fiiller de iki çeşittir.

1) Peygamber (s.a.v.) için hükmü bilinen fiiller

2) Peygamber (s.a.v.) için hükmü bilinmeyen yani mutlak fiiller¹¹⁵

Peygamber (s.a.v.) İçin Hükmü Bilinen Fiiller

Peygamber (s.a.v.) için sıfatı yani hükmü bilinen fiillerin ifade ettiği şey şudur: Eğer bu fiiller Peygamber (s.a.v.)'e has olan bir fiil değilse, Peygamber (s.a.v.) için bunların hükmü neyse, müminler için de odur. Vacibse, vacib; mendubsa, mendub; mübahsa mübahtır.¹¹⁶ Zira Allah (azze ve celle): *"Muhakkak ki Allah'ın Rasulünde sizin için güzel bir numune vardır"*¹¹⁷ buyurmuştur. Aşhab da böyle davranmışlardır. Mesela: Ömer (radiyallahu anh) 'ın Hacer-i Esved'i öperken: "Ben iyi biliyorum ki sen bir taşsın. Ne zarar verebilirsin ne de bir fayda. Şayet Peygamber (s.a.v.)'in seni öptüğünü görseydim, elbetteki seni öpmezdim"¹¹⁸ demesi, sahabilerin Peygamber (s.a.v.)'e kayıtsız şartsız uyduklarının bir ifadesidir. Yine bu cümleden olarak İbni Ömer (radiyallahu anhuma)'yı zikredebiliriz. O devesinin yularından tutarak çeker ve Peygamber (s.a.v.)'in devesini çöktürdüğü yere çöktürürdü. Yine o, devesini, "Ola ki benim devesimin tabanı Peygamber (s.a.v.)'in devesinin ayak izine denk gelir." düşüncesiyle Peygamber (s.a.v.)'in devesini götürdüğü yoldan götürürdü. Peygamber'in konakladığı ağacın altında konaklardı. Kulandığı suyu o ağacın altına dökerdi. Peygamber (s.a.v.)'in bevlettiği yere bevlederdi. Deriden yapılmış ayakkabılar giyer ve onları sanya boyardı. Çünkü o, Peygamber'i böyle yaparken görmüştü.¹¹⁹

¹¹⁵ bkz. Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 73.

¹¹⁶ Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 73.

¹¹⁷ Ahzab Suresi 21.ayet

¹¹⁸ el-Buhari, *Sahih*, II, 579, No:1520; II, 583, No:1532; Müslim, *Sahih*, II, 925, No:1270.

¹¹⁹ Ebu Şame, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usul*, s. 49. Peygamber (s.a.v.)'in fiillerine mutlak bağlılığa dair yaklaşımlar mevzuunda tafsilat için bkz. Erul, *Bünyamin*, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, (Ankara, 1999) 169 vd.

Hülasa, Peygamber (s.a.v.)'in bu türden olan fiillerine Peygamber (s.a.v.)'e has oldukları ortaya çıkıncaya kadar uyarız. Bu ortaya çıkarsa onlarla amel etmeyiz.¹²⁰

Peygamber (s.a.v.) için hükmü bilinen fiillerle alakalı söyleyeceklerimiz bunlardır. Şimdi Peygamber (s.a.v.) hakkında hükmü bilinmeyen fiillerine bakalım.

Peygamber (s.a.v.) İçin Hükmü Bilinemeyen Fiiller

İslam alimlerinin en çok üzerinde durdukları ve haklarında muhtelif görüşler bildirdikleri fiiller işte bu türden olan fiillerdir.¹²¹ Peygamber (s.a.v.)'in bu fiillerini şu şekilde hülasa etmek mümkündür:

1) Yapılmalarında Sevab Umulmayan Mutlak Fiiller: Bunlara tabi olmanın hükmü mübahlıktır. Şu halde, dilersek onları yaparız, dilersek yapmayız. Peygamber (s.a.v.)'in alış verişi şekli buna örnektir. Mesela; "Peygamber (s.a.v.), bir gazveden dönerken yolda bir okka karşılığında Cabir b. Abdillâh'ın devesini kendisine satmasını teklif etmiş, Cabir de Medine'ye kadar binmesi şartıyla deveyi satabileceğini bildirmiş, Peygamber (s.a.v.) de deveyi bu şartla satın almış ve Medine'ye döndüğünde devenin bedelini ödemiş, kendisini de Cabir (radiyallahu anhu)'a vermiştir."¹²²

Bu akitte Peygamber (s.a.v.) devenin Medine'ye kadar binilmesi şartını içeren bir satışı kabul etmiştir. Bizler ise bunu kabul edip veya etmemede serbest sayılırız. Keza Peygamber (s.a.v.), satın aldığı bir malın hem bedelini vermiş, hem de o malı satana hediye etmiştir. Bu ondan bir lütuftur. Bizler için bağlayıcı değildir. Böyle bir alışverişin müstahab veya vacib olduğu iddia edilemez.

2) Yapılmalarında Sevab Umulan Mutlak Fiiller: Bu fiillerin hükmü hususunda ulema muhtelif görüşler zikretmişlerdir.

Alimlerden bazıları tevakkuf gerekir, demişlerdir. Buna göre Peygamber (s.a.v.)'in bu gibi fiilleri karşısında ne olduklarını be-

¹²⁰ Ebu Şame, *el-Muhakkak min İlmî'l-Usul*, 59.

¹²¹ Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 73.

¹²² el-Buhari, *Sahih*, II, 968, No:2569; Müslim, *Sahih*, III, 1219, No:715.

lirten bir delil ortaya çıkıncaya kadar durmak, onları yapmamak gerekir. Zira yapılan bu fiillerin sıfatı belli olmadan onu işlemek Peygamber (s.a.v.)'e tam uymak olmaz. Çünkü Peygamber (s.a.v.) onu bir nafile olarak işlemişse biz de onu bir farz olarak yapacak olursak bu Peygamber (s.a.v.)'e uymak değil ona karşı çıkmak olur. Şu halde Peygamber (s.a.v.)'in mutlak fiillerinin ne olduğuna dair bir delil buluncaya kadar durmak ve hiç bir şey yapmamak gerekir.¹²³ Hanefi ulemasından İmam Serahsi, bu görüşün batıl olduğunu söylemiştir.¹²⁴ Çünkü bu görüş Peygamber (s.a.v.)'e uymayı başlangıçta tehlikeli görmekte ve ona uyanı kınamaktadır.

Alimlerden bazıları ise uymak gerekir, demişlerdir. Bunlara göre mutlak fiillerinin yapılmayacağına dair bir delil bulunmadığı sürece bunlarda Peygamber (s.a.v.)'e uymak gerekir. Zira naslar Peygamber (s.a.v.)'e uymayı emretmektedir.¹²⁵

Bazıları da uymak serbesttir, demişlerdir. Peygamber (s.a.v.)'in yaptığı fiillerin kendisi için hangi sıfatta oldukları bilinecek olursa o fiiller, o sıfatlarıyla yapılarak Peygamber (s.a.v.)'e uyulur. Vacib ise vacib olarak, mendub ise mendub olarak, mübah ise mübah olarak yapılırlar. Şayet o fiillerin sıfatı bilinmeyecek olursa bunların mübah oldukları sabit olur. Nitekim Ebu Said el-Hudri diyor ki: "Bir gün Peygamber (s.a.v.) ashabına namaz kıldırırken aniden papuçlarını çıkarıp onları sol tarafına koydu. Topluluk bunu görünce onlar da papuçlarını çıkarıp attılar. Peygamber (s.a.v.) namazı bitirince, **"sizi papuçlarınızı atmaya sevk eden sebep nedir?"** diye sordu. Onlar da: "Biz senin onları çıkartıp attığını gördük. Biz de çıkarıp attık" dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki:

"Cibril (aleyhisselam) bana geldi ve papuçlarımda pislik bulunduğunu bildirdi. Sizlerden biriniz mescide geldiği zaman bak-

¹²³ Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 74.

¹²⁴ bkz. es-Serahsi, *Usul*, II, 87.

¹²⁵ bkz. Nisa Suresi 59.; Araf Suresi, 157.; Nur Suresi 63. ve Ahzab Suresi 21.ayetler

sın, eğer papuçlarında bir pislik veya eziyet verecek bir şey bulursa onu silsin ve onlarla namaz kılsın.”¹²⁶

Görüldüğü gibi sahabiler, Peygamber (s.a.v.)’in mutlak olan fiiline açıklama olmadan uyulması gerektiğini zannetmişler, Peygamber (s.a.v.) de onlara kayıtsız şartsız uymalarının vacib olmadığını zımnen beyan etmiştir. Ancak bu tabi oluşlarını kınamamıştır. Eğer Peygamber (s.a.v.)’in mutlak mahiyetteki fiiline bir açıklama bulunmaksızın uyulması vacib olsaydı Peygamber (s.a.v.) onlara **“sizi buna sevk eden sebep nedir?”** diye sormazdı. Sadece bunun özel bir durum olduğunu açıklamakla yetinirdi. Bu da gösteriyor ki Peygamber (s.a.v.)’in mutlak fiillerine uymak mübahtır, farz değildir.¹²⁷

Hanefi uleması, Peygamber (s.a.v.)’in mutlak mahiyetteki fiilleri hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir. Cessas ve Serahsi’ye göre Peygamber (s.a.v.)’in fiillerinin kendisine has oldukları ortaya çıkmadıkça onlara uymak caizdir. Bu fiillerin has fiiller olduğuna dair deliller ortaya çıkacak olursa o zaman o fiiller bırakılır. Şu halde önce Peygamber (s.a.v.)’in yaptığına uyulur, sonra onun Peygamber (s.a.v.)’e has olup olmadığı araştırılır. Hanefi ulemasına göre tercih edilen görüş budur.

Kerhi ve diğer bazı alimlere göre ise, Peygamber (s.a.v.)’in fiillerinin kendisine has olmadıkları ortaya çıkıncaya kadar onlara uyulmaz. Bu görüşte olanlara göre önce Peygamber (s.a.v.)’in fiillerinin kendisine has olup olmadığı araştırılır. Bu fiillerin Peygamber (s.a.v.)’e has olmadıkları delillerle isbatlanmadıkça bu fiillere uyulmaz.¹²⁸

Teşri fiillerle alakalı söyleyeceklerimiz bunlardan ibarettir. Şimdi teşri olmayan fiillere bakalım.

TEŞRİ OLMAYAN FİİLLER

Peygamber (s.a.v.)’in teşri olmayan fiilleri bizleri bağlamazlar. Onları yapmamız gerekmediği gibi Peygamber (s.a.v.)’e has olan ba-

¹²⁶ Ebu Davud, *Sünen*, I, 231, No:650.

¹²⁷ bkz. Ebu Şame, *el-Muhakkak*, 100.

¹²⁸ es-Serahsi, *Usul*, II, 89.

zılarını da yapmamız yasaklanmıştır. Bu türden olan fiilleri şu ana kısımlara ayırmak mümkündür.

- 1) Zelle eseri meydana gelenler,
- 2) Beşer olarak tabiatından kaynaklanan fiiller,
- 3) Kasıtsız olarak yaptığı fiiller,
- 4) Kendisine has olan fiiller.¹²⁹

Zelle

Zelle lugatta “ayak kayması” demektir. İstilahta ise, bir işi yapana isteği olmaksızın musallat olan, onu asıl yapmak istediği şeyden alıkoyup meşgul eden arızı bir fiildir. Bu kelimenin lügat manasıyla ıstilahtaki manası arasındaki alaka açıktır.

Bir peygamberin zelle sayılan bir fiili işlediği şu iki yoldan biri ile bilinir:

1) Bizzat kendisinin beyan etmesi. Nitekim Musa (aleyhisselam)’ın bir yumruk vurup Kıptiyi öldürmesinden sonra: *“Bu yaptığım şeytanın işidir. O gerçekten insanı saptıran apaçık bir düşmandır”*¹³⁰ demesi zelle yaptığıının kendisi tarafından beyanıdır.

2) Allah’ın bildirmesi. Nitekim Adem (aleyhisselam)’ın yasaklanan ağaçtan yemesinin bir zelle olduğu Allah (azze ve celle) tarafından beyan olunmuştur.¹³¹

Peygamberimiz (s.a.v.)’den meydana gelen zellelere misal olarak şunları zikretmek mümkündür:

Bedir savaşı sonrasında esir alınan müşriklerin öldürülmeleri yerine fidye karşılığı salıverilmeleri. Bu hususta Allah (azze ve celle):

“Hiçbir peygambere yeryüzünde düşmanlarına tam bir darbe indirmedikçe esir almak yaraşmaz. Siz dünya malını istiyorsunuz. Allah ise sizin için ahireti istiyor... Eğer Allah’ın geçmişte verdiği bir

¹²⁹ bkz. Karakaya, Fıkıh Usulü, 78-82.

¹³⁰ Kasas Suresi 15.ayet

¹³¹ bkz. Bakara Suresi 36.ayet.

hüküm olmasaydı, aldıklarınızdan ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."¹³² buyurmuştur.

Tebük savaşına katılmamak için izin isteyen münafıklara izin verilmesi. Bu hususta Allah (azze ve celle): **"Allah seni affetsin. Doğru söyleyenler sana belli olmadan ve yalan söyleyenleri de bilmeden ci-hada çıkmamalarına niçin izin verdin?"**¹³³ buyurmuştur.

Peygamber (s.a.v.)'in zelleleri bizler için bir teşri değildir. Bilakis bunların yanlış oldukları belirtildiği için bunlardan sakınmak gerekmektedir.¹³⁴

Peygamber (s.a.v.)'in İnsanlık İcabi Yaptığı Fiiller

Peygamber (s.a.v.)'in bu türden olan fiilleri de müminleri bağlayıcı değildir. Bunları da şu kısımlara ayırmak mümkündür:

1) Örf ve Adetler: Peygamber (s.a.v.)'in yaşadığı toplumda hakim olan ve Peygamber (s.a.v.) tarafından da yapılan örf ve adetler teşri maksadıyla yapılmadıkları taktirde müminleri bağlamazlar. Mesela Peygamber (s.a.v.)'in yemek yeme, yürüme ve uyuma şekli hadislerle bağlayıcılığı belirtilmediği taktirde bizleri bağlamazlar. Zira bunlar genellikle örf ve adetle ilgili hususlardır. Örneğin elle yemek yemek, yalın ayak yürümek, deveye binmek bizler için yapılması gereken fiiller değildir.¹³⁵ Cumhur indinde Peygamber (s.a.v.)'in bu nevi fiillerine uymak mübahtır.¹³⁶ Ancak sırf Peygamber (s.a.v.)'e kendini benzetmek için bunlar yapılyorsa elbette bir fazilettirler.

2) Tecrübeye Dayanan Fiiller: Peygamber (s.a.v.)'in tecrübe-lerine dayanan, beşer olmasından kaynaklanan ve teşri için yapmadığı belli olan fiilleri, müminleri bağlayıcı değildir.¹³⁷ Bunlara örnek ola-

¹³² Enfal Suresi 67-68.ayetler

¹³³ Tevbe Suresi 43.ayet

¹³⁴ es-Serahsi, *Usul*, II, 86.

¹³⁵ bkz. Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 80.

¹³⁶ Zuhayli, *Usulü'l-Fıkhi'l-İslami*, I, 478.

¹³⁷ bkz. Karakaya, *Fıkıh Usulü*, 80.

rak Peygamber (s.a.v.)'in hurma ağaçlarını aşlamayı uygun görmemesini zikretmek mümkündür.¹³⁸

Sadece Peygamber (s.a.v.)'e Mahsus Olan Hususlar

Peygamber (s.a.v.)'in yaptığı bazı fiiller vardır ki, onlar yalnız kendisine hastır. Onun dışındaki müslümanların o fiilleri yapma yetki ve yükümlülükleri yoktur. Mesela, Peygamber (s.a.v.)'in dört hanımdan daha fazlasıyla evlenmesi, vefatından sonra onun hanımlarıyla evlenmenin yasak olması, gece namazlarının ona farz olması, yiyip içmeden peş peşe oruç tutması, zekat ve sadaka almanın kendisine ve ehli beytine haram olması bu gibi fiillerdendir.

Peygamber (s.a.v.)'in Sehven Kasıtsız Yaptığı Fiilleri

Bunlar da bizlere bir teşri olsunlar maksadıyla yapılmadıklarından bunların aynısını yapmamız caiz değildir. Nitekim Peygamber (s.a.v.)'in namazda eksiklik yapması böyledir. Peygamber (s.a.v.)'in ikinci namazını üç rekat kılarak selam verdiği daha sonra kendisine hatırlatılınca bir rekat daha kılıp sehiv secdesiyle tamamladığı da rivayet edilmektedir.¹³⁹

Görüldüğü gibi Peygamber (s.a.v.)'in bizleri bağlayan teşri fiilleri bulunduğu gibi, bizler için bağlayıcı olmayan ibaha ifade eden fiilleri de vardır, bu itibarla Peygamber (s.a.v.)'in fiili sünnetini çok iyi tahlil edip doğru bir şekilde tasnif etmek yani sınıflandırmak gerekmektedir.

Şimdi yine fiillere dahil olan ancak müstakil bir başlık altında ele alınması gerektiğini düşündüğümüz Peygamber (s.a.v.)'in terklerine bakalım.

¹³⁸ bkz. Müslim, *Sahih*, IV, 1835, No:2361, 2362, 2363.

¹³⁹ bkz. Müslim, *Sahih*, I, 404, No:574.

PEYGAMBER (S.A.V.)'İN TERKLERİ

Peygamber (s.a.v.)'in terkleri de fiillerinden sayılır. Zira terk kişinin yapmaktan el çekmesidir.

Peygamber (s.a.v.)'in yapmak için imkanı olduğu, herhangi bir mani de bulunmadığı halde terkettiği şeyleri de terketmek sünnettendir. Bayram namazlarını mescidde kılablecekken musallada kılması ya da yine bayram namazlarından evvel ve sonra namaz kılmaması bu kabildendir.

Malumdur ki Peygamber (s.a.v.) bir örnektir. Bu sebeple yaptıkları kadar yapmadıkları da önem arzetmektedir. Bu sebeple evvela Peygamber (s.a.v.)'in terkettiği şeylerden neden el çektiğine bakalım ve sebeplerini tesbit edelim.

Peygamber (s.a.v.)'in Terklerinin Sebepleri

Peygamber (s.a.v.)'in terklerinin mahiyetini doğru anlamak ve sünnetin bütünlüğü içerisinde bunun gereğini yerine getirmek için de sebeplerini bilmemiz gerekmektedir. Bu tür terklerin bazı sebepleri vardır. Bunlar:

- 1) Cibilli sebeplerden dolayı terk
- 2) Başkasının hakkı sebebiyle terk
- 3) Farz kılınır endişesiyle terk
- 4) Yanlış anlamalara mahal vermemek adına terk
- 5) Peygamber (s.a.v.)'in ümmetine merhameti sebebiyle terkleri
- 6) İslam ahlakına ters düşmesi sebebiyle terk
- 7) Mahzuru olmadığı halde, yasak zannedilir düşüncesiyle terk
- 8) Mübah olan bir hususu daha efdal olan için terk
- 9) İnsanları dikkate alması ve daha büyük bir zarar kaygısıyla terk
- 10) Münasebeti kalmadığı için terk
- 11) Peygamber (s.a.v.)'in düşünce aşamasında olan ancak fiile dökmekten vazgeçtiği işleri terketmesi.¹⁴⁰

¹⁴⁰ bkz. Çelik, *Tahlilü's-Sünne*, 204-216.

Cibilli Sebeplerden Dolayı Terk

Peygamber (s.a.v.) bazı şeyleri cibilli sebeplerden terketmiştir. Bu nevi terkler aslında caiz olan şeyi, yaratılış icabı hoşlanmaması yüzünden terketmesi manasında ele almak gerekir. Peygamber (s.a.v.)'in keler eti yememesi¹⁴¹ bu kabildendir. Peygamber (s.a.v.)'in bu şekilde terkettiği şeylerin işlenmesinde herhangi bir mahzur yoktur.

Başkasının Hakkı Sebebiyle Terk

Peygamber (s.a.v.) bazen başkasının hakkı sebebiyle bazı şeyleri terketmiştir. Mesela meleklerin hakkını gözeterek sarımsak yemeyi terketmesi böyledir. Burada terkin sebebi işlenecek mübahın başkasının hakkı ile çatışmasıdır. Peygamber (s.a.v.)'in sarımsak yemeyi terketmesi, keler yemeyi terketmesi gibi değildir. Sarımsak yemek Cibril (aleyhisselam)'ın hakkına itibarla sadece Peygamber (s.a.v.) hakkında yasak ya da mekruh olmaktadır. Onun bu hali sürekli idi. Bizim için ise başkalarının rahatsızlığı söz konusu olduğunda aynı şekilde yasaklık ifade eder. Nitekim Peygamber (s.a.v.) de **“Kim sarımsak yada soğan yerse mescidimizden uzak dursun”** buyurarak bu hususa işaret etmiştir. Şu halde bu tür terklerin sakıncaları ortadan kalkınca hükümleri de ortadan kalkar.

Farz Kılınır Endişesiyle Terk

Peygamber (s.a.v.) bazen ümmetine farz olur endişesiyle bazı şeyleri terketmiştir.¹⁴² Nitekim Aişe (radiyallahu anha)'nın beyanına göre Peygamber (s.a.v.) bu kaygı ile kuşluk namazını terketmiştir. Aişe (radiyallahu anha)'nın ise bu namazı kılmaya devam ettiği yine kendisi tarafından beyan edilmiştir. Peygamber (s.a.v.) teravih namazını cemaatle kılmayı da bu sebeple terketmiştir. Bu hususta kendisi: **“Bana sizin durumunuz gizli değildir. Ama bu namazın üzerinize farz kılınmasından ve sizin de ona güç yetirememenizden korktum”** buyurmuştur. Peygamber (s.a.v.)'in vefat etmesi farz kılınma endişesini ortadan kaldırdığı için bu terkin bir kıymeti kal-

¹⁴¹ bkz. el-Buhari, *Sahih*, VI, 2652, No:6839.

¹⁴² eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, III, 33.

manuştır. Şu halde Peygamber (s.a.v.)'in arzusu doğrultusunda bu namazı cemaatle kılmak caiz olmaktadır.

Yanlış Anlamalara Mahal Vermemek Adına Terk

Peygamber (s.a.v.) bazen de insanlar yanlış anlarlar, yaptığı ameli farz zannederler diye o işi terketmiştir. Az evvel zikrettiğimiz teravih namazı misalinde bu düşünce de önemli bir etkindir. Burada öne çıkan durum “sedd-i zeraî” kaidesidir.¹⁴³

Peygamber (s.a.v.)'in

Ümmetine Merhameti Sebebiyle Terkleri

Peygamber (s.a.v.) ümmetine merhametinden ve onları kollamak amacıyla bazı şeyleri terketmiştir. Zira bir esas olarak, mükellefiyetlerin kolay tutulması ve kolay olanın tercihi gereklidir.¹⁴⁴ Nitekim misvakla alakalı olarak Peygamber (s.a.v.)'in: “Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, onlara her namazda misvak tutunmalarını emrederdim” buyurması bundandır. Yatsı namazının tehirinde de böyle davranmış ve “Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, onlara namazı bu saatte kılmalarını emrederedim” buyurmuştur. Bunlar da efdal olana işaret ederler.

İslam Ahlakına Ters Düşmesi Sebebiyle Terk

Peygamber (s.a.v.) bazı şeyleri de sırf İslam ahlakına ters düştüğü için terketmiştir. Mesela Peygamber (s.a.v.) müşriklerden birisinin yakılmasını emretmişti. Daha sonra bundan vazgeçmiş ve “ateşle ancak Allah azab eder. Şu halde bulursanız onu öldürün” buyurmuştur.¹⁴⁵ Yine evlatlarından sadece birisine bağışta bulunan bir zat Peygamber (s.a.v.)'i şahid tutmak isteyince Peygamber (s.a.v.) diğer çocuklara da böylesi bir bağışın olup olmadığını sormuş, olmadığını öğrenince de “Benden başkasını şahid tut zira ben bir hak-

¹⁴³ Çelik, *Tahlilü's-Sünne*, 209

¹⁴⁴ ed-Dihlevî, *Hüccetullahi'l-Balîğa*, I, 356.

¹⁴⁵ Abdülcelîl İsa, *İctihadu'r-Resul*, 77.

sızlığa şahidlik etmem” buyurmuştur.¹⁴⁶ Bu bağış geçerlidir. Peygamber (s.a.v.)’in bundan çekinmesi ise sırf ahlaki bir husustur. Bu yapılan fiilin kerahetine işaret etmektedir. Batıl demememizin sebebi ise Peygamber (s.a.v.)’in başkasını şahid tut buyurmasıdır. Şu halde bu iş kerahetle beraber caizdir.

Mahzuru Olmadığı Halde Yasak Zannedilir Düşüncesiyle Terk

Peygamber (s.a.v.) bazen de bu şekilde bazı fiilleri terketmiştir. Mesela evinde şarkı söyleyen iki cariyeyi dinlememesi buna misaldir. Aişe (radiyallahu anha) hadiseyi şöyle anlatır: Bir defa yanımda Buas ezgileri söyleyen iki cariyeye varken Peygamber (s.a.v.) yanıma geldi ve yatağına uzanıp yüzünü çevirdi. Derken içeriye Ebu Bekir girdi ve beni azarladı. “Peygamber (s.a.v.)’in yanında şeytan düdüğü mü ha!?” dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) **“bırak onları”** dedi. Peygamber (s.a.v.) dalınca ben de işaret edip cariyeleri yolladım. O gün bayram günü idi.¹⁴⁷

Esasen oyun ve eğlence hususunda Peygamber (s.a.v.)’in “Eğlenceyle benim, benimle de eğlenenin işi olmaz” buyurduğu sabittir.¹⁴⁸ Her ne kadar oyun ve eğlence, hakkında bir sakınca olmayan şeylerden ise de Peygamber (s.a.v.) ondan yüz çevirmiştir.¹⁴⁹ Ebu Bekir (radiyallahu anha)’a bırak onları, buyurmasının sebebi de eğlenenin her türlüşününün genel manada yasak zannedilmesi korkusundandır.

Mübah olan Bir Hususu Daha Efdal olan İçin Terk

Peygamber (s.a.v.)’in eşleri arasında günleri taksim mecburiyeti yoktu.¹⁵⁰ Ancak o bu taksim yani “kasm”a riayet etmiştir. Kendisini zehirlemek isteyen kadını öldürmekten vazgeçmesi de bu ka-

¹⁴⁶ Said b. Mansur, *Sünen*, II, 243.

¹⁴⁷ el-Buhari, *Sahih*, I, 335, No:944; Müslim, *Sahih*, II, 607, No:892.

¹⁴⁸ İbnu’l-Esir, *en-Nihaye fi-Garibi’l-Hadis*, II, 109.

¹⁴⁹ eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, IV, 39.

¹⁵⁰ bkz. Ahzab Suresi 51.ayet

bildendir. Bu nevi terkler; her müslüman bulunduğu şer'i makama yaraşır şekilde davranmalıdır, düsturuna işaret ederler.

İnsanları Dikkate Alması ve Daha Büyük Bir Zarar Kaygısıyla Terk

Peygamber (s.a.v.) bazen insanları dikkate alarak bazı şeyleri terketmiştir. Nitekim onun halkın yeni islama girmiş olmasına bakarak Aişe (radiyallahu anha)'ya "Bilmez misin ki kavmin Kabeyi bina ettikleri sırada İbrahim'in temelleri üzerine tam oturtmadılar. Bir kısmını dışarıda bıraktılar. Eğer kavminin henüz cahiliye ile olan anıları taze olmasaydı duvarları Kabeye katar, kapısını da yer ile aynı seviyede yapardım" buyurması bundandır. Bunlar hep sedd-i zerai ilkesine dair uygulamalardır. Nitekim Peygamber (s.a.v.)'in Muhammed adamlarını öldürüyor dedirtmemek adına münafıkları öldürmemesi¹⁵¹ de bu cümledendir.

Münasebeti Kalmadığı İçin Terk

Peygamber (s.a.v.) bir fiili bir münasebeti kalmadığı sebebiyle de bazen terketmiştir. Mesela namazlardaki kunutun terki böyledir. Bir musibet karşısında bir ay süreyle kunut yapmış. Ara soğuyunca bunu terketmiştir. Peygamber (s.a.v.)'in bu nevi terk ettiği fiilleri münasebetin tekrar vücut bulmasıyla gündeme gelebilir.¹⁵²

Peygamber (s.a.v.)'in Düşünce Aşamasında Olan Ancak Fiile Dökmekten Vazgeçtiği İşleri Terketmesi

Peygamber (s.a.v.)'in terklerinden birisi de budur. Mescide namaza gelmeyenlerin evlerini yakmak isteyip bunu fiiliyata dökmemesi de bu hususta misaldir. Ayrıca "Eğer köpekler de ayrı bir ümmet olmasalardı, onların öldürülmesini emrederdim"¹⁵³ hadisi de bu manaya delalet eder.

¹⁵¹ Şelebi, Muhammed Mustafa, *Ta'lilu'l-Ahkam*, 31.

¹⁵² Çelik, *Tahlilü's-Sünne*, 215.

¹⁵³ el-Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübra*, X, 6.

Görüldüğü gibi Peygamber (s.a.v.)'in terkleri de doğru bir şekilde tahlil edilmelidir. Şimdi takriri hadislerle isbat olunan sünnetlere bakabiliriz.

TAKRİRİ SÜNNET

Peygamber (s.a.v.)'in Takrirleri

Takririn ne demek olduğunu daha evvel “gördüğü veya duyduğu bir şeyi Peygamber (s.a.v.)'in onaylamasıdır” şeklinde izah etmiştik. Takriri sünnet Peygamber (s.a.v.)'den muhtelif şekillerde zuhur etmiştir. Peygamber (s.a.v.) bir söz ve fiilden görmese bile haberdar olduğu zaman ve mezkur kavil ve fiile karşı tepkisini göstermeye de kadir iken susmuşsa bize düşen hadiseye bakmak ve anlamaya çalışmaktır.

Buna göre:

1) Şayet o sözü söyleyen yada o işi yapan kimse inançsız ise ve Peygamber (s.a.v.) de bunu biliyor ve sırf bu sebepten sükut etmişse bu takrir hükümsüzdür.

2) Eğer o zat kafır değilse ve o söz ve fiil daha evvel umum ifade eden bir delille haram kılınmış ise o takdirde Peygamber (s.a.v.)'in takriri umumi olan haramlık hükmünün tashihidir, denilir.¹⁵⁴

3) Peygamber (s.a.v.)'in sükut ettiği husus eğer evvelce haram kılınmamış bir husus ise o takdirde onun caiz olduğunun delili olmuş olur. Aksi takdirde beyanın ihtiyaç anından geriye atılması gibi bir durum meydana gelir ki bu caiz olmadığı gibi şeriatta da vaki değildir.¹⁵⁵

4) Peygamber (s.a.v.) eğer duyduğu husustan dolayı memnuniyet izhar etmişse o zaman bu davranışın cevaza delaleti daha açık olur. Bilal (radiyallahu anh)'ın sabah namazına ilave ettiği “es-salatu hayrun mine'n-nevm” ilavesini Peygamber (s.a.v.) memnuniyetle karşılaması bu kabildendir.

¹⁵⁴ bkz. el-Baci, *İhkamu'l-Fusul*, 175.

¹⁵⁵ bkz. el-Baci, *İhkamu'l-Fusul*, 217.

5) Şayet Peygamber (s.a.v.)'in gösterdiği memnuniyet bizzat o filin kendisi için değil de onunla alakalı bir başka şeyden kaynaklandığını gösteren bir delil varsa o zaman iş değişir. Usame b. Zeyd'in nesebi ile alakalı neseb uzmanının onun Zeyd'den olduğuna hükmedince Peygamber (s.a.v.)'in sevinmesi böyledir.¹⁵⁶ Burada peygamberin memnuniyet ve sevinmesi, bu neseb uzmanının işine değil işin neticesinedir.

Takriri hadisler böylece tahlil edilince şimdi onun üzerine terettüb eden hükümlere geçebiliriz.

Peygamber (s.a.v.)'in Takrirlerinin Hükümü

Takriri hadislerin ifade ettiği sünnetlerin bağlayıcılık noktasında muhtelif hükümleri vardır. Buna göre:

1) Takrirden kasdımız Peygamber (s.a.v.)'in görüp onayladığı yada işitip ses çıkarmadığı sözlerde ve fiillerde “la be’se bih”, “la harace fih” manasına gelen ikrarlarıdır. Bunlar ise vacib, mendub veya mübah olabilirler. Ancak mekruh olamazlar. Çünkü mekruhun işlenmesi memnu yani yasaktır. Hal böyle iken onun işlenmesi hakkında Peygamber (s.a.v.)'in susmuş olması düşünülemez.¹⁵⁷ Az evvel dediğimiz gibi hacet anında beyanın tehiri caiz olmaz.

2) Peygamber (s.a.v.)'in ikrarı şayet fiiline muvafıkla hiç şüphesiz ona uymak sahihtir.¹⁵⁸

3) Eğer Peygamber (s.a.v.)'in ikrarı ile fiili muvafık değilse bu cevaza delildir. Huzurunda cahiliye günlerinin konuşulup Peygamber (s.a.v.)'in sadece tebessüm buyurması ama bu konuşmaya iştirak etmemesi de bu kabildendir.¹⁵⁹

4) Peygamber (s.a.v.)'in bilgisi haricinde kalan sahabe davranışları hakkında takrir olamaz.

¹⁵⁶ eş-Şatıbi, *el-Muvafakat*, IV, 38.

¹⁵⁷ bkz. eş-Şatıbi, *el-Muvafakat*, IV, 36.

¹⁵⁸ Çelik, *Tahlilü's-Sünne*, 226.

¹⁵⁹ bkz. Çelik, *Tahlilü's-Sünne*, 226.

5) Peygamber (s.a.v.)'in açık onayı alınmamış sahabe fiileri de takrirden sayılamazlar.

6) Peygamber (s.a.v.)'in ikrarları ashabın sözlerinden anlaşılır. Mesela ashabdan gelen "Biz Peygamber (s.a.v.) zamanında şöyle şöyle yapardık" şeklindeki ifadeler de takrir cümlesindendir.¹⁶⁰

Sünnet nevilerine dair bahisler ve bu nevilerden çıkarılacak ahkama dair bahisler genel olarak bunlardan ibarettir. Bunlar muhkem olan yani kendisine zıt manada gelen bir hadis veya başka bir şer'i delil bulunmayan hadislerle alakalıdır. Eğer hadis muhkem değilse ortada tearuz var demektir ve evvela bu tearuzun izale edilmesi, giderilmesi gerekir. Şimdi bu tabirleri açalım ve ne yapmamız gerektiğine bakalım.

TEARUZ

Sened ve metnin titiz incelenmesi neticesinde bir hadisin ya makbul veya merdud olduğu anlaşılır.¹⁶¹ Hadisleri metin olarak evvelce zikrettiğimiz şekilde sahih sünnetle mukayese edince de iki durum karşımıza çıkar.

- 1) Ya hadis sahih sünnete uygundur,
- 2) Ya da hadis sahih sünnete uygun değildir.

Bunu diğer mukayeseler için de söyleyebiliriz ancak az evvel söylediğimiz gibi en kestirme ve kapsamlı yol sabit sünnetle mukayese olduğu için bu noktadan hareket ediyoruz. Eğer hadis sahih ve sabit bir sünnete uygun değilse tearuz var demektir.

Tearuz lugatta cihet, yön, taraf manalarına gelen urd' kökünden gelmektedir. İki sözden birinin diğerinin önüne durup onu yöneldiği cihete gitmesini engelleyen iki söze "müteariz kelam" denmektedir.¹⁶²

İstilahta, eşit kuvvette iki şer'i delilden birinin, bir mesele hakkında bir anda gerektirdiği hükmün, diğer bir delilin aynı mesele

¹⁶⁰ bkz. Çelik, *Tahlilü's-Sünne*, 226-230.

¹⁶¹ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 69-70.

¹⁶² eş-Şevkani, *İrşadu'l-Fuhul*, 241.

hakkında gerektirdiği hükme aykırı olmasına “tearuz” denmektedir.¹⁶³ Mesela, iki delilden biri müsbet yani olumlu, diğeri menfî yani olumsuz bir hüküm ifade edebilir. Aynı şekilde bir delil bir konuda helal, diğeri bir delil ise haram hükmü ihtiva edebilir. Yine iki delilden birinin gösterdiği sayı, diğeri delilin gösterdiği sayıdan farklı olabilir.

Tearuzun şart ve rükünleriyle nasıl halledileceğine dair söz etmeden evvel tearuzu gündeme getiren rivayetlerin tarifini yapmak yerinde olacaktır.

Muhkem (المحكم) Hadisler

Muhkem hadis, kendisine zıt manada bir hadis, şer’i bir delil bulunmayan hadis demektir.¹⁶⁴ Hadislerin büyük çoğunluğu böyledir.¹⁶⁵ Misal:

لا يقبل صلاة بغير طهور ولا صدقة من غلول

Manası: “Taharetsiz namaz, aşırılan maldan sadaka kabul olunmaz”¹⁶⁶ Burada ifade olan sahih bir sünnettir. Muarız da yani taharetsiz namazın makbul olduğunu veya gayrı meşru bir şekilde kazanılmış maldan sadakanın meşru olduğuna dair hiçbir şekilde bir hadis yoktur.

Muhtelif (المختلف) Hadisler

Başka bir hadise, zahiren yani görünüşte zıt manada olan hadise “muhtelif hadis” denir. Peygamber (s.a.v.)’in hadisleri arasında veya hadisleri ile diğeri dini bilgiler arasında aslında bir zıtlık olmaz. Dolayısıyla böyle bir durum varsa bunun mutlaka meşru bir izahı olmalıdır.

Böyle bir durumda başlıca dört ihtimal gündeme gelir:¹⁶⁷

¹⁶³ Serahsi, *Usul*, II, 12; el-Berzenci, *et-Tearuz ve’t-Tercih*, I, 23-31.

¹⁶⁴ Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 104.

¹⁶⁵ el-Cezairi, *Tevcihu’n-Nazar*, I, 436.

¹⁶⁶ Müslim, *Sahih*, I, 203 No:224.

¹⁶⁷ Bu ihtimaller makbul hadisler arasındaki tearuzla alakalıdır. Zayıf hadislerin makbul hadislere muhalefet edemeyeceğini zaten beyan ettik.

- 1) Hadis nesh olunmuştur. Nesh edene riayet edilmelidir.
- 2) Muhtelif hadislerden birisi tercihe şayandır ona riayet etmek gerekir.
- 3) Hadislerin tevili mümkündür şu halde araları bulunmalıdır.
- 4) Karar verebilecek elimizde yeteri kadar malumat yoktur. Bu durumda da tevakkuf olunur.

Sonucu etkilediğinden dolayı bu ihtimallerden hangisinin ilk önce söz konusu edileceği meselesinde alimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Yukarıdaki sıra ekseriya Hanefi alimlerin takip ettiği sıradır. Hadis alimleri tevil, nesh, tercih, tevakkuf sırasını, geri kalan alimlerin cumhuru ise tevil, tercih, nesh, tevakkuf sırasını uygun görmüşlerdir.¹⁶⁸ Ben Hanefilerin neshi öne aldıkları hususundaki iddiayı kabul etmemekle beraber yine de bu şekilde buraya almış bulunuyorum. Bu hususla alakalı bir tahkikat az sonra gelecektir.

Bu tariflerden sonra tearuz halinde ne yapacağımıza dönebiliriz. Evvela bize düşen ortada gerçekten bir tearuz olup olmadığını tesbit etmektir.

Tearuzun Rüknu

Hanefi uleması, aynı mahal ve vakit için sevk edilmiş ve zıt hüküm ifade eden iki delilin eşit kuvvette olmasını, tearuzun rüknu olarak kabul etmişlerdir. Yani muayyen bir meselede eşit kuvvette bulunan ve iki zıt hüküm ifade eden deliller arasında tearuz caiz ve vaki olabilir. Aksi halde yani delillerden birinin kuvvetli, diğerinin zayıf olması halinde tearuz söz konusu olmaz. Bu durumda kuvvetli olan delil ile amel edilir. Mesela, mütevatir ve meşhur hadisler arasında tearuz vuku bulmaz. Çünkü mütevatir hadis kuvvet yönünden meşhur hadisten önce gelir.

Tearuzun Şartları

Tearuzun şartlarına gelince;

¹⁶⁸ *Aydın, Hadiste Tesbit Yöntemi*, 104.

1) **Mahal birliği:** Zıt hüküm ifade eden iki delilin tearuz etmesi aynı mahal yani aynı konuda olabilir. Mesela nikahla ilgili nasslar, sahalarına göre farklı hükümler ihtiva etmektedirler. “İstedığınız kadınlardan... nikahlayınız”¹⁶⁹ ayetine göre bir erkeğin herhangi bir kadınla nikahının mubah olduğu ifade edilmektedir. Fakat “Annelerinizle nikahlanmanız haram kılındı”¹⁷⁰ ayeti de anne ile evlenilmeyeceği hükmünü belirtmektedir. Fakat mezkur iki ayet arasında tearuz yoktur. Çünkü mahalleri farklıdır.

2) **Tarih birliği:** Tearuz aynı tarihte nazil ve varid olup farklı hüküm ifade eden iki nass arasında söz konusu olabilir. Nüzul ve vürud tarihleri farklı olduğu kesin olarak bilinen ayet ve hadisler arasında tearuz olmaz. Mesela içki ile ilgili ayetler incelendiği zaman, önce inen ayetlerde içkinin helal, sonra inenlerde ise haram olduğu görülmektedir.¹⁷¹ Mezkur ayetlerin nüzul tarihleri farklı olduğu için aralarında tearuz bulunmamaktadır. Çünkü, önce inen ayetler mensuh, sonrakiler ise nasih olarak kabul edilir.

3) **Vakit birliği:** İki nassdan biri bir vakitte bir konuda bir şeyin yapılmasını helal, diğeri de o konu ve vakitte o şeyin yapılmasını haram kılıyorsa, o iki nass arasında tearuz bulunuyor demektir. Ancak bir nass bir şeyin yapılmasını bir vakitte haram, diğeri bir nass da başka bir vakitte helal kılıyorsa, o iki nass arasında tearuzun bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Mesela Ramazan ayında oruç tutmak farzdır. Oruç gündüz vaktinde tutulur. Oruçlunun gündüz vaktinde yeme, içme gibi hareketlerde bulunmasını, nasslar yasaklamaktadır. Fakat Ramazan ayında geceleri bu hareketler serbest bırakılmış, hatta sahura kalkmak teşvik edilmiştir. Bu sebeple farklı hüküm ifade eden bu nasslar arasında vakit birliği olmadığı için tearuz da yoktur.¹⁷²

4) **Zıd hüküm:** Herhangi bir konu mahal için sevk edilmiş birden çok nass, aynı hükmü taşıyorsa, haliyle o nasslar arasında tearu-

¹⁶⁹ Nisa Suresi 3.ayet

¹⁷⁰ Nisa Suresi 23.ayet

¹⁷¹ bkz. Bakara Suresi 219., Nisa Suresi 43., Maide Suresi 90-91. ayetler.

¹⁷² Atar, Fıkıh Usulü, 254-255.

zun bulunması mümkün değildir. Bir konu veya vakitte varid olan nasslar, zıd hüküm ifade ederlerse o zaman tearuzdan basedilebilir. Mesela, namaz ile ilgili nasslar arasında bir tearuz bulunmaz. Çünkü hepsi namazın farz olduğunu ifade ederler. Mesela, şahitlikle ilgili iki hadis bulunmaktadır. Bunlardan birinde kendisine sorulmadan yapılan şahitliğin iyi bir iş olduğunu, diğerinde ise iyi bir iş olmadığı haber veriliyor. Dolayısıyla bu iki nass arasında zahir de tearuz varmış gibi görülüyor. Bu iki hadis arasındaki tearuz, telif usulü ile giderilebilir. Şöyle ki, birinci hadis Allah hakkını, ikinci hadis ise kul hakkını ilgilendiren konulardaki şahidliğe haml edilir ve böylece tearuz giderilmiş olur.¹⁷³

Peygamber (s.a.v.)'in Sünneti ile Aralarında Tearuz Vaki Olan Deliller

- 1) Kitap ile Sünnet,
- 2) Sünnet ile Sünnet,
- 3) Sünnet ile İcma,
- 4) Sünnet ile Kıyas,

Tearuz Nasıl Giderilir

Usul alimleri, nasslar arasında zahirde bulunan tearuzun izalesi için bir takım kaideler koymuşlardır. Hanefi fakihleri, aralarında tearuz bulunan nasslarda tearuzu giderirken önce nassların nüzul ve vüruduna bakarlar ve önceki nassı mensuh, sonrakini nasih kabul ederler. Böylece iki nass arasındaki tearuzu gidermiş olurlar. Ancak nassların nüzul ve vürud tarihleri bilinmezse, tearuzu gidermek için uygulanacak ikinci yol, tercihtir. Şayet iki nassdan birinin diğerine tercihi mümkün olmazsa, cem ve telif metodu uygulanır ve her iki nassla da amel cihetine gidilir. Bu yoldan da bir sonuç alınamazsa her iki nass “yok” kabul edilir ve her ikisiyle de amel edilmez.

¹⁷³ Atar, *Fıkıh Usulü*, 255.

Mütekellimin¹⁷⁴ mesleğine göre nassların tearuzu halinde önce cern ve telif, sonra tercih, ondan sonra da nesh, en sonunda da tesaküt cihazına gidilerek tearuz giderilir.

Bu arada muhaddisler de hadisler arasında vaki olan tearuzu giderirken cern ve telif, nesh, tercih ve tevakkuf sırasını takib ederler.¹⁷⁵

İzah: Hanefi ulemasının neshi öne aldıkları iddiası aslen tutarsız bir iddiadır. Bu ancak bazılarına göre böyledir dersek hata etmiş olmayız. Evvela bilmek gerekir ki birçok kimseler İmam Ebu Hanife ile sair imamları arasındaki ihtilafın esasının, Pezdevi ve benzeri alimlerin kitaplarında zikredilen metodlar üzerine bina edildiğini sanırlar. Hakikat şu ki, bu metodların çoğu onların görüşlerinden çıkarılmıştır. Yani, “has açıktır, beyana ihtiyaç göstermez”, “ziyade, nesh-tir”, “am, has gibi katidir”, “ravilerin çokluğu, tercih sebebi değildir”, “rey kapısı kapanınca fakih olmayan kimsenin hadisi ile amel vacib olmaz”, “mefhumu şart ve mefhumu vasma asla itibar yoktur”, “emir mutlaka vücub ifade eder” gibi kaideler, imamların görüşlerinden çıkarılmıştır. Bunların bizzat Ebu Hanife ve imameynden¹⁷⁶ rivayet edilmesi, onlara isnad olunması doğru değildir.¹⁷⁷

Bunu anladıktan sonra neshin takdimi meselesini de bu çerçevede anlamak gerekir. Bu şekilde anlamaya yol açan en büyük etken belki de Hanefi usulcülerden el-Kerhi'nin: “Ebu Hanife ve ashabından rivayet edilenlere muhalif düşen her nass (ayet ve hadis) ya mensuhtur veya tevil olunur”¹⁷⁸ kavlidir. Ancak her ne hikmetse bu sözü devamlı tekrar edip duranlar sonundaki “Evla olan aralarında uygunluk yönü bulunarak tevil yapmaktır” kavlini hiç görmemiş gibi davranmaktadırlar. Burada Neshin takdimini iki noktadan ele almak gerekir. Nesh ihtimali telif ve tevil gibi ihtimallerden önce kontrol

¹⁷⁴ Mütekelliminden maksad usulü hadis kitaplarını izah ederken zikrettiğimiz Hanefi usulünün mukabili olan usul sahibleridir.

¹⁷⁵ bkz. Çakan, *Hadis Usulü*, 148.

¹⁷⁶ İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed b. Hasan

¹⁷⁷ ed-Dehlevi, *el-İnsaf*, 108. Bu hususla alakalı misaller için bkz. *el-İnsaf*, 109-110. (Türkçesi)

¹⁷⁸ Kerhi, *Usul*, 84-85.

edilir. Bunun izahı şudur: Açık bir şekilde nesh söz konusu olan bir delilin telif ve tevilini yapmaya gerek yoktur. Zira mensuh bir delil, delil olmak makamında değildir. Hem nasih ve mensuhu arasında teknik manada muarazadan söz edilemez. Bu sebeple evvela nesh ihtimali gündeme gelir ve gereken tedkikler yapılır. Ancak Hanefi ulemasının nesh ile alakalı şartlarını tedkik edince göreceğiz ki bu şartların tatbiki evvela telif metodunu uygulamayı gerekli kılar. Şu halde Hanefi ulemasının bu husustaki kavillerine bakınca görülür ki tearuz halinde telif, nesh, tercih ve tevakkuf sırasına uyulur.

Biz, tearuzu giderme yollarını, yukarıda yaptığımız izah çerçevesinde yine fukaha mesleğinde kabul edilen sıralamayı esas alarak inceleyeceğiz.

NESH (النسخ)

Hanefi uleması, tearuz vaki olan deliller arasında tearuzu giderirken ilk önce iki delil arasında nesh olayının cereyan edip etmediğine bakarlar¹⁷⁹ ve şartları dahilinde önce inen nassı mensuh, sonrakini nasih olarak kabul ederek tearuzu gidermiş olurlar.

Nesh, önceki şer'i bir hükmün sonraki şer'i bir hüküm tarafından iptal olunması demektir. Hadisler arasında böyle bir durumun varlığı bir gerçekliktir. Ancak verilen örneklerin çoğunun tartışmalı olması, hadisler arasında da neshin çok az olduğunu gösterir. Burada ifade edelim ki, nesh muvakkat olarak konulan şer'i bir hükmün, zamanı gelince şer'i başka bir delil ile son bulduğunu bildirmekten ibarettir. Bu bakımdan nesh, Allah'a göre beyan, insanlara göre ise hükmü başka bir delille değiştirmek yani tebdildir.¹⁸⁰ Çünkü o hükmün hangi zamana kadar devam edeceğini Allah (azze ve celle) önceden bilmektedir. İnsanların ise bu konuda bilgisi bulunmamaktadır.

Nesh halinde bazen bir hükmün yerine başka bir hüküm konulabileceği gibi, bazen de sadece hüküm kaldırılmış olur. Mesela,

¹⁷⁹ Tarifin doğrusu budur. Nesh ihtimaline bakılır ancak hemen nesh tatbik edilir demek doğru değildir.

¹⁸⁰ Serahsi, *Usul*, II, 54.

namazda Kudüs cihetine yönelme hükmü kaldırılmış, onun yerine Kabe'ye yönelme hükmü getirilmiştir. Halbuki muta nikahı ve şarabın içilmesi hususundaki serbesti neshedildiği halde onların yerine başka hükümler getirilmemiştir. Yeni konan hüküm, neshedilen hükme eşit olabileceği gibi, bazen ondan daha hafif veya daha ağır olabilir.¹⁸¹

Nesh ve Tahsis

Tahsis, ammin yani umumi olanın bazı fertlerini hükmün şümulü dışında bırakmaktır. Nesh ise, şer'i bir hükmün sonradan gelen bir nass ile kaldırılmasıdır. Nesh, hükme dahil olan bütün fertleri ilgilendirdiği gibi bazı fertleri de ilgilendirebilir. Bütün fertlerden hüküm kaldırıldığı zaman külli nesh, bazı fertlerden kaldırıldığı zaman da cüzi nesh söz konusu olur. Nesh ile tahsis arasındaki farklar şunlardır:

1. Nesh halinde hüküm bütün fertlerden kalkabilir. Yani sonra gelen bir delille yani nasihle hüküm, bütün fertlerden kalkabilir. Buna külli nesh denir. Mesela, kıblenin tahvili gibi.

2. Nesh halinde bütün fertlere şamil olan hüküm, bazı fertlerden kalkabilir. Buna "cüzi nesh" denilir. Mesela: *"İffetli müslüman kadınlara zina iftira edenler, sonra (bunu ispat için) dört şahit getirmeyenler (var ya) işte bunlara seksen değnek vurun,"*¹⁸² ayetinin hükmü, karılarına zina isnad iddialarını şahitlerle ispatlayamayan kocalar hakkında Hanefilere göre *"Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir."*¹⁸³ ayetiyle neshedilmiştir.

3. Tahsis halinde hüküm, başlangıçta bazı fertlere şamildir, bazılarına ise şamil değildir. Muhassis delil, yani tahsis eden hükmün hangi fertlere şamil olmadığını gösterip, beyan eder. Tahsis

¹⁸¹ eş-Şevkani, *İrşadu'l-Fuhul*, 165.

¹⁸² Nur Suresi 4.ayet

¹⁸³ Nur Suresi 6.ayet

umumi delil ile beraber geldiği gibi sonra da gelebilir. Ancak amın-
dan sonra gelen tahsis delilinin amın ile amel olunmadan önce va-
rid olması gerekir. Şayet amın ile amel olunduktan sonra gelirse,
ona cüzi nesh denir.

4. Tahsis hissi ve akli delillerle de olabildiği halde cüzi nesh sa-
dece şer'i delillerle olabilir.

Tahsis ile neshin farklarını böylece izah ettikten sonra neshin
vuku bulunduğu zaman hakkında konuşmak yerinde olur.

Neshin Zamanı

Nesh, Peygamber (s.av.) zamanında vuku bulmuştur. O'nun
vefatından sonra ise neshin vuku bulması mümkün değildir. Çünkü
nesh vahiy yoluyla olmaktadır. Vahiy dönemi O'nun vefatıyla bitti-
ğine göre O'ndan sonra neshin vuku bulması da düşünülemez. Buna
göre kıyas veya icma ile nesh vaki olmaz.

Neshin Mahalli Mensuhun Şartları

Şimdi, Peygamber (s.av.) zamanında mensuhun şartlarını gö-
receğiz.

1) Fer'i şer'i hükümlerde nesh cereyan eder. Ancak nasslarda o
hükümün kıyamete kadar devam edeceğine dair bir delil bulunursa,
o nasslarda da nesh cereyan etmez. Mesela, "Cihad kıyamete ka-
dar devam edecektir"¹⁸⁴ hadisi de böyledir.¹⁸⁵ İtikadi hükümlerde
ise zamanla değişmeyecekleri için nesh vuku bulmaz.¹⁸⁶

2) Hissi ve akli hükümlerde de nesh düşünülemez. Mesela Pey-
gamber (s.av.)'in "Muhakkak ki ateş sizin için düşmandır. Uyuya-
cağınız zaman onu söndürünüz"¹⁸⁷ emriyle alakalı neshten söz edile-
mez Çünkü akıl ve his bunun doğru olduğunu her zaman kabul eder.

3) Akılın kötülüğüne hükmedilebileceği kötülükler; mesela hak-
sız yere adam öldürmeyi yasaklayan ve bundan sakındıran nasslarla

¹⁸⁴ el-Buhari, *Sahih*, III, 1047, No:2694, Müslim, *Sahih*, III, 1493, No:1873.

¹⁸⁵ bkz. Serahsi, *Usul*, II, 60; Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, III, 164.

¹⁸⁶ bkz. Ebu Hanife, *el-Alim ve'l-Müteallim*, 13; Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, III, 163.

¹⁸⁷ Buhari, *Sahih*, V, 2319, No:5936; Müslim, *Sahih*, III, 1596, No:2016.

iyiliğini insanın kavrayabileceği ana-babaya iyilik gibi hukuki ve ah-laki hükümler ihtiva eden nasslarda nesh düşünülemez.

4) Tarihi hadiselerden haber veren nasslarda da nesh tasav-vuru mümkün değildir. Mesela, Ad kavminin yok edildiğini bildiren ayetlerde¹⁸⁸ nesh düşünülemez. Peygamber (s.a.v.)'in “Kalbe atılan korku vasıtasıyla bir aylık mesafedekilere karşı yardım gördüm”¹⁸⁹ hadisinde de durum budur. Haber veren bir sözün neshi onu haber vereni yalanlamak olur. Şari'in yalan söylemesi ise muhaldir.

Nasihin Şartları

1) Mensuh gibi, nasihin de fer'i ve şer'i delil olması gerekir.

2) Nasihin, mensuh delil kuvvetinde veya ondan daha kuvvetli olması gerekir. Başka bir ifadeyle, şer'i delil Kur'an ve Sünnet nassı olmalıdır. İcma ve kıyas, Kur'an ve sünnet kuvvetinde olmadıkları için nasih olamazlar.

3) Nasih delil, mensuh hükümden sonra gelmiş olmalıdır. Şu halde tahsis,¹⁹⁰ istisna,¹⁹¹ şart,¹⁹² sıfat,¹⁹³ gaye,¹⁹⁴ bedel-i ba'z¹⁹⁵ şer'i hükme bitişik ve aynı zamanda geldikleri için nesh sayılmazlar.

¹⁸⁸ Hakka Suresi 5-6.ayetler

¹⁸⁹ el-Buhari, Sahih, I, 328, No:128, Müslim, Sahih, I, 370, No:521.

¹⁹⁰ Tahsis ammin yani umumi olanın ihtiva ettiği bazı fertlerini onun hükmün-den çıkarmaktır. Tahsis eden delile muhassıs tahsis olunan ammin'e da mu-hassas denilir.

¹⁹¹ İstisna, (illa) gibi bir edat ile ilk cümlemin hükmünden bazı fertlerin hariçte tutulmasına denir.

¹⁹² Bir işin meydana gelmesini, diğer bir işin meydana gelmesine bağlamaya şart denir.

¹⁹³ Vasıf demektir. Kırmızı kalem deyince kırmızı, kalemin sıfatı olur. Şu halde “bana kalemleri ver, kırmızı kalemleri” diyen kişi burada sıfatla istisna yap-mış olmaktadır.

¹⁹⁴ Gayeden kasıt tahdid yani sınırlama demektir. Mesela “Borcunu öde” emri derhal ödemeyi ifade eder. Bunu “Borcunu öde, ay sonuna kadar müddetin var” şeklinde dillendiren ödeme işini ay sonu ile kayıtlamış olur. Bu kayda da gaye denilir.

¹⁹⁵ Mesela “Hepiniz benimle gelsin” diyen kişi bunu umumi söylemiştir ancak sözüne “yalnız gücü yetecek olanlar” şeklinde devam ederse bu bedel-i ba'z olur.

4) Eğer nesh sarîh değilse, her iki nassın telifi imkansız bulunmalıdır. Muarız nassların bağdaştırılması mümkün olan yerlerde nesh cihetine gidilmez, telif ciheti tercih edilir.

İşte bu son şart az evvel savunduğumuz davamızın haklılığını ortaya koymaktadır. Hanefî uleması indinde nesh takdim olunur sözü mutlak manada doğru değildir.

Neshin Çeşitleri

Nesh iki çeşittir:

- 1) Sarîh ve zımnî nesh
- 2) Külli ve cüzi nesh

Sarîh ve Zımnî Nesh

1. **Sarîh Nesh:** Peygamber (s.a.v.)'in neshi açıkça belirttiği neshtir. Mesela, kabir ziyareti ve kurban etlerinin saklanması yasağını veya bazı kablalarla alakalı koyduğu yasağı kaldırdığını¹⁹⁶ bizzat Peygamber (s.a.v.) ifade buyurmuştur.

2. **Zımnî Nesh:** Sonraki konulan hükümde öncekini kaldırdığını açıkça zikretmez. Fakat önceki hükme aykırı olarak konan bu hüküm, diğeriyle neshten başka bir yolla bağdaştırılamaz. Mesela, Ebu Hüreyre (radiyallahu anh) Peygamber (s.a.v.)'den: “**Her kim cünüb olarak sabahlarsa oruç tutamaz**”¹⁹⁷ hadisini rivayet etmiştir. Buna mukabil aynı hususta Aişe ve Ümmü Seleme (radiyallahu anhuma) da “Peygamber (s.a.v.) ihtilam olmadan cünüb olarak sabahlar, orucunu da tutardı” demiştir.¹⁹⁸ Şu halde Ebu Hüreyre hadisi İslamın ilk zamanlarına hastır daha sonra bu hüküm nesholunmuştur, deriz.

Külli ve Cüzi Nesh

1) **Külli Nesh:** Önceden konulan bir hükmü, fertlerin tamamından kaldırılmasıdır. Kabir ziyaretlerinin serbest bırakılması böyledir.

¹⁹⁶ **Müslim, Sahih**, III, 1563, No: 1977.

¹⁹⁷ **Müslim, Sahih**, II, 779, No: 1109.

¹⁹⁸ **Ahmed, Müsned**, VI, 308, No: 26672.

2. Cüzi Nesh: Önceden bütün mükelleflere konulan bir hüküm, sonradan bazı fertlerden kaldırılmasıdır.

Ayetler ve Hadisler Arası Nesh

Ayetin ayetle, hadislerin hadisle neshi ittifak edilen noktadır. İhtilaf; ayetin hadisi, hadisin ayeti neshindedir. Bunlar yanında sünneti; ahad, mütevatir bölümlerine ayırarak nesh vakası içinde her biri için ayrı iddiada bulunanlar vardır.

Burada Kur'an'ın sünneti, sünnetin ayeti neshini gösteren misallere yer vereceğiz.

Ayetin Hadislerle Neshi

Ebu Hanife, İmam Malik gibi alimler sünnetin de vahiy mahsulü olduğunu ileri sürerek mütevatir ve meşhur sünnetle Kur'an ayetlerinin neshedilebileceğini ifade etmişlerdir. Mesela, az evvel de zikrettiğimiz Bakara suresinin 180. ayetini “**varis için vasiyyet yoktur**” hadisi neshetmiştir.

Hanefi uleması indinde Kitabın sünnetle neshi şu kayıtlara bağlıdır:

1) Mütevatir ve meşhur haberle Kur'an ayetlerinin neshi caizdir.¹⁹⁹

2) Haber-i ahadla ayetin neshi Peygamber (s.a.v.)'den sonra caiz değildir.²⁰⁰

3) Mürsel hadislerle ayetin neshi caiz değildir.²⁰¹

Sünnetin Kur'an'la Neshi

İmam Şafii'den başka alimler, Sünnetin Kur'an'la neshini caiz görmüşlerdir. Mesela, Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicret et-

¹⁹⁹ Serahsi, *Usul*, II. 77; *Keşfu'l-Esrar*, III. 182.

²⁰⁰ Serahsi, *Usul*, II. 77. Kitabın haber-i vahidle neshi, kıblenin tahvilinin Kuba ehline bir kişi tarafından haber verilmesinde olduğu gibi ancak Hz. Peygamber hayatta iken caizdir. (bkz. Age. II. 77-78).

²⁰¹ Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, III. 5; Serahsi, *Usul*, I. 361.

tikten sonra Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılmışlardır. Sonradan bu sünnet **"Yönünü Mescid-i Haram'a çevir"**²⁰² ayetiyle nesholunmuştur.²⁰³

Sünnetin Sünnetle Neshi

Mütevâtir ve Meşhur sünnetle sünnetin bütün nevilerinin neshi caizdir. Ancak ahad sünnetle mütevâtir ve meşhur sünnetin nesholunmasını²⁰⁴ Zahirilerden başka kimse kabul etmez. Ahad sünnetin, başka bir ahad sünnetle neshine ise yine bir mani bulunmamaktadır.²⁰⁵ Mürsel hadislerle nesh olmayacağını da yerinde söylemiştik.²⁰⁶

Mesela, Peygamber (s.a.v.) önceleri insanları kabir ziyaretinden menetmişti. Sonradan bu hükmü **"Sizi kabir ziyaretinden menetmiştim. Artık ziyaret edebilirsiniz. Çünkü onda ahireti hatırlama durumu vardır"**²⁰⁷ hadisiyle neshetmiş ve bu yasağı kaldırmıştır. Aynı şekilde önceleri kurban etlerinin saklanması yasaklanmış ve **"sizden kimse kurbanından üç günden fazla yiyemez"**²⁰⁸ buyrulmuş, sonradan bu hüküm **"sizi kurban etlerinden nehyetmiştim artık yiye ve de saklayın"**²⁰⁹ hadisiyle kaldırılarak nesh gerçekleşmişti. Bunun gibi Peygamber (s.a.v.) evvela **"ateş değmiş şey sebebiyle abdest alın"**²¹⁰ buyurmuştur. Ancak daha sonra Cabir (radiyallahu anı) bu babta **"Peygamber (s.a.v.)'in iki işinden sonuncusu ateş değmiş şey sebebiyle abdest almayı terketmektir"** demiştir.²¹¹

²⁰² Bakara Suresi 144.ayet

²⁰³ bkz. Ünal, *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı*, 213.

²⁰⁴ Molla Hüsrev, *Miratu'l-Usul*, 202.

²⁰⁵ Pezdevi, *Kenzu'l-Vusul*, III, 186.

²⁰⁶ Serahsi, *Usul*, I, 361.

²⁰⁷ Ebu Davud, *Sünen*, II, 237, No:3235.

²⁰⁸ et-Tirmizi, *Sünen*, IV, 257, No:1799; Ahmed, *Müsned*, II, 16, No:4643.

²⁰⁹ et-Tirmizi, *Sünen*, IV, 94, No:1510; en-Nesai, *Sünen*, VII, 170, No:4230; İbni Mace, *Sünen*, II, 1055, No:3160; Ahmed, *Müsned*, V, 76, No:20748.

²¹⁰ Ebu Davud, *Sünen*, I, 99, No:195.

²¹¹ Müslim, *Sahiḥ*, III, 1563, 1977; Ebu Davud, *Sünen*, I, 98, No:192; en-Nesai, *Sünen*, I, 108, No: 185.

Neshi ve nevilerini böylece izah ettikten sonra, şimdi iki müte-arız hadis arasında nesh olup olmadığını nasıl tesbit ederiz bunun yollarına bakalım.

Neshi Tesbit ve Bilme Yolları

Bir hükmün nasih veya mensuh olduğu dört yolla bilinir.

1) **Peygamber (s.a.v.)’in beyanı ile:** Peygamber (s.a.v.) bazen açık olarak nesh ifadesini kullanarak bazen da neshe delalet edecek zımni beyanlarıyla neshe işaret etmiş olabilir. Mesela yukarıda da zikrettiğimiz, kabirleri ziyaret yasağının kaldırıldığı bizzat kendi ifa-delerinde yerini bulmuştur.²¹²

2) **Sahabenin verdiği bilgilerle:** Ali (radiyallahu anh)’ın “Pey-gamber (s.a.v.), cenaze geçerken kalkmamızı bize emrederdi, sonra kendisi oturdu, bize de oturmamızı emretti” sözü ile Sa’d’ın “Biz sec-deye giderken ellerimizi dizlerimizden önce yere koyardık, ellerimiz-den önce dizlerimizi yere koymakla emrolunduk” sözleri buna açık birer misaldir. Bir de sahabinin “bu, iki uygulamanın sonuncusudur”²¹³ veya “falan hüküm nesholundu” gibi sözleri de neshi belirtir.²¹⁴

3) **Tarih yoluyla:** Birbirine muarız yani zıt iki delilin teşri ta-rihleri biliniyorsa, daha sonraki hüküm ve emir nasih olarak kabul edilir. Mesela, Şeddat’ın rivayetine göre hacamat yapanın ve yaptı-ranın oruçları bozulur. İbn Abbas’ın rivayetine göre ise Peygamber (s.a.v.) oruçlu olduğu halde kan aldırılmıştır.²¹⁵ Şeddat’ın rivayet et-tiği hadis Mekke’nin fethi senesinde varid olmuştur.²¹⁶ İbni Abbas ise Peygamber (s.a.v.)’in kan aldırıldığına Veda Haccı senesinde şa-hid olmuştur.²¹⁷ Mekke’nin fethi veda haccından daha öncedir. İşte

²¹² Serahsi, *Usul*, II, 77; *Pezdevi*, *Kenzu’l-Vusul*, III, 186.

²¹³ bkz. *Müslim, Sahih*, III, 1563, 1977; *Ebu Davud, Sünen*, I, 98, No:192; *en-Nesai, Sünen*, I, 108, No:185.

²¹⁴ bkz. *Müslim, Sahih*, II, 802, No:1145; *Ebu Davud, Sünen*, I, 702, No:2301; II, 326, No:3590; *et-Tirmizi, Sünen*, VI, 200, No:3531.

²¹⁵ bkz. *Buhari, Sahih*, II, 685, No:1836.

²¹⁶ *Ahmed, Müsned*, IV, 122, No:17153.

²¹⁷ bkz. *et-Tirmizi, Sünen*, III, 144, No:774.

muahhar yani evvelki fiili sünnet ile mukaddem yani sonraki hadisin neshedildiği anlaşılmaktadır.

4) **İcma ile:** Alimlerin birbirlerine muarız iki delilden birinin önce ve diğerinin sonra geldiği hususunda ittifak etmeleriyle nesh tesbit edilir. Mesela; Dördüncü defa şarap içenin katli hakkındaki hükmün mensuh olduğu, icmanın delaletiyle bilinmiştir. Yani bu hükmün hilafı hakkındaki muahhar yani sonra gelen bir şer'i hüküm bulunduğuna icma şahadet etmektedir.

TERCİH (الترجیح)

Birbirine zıt manalar taşıyan hadislerden birini, bazı özelliklerine bakarak üstün görüp almaya tercih denilir. Bir hadisi diğerinden üstün kılan söz konusu özelliklere “müreccihat” yani tercih sebepleri denilir.

Tercih Şartları

Tercihin şartları üçtür. Bunlar:

1) **Sübutta eşitlik:** Kur'an sübut yönünden katidir, ahad haber ise zannidir. Dolayısıyla Kur'an ile ahad haber arasında tearuz vuku bulmaz. Ancak delalet yönünden tearuz vuku bulabilir.

2) **Kuvvette eşitlik:** Mütevatir sünnet ile ahad sünnet arasında tearuz vuku bulmaz. Çünkü mütevatir sünnet, kuvvet itibariyle ahad sünnete takdim olunur. Yani mütevatir daha kuvvetlidir.

3) **Vakit, mahal, cihette birlik:** Mütearız deliller hüküm yönünden bir tearuz içinde olabilirler. Delillerin hüküm yönünden tearuzu ise aynı mahal, aynı vakit, aynı cihette mümkündür. Dolayısıyla farklı mahal, vakit, cihetler için sevk edilmiş nassların hükümlerinde bir tearuz söz konusu değildir.

Tercih Yolları

Deliller arasında müreccihat yani tercih sebepleri dört asli sebebe dayanır:

1) Metinle alakalı sebepler

- 2) Senedle alakalı sebepler
- 3) Hükümle alakalı sebepler
- 4) Emr-i hariçten sebepler

Metin Yönünden Tercih

1) Muhkem müfessere tercih olunur.

Misal: "...abdest alırken misvak emreder-dim."²¹⁸ hadisi ihtimallidir. Abdestlerin hepsine mi şamildir yoksa ekseriyasına mı tayin edilmemiştir. "...her abdestle beraber misvak emrederdim."²¹⁹ hadisiyle müfesser olur. Zira her abdestte mi, sorusunun cevabı muhkem olan ikincide mevcuttur. Şu halde ikinci hadis ki muhkemdir, müfesser olanına tercih olunur. Her abdestte misvak tutunmanın sünnet olduğuna hükmolunur.

2) Müfesser de nassa tercih olunur.

Misal: "Misvakla öyle emrolundum ki artık dişlerimden korktum"²²⁰ hadisi misvakın farz olduğu hususunda nasstır. Zira misvakın şiddetle emrolunduğu beyan ediliyor. Bu da farziyete delalet eder. Ancak "Misvakla öyle emrolundum ki artık farz kılınmasından korktum"²²¹ hadisinin sonu başını müfesser kılmış ve bir önceki hadisteki emrin farziyet ifade etmediği hususunda kendisine galib gelmiştir.

3) Nass zahire tercih olunur.

Mesela; Enes (radiyallahu anh)'dan "Parmaklar misvak yerine kafidir" şeklinde hadis mervidir. Bu hadis parmakların misvak yerine geçerli olacağı hususunda zahirdir. Ancak Amr b. Avfel-Müzeni'den "Şayet misvak yoksa parmaklar misvak vazifesi görür" şeklinde bir hadis gelmiştir. Bu hadis diğerine göre nasstır. Şu halde misvak yok ise parmakların kullanılabileceğine hükmederiz.

4) Hakikat mecaza tercih olunur.

²¹⁸ Ahmed, Müsned, II, 250, No:7406.

²¹⁹ Ahmed, Müsned, II, 258, No:7504.

²²⁰ et-Taberani, Mucemu'l-Kebir, XI, 453, No:12286.

²²¹ Ahmed, Müsned, III, 490, No:16050.

Misal: Sehle bt. Süheyl Peygamber (s.a.v.)'e gelip kocasının azadlı kölesi Salim'in yanına girip-çıkmasından kocasının rahatsız olduğunu söylemiştir. Peygamber (s.a.v.) de "onu emzir" demiştir.²²² Halbuki bir diğer hadiste "Çocukken olmadıkça süt kardeşliği yoktur" buyrulmuştur.²²³ Bu hadis sütle doğacak hürmetin nasıl olacağını beyan etmektedir. Oysa Salim yaşı geçkin birisiydi. İlk hadisteki "emzir" mecaz olduğu için terk olunur. Burada Peygamber (s.a.v.) ona sütünden kendinden sağarak, içirmesini emretmiştir. Emzir diyerek de latife etmiştir nitekim hadisin sonunda gülmesi buna delalet eder.

5) Sarih kinayeye tercih olunur.

Misal: Peygamber (s.a.v.)'in "Erkek kadının dört şubesi arasına oturur ve sünnet yeri sünnet yerine değerse gusül vacib olur"²²⁴ hadisinde sünnet yerlerinin birbirine değmesi cima yani cinsel ilişkiden kinayedir. Sırf değme sebebiyle gusül vacib olmaz. Nitekim "İki sünnet yeri bir birine kavuşur ve haşefe mikdarı girerse gusül vacib olur"²²⁵ hadisi bu hususta sarihtir ve birinciye tercih olunur.

Yine bu cümelden olarak;

6) Mecaz müstereke tercih olunur.

7) İbare işareye tercih olunur.

8) İşare delaleye tercih olunur.

9) Delale iktizaya tercih olunur.

10) Mefhum-u muvafakat, mefhum-u muhalefete tercih olunur.

11) Hafî müşkile tercih olunur.

12) Mukayyed mutlaka tercih olunur.

13) Has anm'a tercih olunur.²²⁶

²²² bkz. Buhari, *Sahih*, V, 1957, No:4800; Müslim, *Sahih*, II, 1076, No:1453.

²²³ Said b. Mansur, *Sünen*, I, 244, No:985.

²²⁴ Müslim, *Sahih*, I, 271, No:349.

²²⁵ et-Taberani, *Mucemu'l-Evsat*, IV, 380, No:4489.

²²⁶ Atar, *Fahrettin, Fıkıh Usulü*, 270.

Sened Yönünden Tercih

Sened yönünden tercih beş şekilde olur bunlar:

- 1) Raviye ait haller sebebiyle tercih,
- 2) Nakil ve rivayete göre tercih,
- 3) Merviye göre tercih,
- 4) Hüküm yönünden tercih,
- 5) Harici sebeplerle tercih.

Raviye Ait Haller Sebebiyle Tercih

1) Ravisi fakih olan hadis, ravisi fakih olmayan hadise tercih edilir.

2) Ravisi çok olan hadis, ravisi az olana tercih edilir. Bundan maksad nazil senedli hadisler değildir. Yani bir hadisin genel olarak daha çok kimseden rivayet olunmuş olmasıdır. Ravisi çok dememizle kastımız budur.

3) Ravisinin hafızası kuvvetli olan hadis, ravisinin hafızası zayıf olana tercih edilir. Yani tadil mertebelerinden ikinci mertebedekinin, üçüncü mertebedeki ravinin rivayetine tercih edilmesi böyledir.

4) Güzel ahlak sahibi, müttaki, şöhret yapmış, sika olan ravinin rivayet ettiği hadis, bu vasıfları taşımayan ravilerin rivayet ettikleri hadise tercih edilir.

Nakil ve Rivayete Göre Tercih

- 1) Kur'an, ahad sünnete tercih edilir.
- 2) Mütevatir sünnet, meşhur sünnete tercih edilir.
- 3) Meşhur sünnet, ahad sünnete tercih edilir.
- 4) Müsned, mürsel sünnete tercih edilir.
- 5) Sahabe mürseli, tabiun mürseline, tabiun mürseli, tebe-i tabiun mürseline tercih edilir.

Merviye Göre Tercih

1) Lafzen rivayet edilmiş hadis, manen rivayet edilmiş hadise tercih edilir.

2) Metni ihtilafsız hadis metni, ihtilaflı hadise tercih edilir.

3) Merfu olduğu kabul edilen hadis, merfu olduğunda ihtilaf olan hadise tercih edilir.

Hüküm Yönünden Tercih

1) Vücub hükmünü ifade eden delil, nedb hükmü ifade eden delile tercih edilir.

2) Haram hükmü ifade eden delil, ibaha, nedb ve kerahat hükmü ifade eden delile tercih edilir.

3) İhtiyatı gerektiren delil, ihtiyatı gerektirmeyen delile tercih edilir.

4) Müsbıt yani birşeyin var olduğunu ortaya koyan delil, menfı yani o şeyin yok olduğunu ortaya koyan delile tercih edilir.

5) Haddin düşmesini gerektiren delil, haddin uygulamasını gerektiren delile tercih edilir.

Harici Sebeblerle Tercih

1) Kavli hadis, fiili hadise tercih edilir.

2) Kıyasa uygun hadis, kıyasa uygun olmayana tercih edilir.

3) Bir başka delilin teyid ettiği hadis, başka delilin takviye etmediği hadise tercih edilir.

4) Dört Halifenin tatbikatına ve Medine ehlinin ameline uygun olan hadis, bu vasıfları taşımayanlara tercih edilir.

5) Ravinin söz ve fiiliyle tefsir edilmiş hadis, bu vasıfları taşımayanlara tercih edilir.

6) Hükmü açıkça ortaya koyan hadis, hükmü ihtimalli olan hadise tercih edilir.

TELİF (تأليف)

Dini deliller arasındaki zıtlığı, şüphesiz belli ölçüler dahilinde, şu veya bu şekilde yorumlayarak gidermek de mümkündür. Telif yerine cem, tevil ve telfik istihlaları da kullanılır.

Telif, delillerden bir kısmını umum yani genel hükme, diğerini hususi yani özel hükme, bir kısmını hakiki manaya, diğerini mecazi manaya, bir kısmını bir zamana, diğerini başka bir zamana, bir kısmını bir yere, diğerini başka bir yere, bir kısmını bir kişiye, diğerini başka bir kişiye hamlederek yani yorarak yapılabilir. Çünkü Peygamber (s.a.v.) peygamberliği süresince çok değişik şartlarda açıklamalar yapmıştır. Her şartın gerektirdiği açıklama tabii olarak farklı olmuştur. Bu sebeple her bir hadisi, usulüne uygun olarak yerine koymak gerekir. Bu şekilde yorumlanan pek çok hadis vardır.

Telifin Şartları

1) Tearuz kuvvet itibariyle birbirlerine denk iki delil arasında vaki olabilir. Şu halde telif, eşit kuvvette olan iki delilin tearuzu halinde söz konusu olabilir. Kuvvet itibariyle denk olmayan iki delil arasında tearuz vaki olmayacağı için onlar arasında ortak bir nokta tesbit edilerek, aralarının bulunması için telif yoluna gidilmesi mümkün değildir.

2) Mütearız iki delilin arasını bulmak adına tevil yaparken İslamın ruhuna aykırı bir hüküm çıkarılması doğru değildir. Yani tearuz giderilirken yapılacak tevil İslam'ın ruhuna uygun olmalıdır. Mesela, abdest ayetinde²²⁷ iki kıraat tearuz etmektedir. Bu ayetteki (ارجلکم) kelimesi hem nasb yani "ercüleکم", hem de cer ile yani "ercülüküm" şeklinde okunmuştur. Ehl-i Sünnet bu iki kıraat arasındaki tearuzu giderirken nasb halini esas almışlardır. Dolayısıyla ayakları yıkamanın farz olduğuna hükmetmişlerdir. Cer halinde okumayı ise şöyle tevil etmişlerdir: Abdest aldıktan sonra ayaklarına mest giyen bir şahıs, mestleri üzerine meshedebilir. Zaten mestler üzerine mesh etmenin caiz olduğu hadislerle sabittir. Şia ise sadece cer kıraatini tercih ederek ayaklara meshetmenin caiz olduğu hükmüne kail olmuşlardır ki, onların bu şekildeki tevilleri, ayakları abdest alırken yıkamanın farz olduğunu ifade eden nasslara aykırı düşmektedir. İşte

²²⁷ Maide Suresi 6.ayet

bu şekildeki bir tevîl İslâm'ın ruhuna aykırı olduğu için Ehl-i Sünnet tarafından caiz görülmemiştir.²²⁸

TELİF YOLLARI

Kuvvet itibarıyla birbirine denk iki delil arasındaki tearuz, nesh ve tercih yollarından biriyle giderilir. Bu iki yol uygulandığı halde, tearuz giderilmezse, telif yoluyla tearuzun izalesine çalışılır.

Tearuzun Telif Usulü İle İzalesi

Usul uleması, telifi gerçekleştirmek üzere bazı kaideler tesbit etmişlerdir. Genellikle Hanefî ulemasının usul kitaplarında, tearuzun üç yoldan izalesinin mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bunlar:

1. Hüküm cihetinden,
2. Hal ve mahal cihetinden,
3. Zaman cihetinden.

Burada ifade edelim ki, tearuz hal, hüküm ve zaman cihe-tinden giderilirken, lafızlar genel olarak ele alınır. Usul-ü fıkıh kitaplarına gönderme yaptığımız lafızlar bahis konusu olduğu zaman telif usulü ile tearuzun nasıl giderildiği daha iyi anlaşılabilir. Şimdi hüküm, hal ve zaman cihetinden tearuzun nasıl giderildiğini görelim.

Hüküm Cihetinden Telif

Tearuzun hüküm cihetinden izalesi iki türlü olur:

1) **Tevzi-i Hüküm:** Hüküm bir delil cihetinden müsbet, diğer bir delil cihetinden menfî olması halidir. Dava konusu mal hakkında her iki taraf, kendilerinin olduklarına dair delil getirirlerse, bu takdirde o mal taraflara eşit bir şekilde tevzi edilir. Mesela, iki şahıs bir evin kendilerinin olduğuna dair delil getirirlerse, bu ev aralarında eşit şekilde tevzi edilir. Evin yarısı birinin, diğer yansı da diğerinin olur. Bu kısmın hadislerle bir alakası yoktur.

²²⁸ bkz. el-Berzenci, *et-Tearuz ve't-Tercih*, I, 354.

2) **Teğayür-ü Hüküm:** Bu da iki delilin hükmünün farklı olduğuna hamlolunmasıdır. Yani, hükümlerden birinin dünyaya, diğerinin ahirete; birinin kul hakkına, diğerinin Allah hakkına haml olunması suretiyle tearuz giderilmiş olur.

Hal Cihetiyle Telif

Bu, müteariz delilden her birinin başka başka hallere hamlolunmasıdır. Mesela: **“Hastalık korkusuyla vücudunu dağlattıran... Allah’a tevekkül etnemiştir”**²²⁹ hadisi ile, **“Tedavi usullerinden en faydalı olanlar kan aldirmek, bal şerbeti ile ateşle dağlamaktadır”**²³⁰ hadisi tearuz etmektedir. Birinci hadis, hastalanmadan önce, hastalanmayayım diye sağlam vücuda dağlatma haline, ikinci hadis de hastalandıktan sonra tedavi için vücudu dağlatma haline hamledilerek tearuz giderilmiş olur.²³¹

“Size en hayırlı şahidin kim olduğunu bildireyim mi? Şahitliği sorulmadan ifa edendir”²³² hadisi ile **“Nesillerin en iyisi benim zamanımdakiler, sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir. Daha sonra... şahitliği sorulmadan yerine getirecek bir nesil gelir”**²³³ hadisi tearuz etmektedir. Çünkü bu son hadisin son kısmı zemm yani yergi mevkiinde varid olmuştur. Birinci hadis Allah haklarıyla alakalı şahitlik haline, ikinci hadis ise kul haklarıyla ilgili şahitlik haline haml olunmak suretiyle tearuz giderilmiş olur.²³⁴

Zaman Cihetinden Telif

Zaman cihetiyle tearuzun izalesi iki türlüdür:

1) Kelamın ihtiva ettiği hükümlerin zamanları, muhtelif olduğu beyan olunur ve bu şekilde tearuz giderilir. Mesela, **“Cuma günü alış-verişi bırakınız”** ayeti ile, **“Alış-veriş size helal kılındı”** ayeti gö-

²²⁹ Ahmed, Müsned, IV, 249 No:18205, 251 No:18225.

²³⁰ Buhari, Sahih, V, 2152, No:5359.

²³¹ Çakan, Hadis Usulü, 184.

²³² Müslim, Sahih, III, 1349, No:1719.

²³³ el-Buhari, Sahih, II, 938 No:2509, III, 1335 No:3451, V, 2362 No:6065, VI, 2452 No:6282; Müslim, Sahih, IV, 1962, No:2533.

²³⁴ el-Berzenci, et-Tearuz ve't-Tercih, I, 392.

rünüşte tearuz etmektedir. Birinci ayette cuma vaktinde alış-veriş yasaklanmakta, ikinci ayette ise alış-verişin her zaman mübah olduğu açıklanmaktadır. Dolayısıyla vakit birliği olmadığı için iki ayet arasında gerçekte bir tearuzun olmadığı ortaya çıkar.

2) İki delilin vürud zamanlarının ihtilafı, beyan ile hasıl olur. İki delilin vürud zamanları ya sarahaten veya delaleten muhtelif olur. Vürud zamanları sarahaten muhtelif olduğu halde, sonradan gelen delil, önce gelen delilin hükmünü nesh eder. Bu hususta nesh konusunda gereken malumat verilmiştir. Vürud zamanlarının delaleten ihtilafı müteaddiddir. Mesela, tahrime delalet eden, ibahaya delalet edenden sonra gelmiş kabul edilir.

Hass Ve Amm Lafızlarda Telif

Uslucüler amm ve hass gibi lafızlara göre de telifi gerçekleştirmede bazı tabirler kullanmışlardır. Bunlar Tenvi, Teb'iz, Takyid, Tahsis, Haml ve Tevil gibi ıstılahlardır.

Bu duruma göre,

- 1) Mütearız iki amm delil arasında cem, tenvi ile,
- 2) Mütearız iki mutlak delil arasında cem; takyid ile,
- 3) Mütearız iki hass delil arasında cem, teb'iz ile veya delillerden birini mecaza haml ile,
- 4) Mütearız amm ve hass delilleri arasında cem; tahsis ile olur.²³⁵

Tenvi ile Telif

Tenvi; nev'ilere bölmek demektir. İki delilden ikisi de umumi olursa, tenvi ile araları cem olunur. Yani amm lafızların herbiri bir nev'e haml olunur. Mesela, "Fukaraya yardım ediniz", "Fukaraya yardım etmeyiniz", "Namaz müslümanlara farzdır", "Namaz müslümanlara farz değildir" cümleleri mütearızdırlar. Fukara ile ilgili birinci cümlede "fukara" ihtiyacı olduğu halde isteyemeyen utangaç fakir-

²³⁵ et-Tehanevi, *Yeni Usuli Hadis*, 274; İzmirli, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilaf*, 185.

lere ikinci cümledeki “fukara” ise “dilencilere” hamlolunur ve böylece tearuz giderilmiş olur. Namazla ilgili birinci cümledeki “müslümanlar” akıl, baliğ olanlara, ikinci cümlede “müslümanlar” ise “çocuk va akıl hastası” olanlara haml olunarak tearuz giderilmiş olur.²³⁶

Teb’iz ile Telif

İki delilden ikisi de hass olursa, ya takyid veya birini mecaza haml ile araları cem olunur. “Bekir’e verin”, “Bekir’e vermeyin” cümleleri mütearızdır. Birinci cümle, “Bekir’e doğruluğu halinde veriniz”, ikinci cümle ise, “doğruluğu olmadığında Bekir’e vermeyiniz” şeklinde kabul edilerek tearuz giderilmiş olur. Veyahut Bekir’in fiillerinden biri mecaza haml olunur.²³⁷

Tahsis ile Telif

Nasslardan biri amım, diğeri hass ise amım, hass ile tahsis olunup, hassın geldiği yerde hass ile amel etmek ve bunun dışında da amım ile amel etmek telif yollarından biridir.²³⁸ Bu konuda Usulü fıkıh kitaplarının “amım lafızlar” bahsinde geniş bilgiler verilmiştir.

Takyid ile Telif

İki mutlak delilin cemi takyid suretiyle olur. Onlardan her biri, diğerine mugayir olan bir kayıtla tahsis edilir. Aynı şekilde nasslardan biri mutlak, diğeri mukayyed ise, mutlakı mukayyede haml ederek veyahut kendi yerinde mukayyed ile ve bunun dışında mutlak ile amel etmek de telif yollarından biridir.²³⁹

Haml Yolu ile Telif

Mütearız iki delilin birini bir hale, diğerini başka bir hale hamletmek suretiyle tearuz giderilir.

²³⁶ el-Hudari, Muhammed Bey, *Usulü’l-Fıkıh*, 360-61; İzmirli, *İlm-i Hilaf*, 208.

²³⁷ İzmirli, *İlm-i Hilaf*, s. 209; el-Ensari, Muhammed Nizamuddin, *Fevatihu’r-Rehamut*, II, 184.

²³⁸ Atar, *Fıkıh Usulü*, 279.

²³⁹ Atar, *Fıkıh Usulü*, 279.

Tevîl ile Telif

İki delilden birinin diğerine muarız olmayacak şekilde tevil edilmesi de bir telif yoludur.²⁴⁰

TEVAKKUF

Aralarındaki zıtlığı giderme imkanı bulunamayan hadislerle, bir çözümü bulunana kadar amel etmeyi bırakmaya tevakkuf veya tesakkut denilir. Bu durumda olan hadislere muzdarib denir. Ancak, daha önce de dediğimiz gibi bunun örneği hemen hemen yok gibidir.²⁴¹ Deliller arasındaki tearuz nesh, tercih ve telif yollarından birisiyle giderilmezse, müctehid iki delili de bırakır ve başka delillere göre hükümde bulunur. Bu hususta “iki delil tearuz etti ve ikisi de hükümden düştü” sözü meşhurdur.

Telif suretiyle tearuz giderilmezse bazılarına göre sahabi kavline bazı alimlere göre de kıyasa müracaat edilir.²⁴²

Tearuz halinde kitaptan sünnete, sünnetten sahabi kavline veya kıyasa intikal mümkün olmadığı surette istishab deliliyle amel edilir. Mesela, eşeğin artığı hakkında haberler ve rivayetler tearuz etmiş ve kıyas yoluyla da tearuzun izalesi mümkün olmamıştır. Şöyle ki eşeğin etinin yenilip yenilmemesi hususunda değişik rivayetler vardır. Aynı şekilde eşeğin artığı ile ilgili rivayetler değişiktir. Şöyle ki İbn Ömer (radiyallahu anhumâ)’ya göre onun artığı pis, İbn Abbas (radiyallahu anhumâ)’ya göre ise temizdir. Bu konuda kıyas ile tearuzu gidermek mümkün olmamıştır. İşte bu durumda istishab deliline başvurulmuş ve eşeğin artığına temiz hükmü verilmiştir. Bu hususta da bir şüphe bulunduğu için, eşeğin artığından başka bir su bulunmadığı yerde, bu su ile abdest aldıktan sonra teyemmüm edilmesi ihtiyaten uygun bulunmuştur.²⁴³

²⁴⁰ Atar, Fıkıh Usulü, 279.

²⁴¹ Muhtelifü'l-Hadis hususunda bkz. İbni Kuteybe, *Hadis Müdafası*, (Te'vilü Muhtelifü'l-Hadis), Çev. Hayri Kırbaşoğlu, Kayhan Yay, İstanbul, 1989; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmî)*, İstanbul, 1982.

²⁴² İbn Melek, *Şerhu Menaru'l-Envar*, 227.

²⁴³ İbn Melek, *Şerhu Menaru'l-Envar*, 227-228.

HÜLASA

Şimdi son olarak kitapta ele aldığımız hususları genel bir tekrar edelim.

- 1) Hadisler dini anlamak ve hayata doğru bir şekilde yansıtmak hususunda gereklidirler.
- 2) Hadislerin sübutu kat'i olmayanları tedkike muhtaçtır.
- 3) Mükellef bir hadise muhatab olduğu zaman evvela onun aslını aramalıdır.
- 4) Hadislerin asıllarına ulaşmak yani tahrir asli kaynaklardan yapılır.
- 5) Asli kaynaklardan tahrir olunan hadis evvela senedi cihetinden tedkik edilir.
- 6) Önce rical kitaplarından ravilerin hal tercümelerinin tahriri yapılır.
- 7) Ravilerin adalet ve zabt durumları tesbit edilir.
- 8) Ravilerin hadisleri birbirlerinden işitip işitilmedikleri usulünce tedkik edilir ve böylelikle hadisin ittisal durumu tesbit edilir.
- 9) Senedin tedkikinde sonraki adım ravilerin hadisi rivayet şekilleridir. Senedin ittisalini şüpheye düşüren lafızlar ve bu lafzı

kullanan ravinin durumu tedkik edilir ve hadisin ittisali teyid edilir.

- 10) Ravileri tadil olunan muttasıl senedli hadisler makbul geri kalan ravileri cerh olunmuş veya senedinde ittisal olmayan senedler merduttur.
- 11) Mezkur şekilde ravileri ve rivayet şekilleriyle ittisal durumları tesbit olunan hadisin hükmü “isnadı sahihtir” veya “isnadı hasendir” veyahut ta “isnadı zayıftır” şeklinde beyan edilir. Mutlak bir şekilde “sahih”, “hasen” veya “zayıf” denilmez.
- 12) Hadisin metni yerinde de belirtildiği gibi tedkik edilir.
- 13) Hadisler özellikle tahrir esnasında bulunan diğer tüm tarik, vecih, mütabi ve şahidleriyle ele alınır ve muaraza ve şüzuz durumları tesbit edilir. İlet kitaplarından mutlaka kontrolü yapılır ve Muallel olup olmadığı tespit edilir.
- 14) Hadisler kavli, fiili ve takriri olmalarına bakarak ele alınır ve ifade ettikleri ahkam ve sair malumat ortaya konulmaya çalışılır.
- 15) Muaraza tesbit olunursa evvela nesh vaki olup olmadığına bakılır. Olmuyorsa birisi diğerine tercih edilebiliyorsa edilir. O da olmuyorsa telif suretiyle araları bulunur. Eğer bu da mümkün değilse hadisler hususunda tevakkuf edilir.

NETİCE

Hadislerin tesbiti ve anlaşılması hususunda hadis taliblisine gereken esasları ve bu esasların nasıl tatbik olunacağına dair tasnif ettiğimiz kitabımızın sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bu çabamız neticesinde gördüğümüz, Peygamber (s.a.v.)'in kavlen, fiilen ve takriren beyan buyurduğu hususları yani hadisleri ve bunlardan sabit olan hüküm yani sünnetleri fıkhetmek, Peygamber (s.a.v.)'i, bir peygamber bir önder ve bir rehber edinmenin icabıdır.

Peygamber (s.a.v.)'den gelen, ondan rivayet olunan hadislerin sübut ve sıhhatini tesbit etmek ne kadar önemliyse; onu dosdoğru bir şekilde manalandırıp anlamak yani fıkhetmek de onun kadar önemlidir. Peygamber (s.a.v.)'in hadisleri ve bu hadislerle sabit olan sünnetleri, Kitabullah'ı beyan ve tefsir eden, onu anlamamızı ve en güzel şekilde hayata yansıtmamızı temin eden bir değerdir. Burada anlattığımız alma, anlama ve ortaya koyma prensipleri, bu evrensel değerleri hayata intikal ettirme çaba ve gayetinin bir neticesidir.

Hadislerin ve dahi sünnetlerin fikhını isteyen bizzat o hadislerin sahibi olan Peygamber (s.a.v.)'dir. Hadis ve sünnet bilgisi, din

bilgisidir. Peygamber (s.a.v.)'in hadis ve dolayısıyla sünnetlerini anlamayanlar elbette İslam'ı anlayamazlar.

Hakikat şu ki, sünnet ne dilden dile naklölüne gelen lafızlardan, ne okunan ibarelerden ne de raflarda muhafaza olunan, evleri süsleyen kütüphanelerden ibaret değildir. Sünnet bir hayat tarzıdır. Sünnet, müstakil ve kamil bir kişiliğin örnekliğidir. Sünnet denen şey; ince, deruni ve sapasağlam bir metoddur. Ayrıca İslam hukuku yani fıkıh ilminin asli delillerinden ikincisidir.

Sünneti ihmal edenler, Kur'an'ın anlaşılmasını kaybettikleri gibi, en güzel insanın insanlık ve hayat değerlerini kaybettikleri gibi, İslamın hukuki boyutunu da kaybederler. Bu zikrolunanları kaybetmek ise geriye kaybedecek bir şey bırakmamaktadır.

Çalışmamızın genelinden de görüleceği üzere, esaslarını kudretimiz çerçevesinde ortaya koymaya çalıştığımız husus, birilerinin zannettiği gibi kolay ve basit değildir. İslam tarihi boyunca da bu şekilde algılanmamış ve üzerinden de üstünkörü geçilmiş değildir. Bu ilmin öncüleri bu maksadımıza ulaşmak adına bir çok tali ilim dalları icad etmişlerdir. Hadislerin bu ana ve tali ilim dalları çerçevesinde incelenilmeden aranılan ve arzulanılan hakikatlere ulaşmak kabil değildir.

Hadislerin hakkıyla anlaşılması ve hayata hakim kılınması, onun usulü çerçevesinde yeniden inşa edilmesi ile mümkündür. Bir takım siyasi, akademik, mezhebi ve sair önyargı ve kaygılarla onu anlamak kabil değildir.

Bu eserimizi tedkik eden kardeşlerimiz göreceklerdir ki bu ilim sahipsiz bir arazi değildir. Haskefi'nin de beyan ettiği gibi hadis ilmi tıpkı fıkıh ilmi gibi pişmiş ve yanmış ilimlerden değildir. İlmin pişmesinden murad kaidelerinin yerleşmesi, teferruatının zabtı ve meselelerinin izahıdır. Yanması da bu hususlarda son dereceye ulaşmış olmasıdır.¹

Bu eserimizle Peygamber (s.a.v.)'den sadır olduğu iddia olunan bir hadisin asıllarına nasıl ulaşacağınızı, onun makbul olup ol-

¹ İbni Abidin, *Reddu'l-Muhtar*, I, 52.

madığını ne şekilde tedkik edeceğimizi ve netice itibariyle ondan nasıl hüküm çıkarılacağıının genel esaslarını ortaya koymak istedik. Bizi bu çalışmaya muvaffak kılan Allah'a hamd ve mevzuumuz olan hadislerin sahibi Peygamber'ine salat-u selam ediyor; O din gününün sahibinden hatalarımızı affedip bu eserimizden dünya ve ahirette bizi faydalandırmasını, bir sadaka-i cariye olarak kabul buyurmasını niyaz ederek kitabımıza son veriyoruz.

KİTABİYAT

- Abdulhalık, Abdulgani. *Hücciyetu's-Sünne*. Daru'l-Vefa, 1993.
- Abdullatif, Abdulvehhab. *el-Muhtasar fî İlmi Ricali'l-Eser*. Kahire, 1952.
- Abdurrezzak, İbni Hemmam es-San'ani. *Musanna'f*. Düzenleyen Habiburrahman el-Azemi. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslami, 1403 H.
- Ahmed, İbni Hanbel eş-Şeybani. *Müsned*. Kahire: Müessesetü Kurtuba.
- Ali Sa'd, Kasım. *Mebahis fî İlmi'l-Cerh ve't-Tadil*. Daru'l-Beşairi'l-İslamiye, 2007.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2008.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadiste Tesbit Yöntemi*. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Bekkar, Muhammed Mahmud. *Esbabu Reddi'l-Hadis*. Riyad: Daru Taybe, 1997.
- Bekr, Ebu Abdillan Muhammed b. Ahmed b. Ebi. *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*. Düzenleyen Ahmed Abdülalim el-Berduni. Kahire: Daru's-Şu'ab, 1372 H.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-u İslamiye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. Ankara: Gündüz Gazetesi, 1996.
- Bolelli, Nusreddin. *Belağat*. İstanbul: Ragbet Yayınları, 2000.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-ü Sitte Hadis Ansiklopedisi*. Ankara: Akçağ.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usulü*. İstanbul: Marmara Üniv.İ.F.V Yayınları, 2001.

—. *Hadisler*. Ankara: ben, 2000.

Çakan, İsmail Lütfi; Kökten Arif. *Hadis Md. Şamil İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Akit Gazetesi, 2000.

Çelik, Mustafa. *Fıkhü'l-Hadis*. Ankara: Misak, 2001.

—. *Tahlilü's-Sünne*. İstanbul: Misak, 1999.

Ebu Davud, Süleyman b. Eşas es-Sicistani. *Sünen*. Düzenleyen Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Daru'l-Fikr.

Ebu Hanife, Nu'man b. Sabit. *el-Alim ve'l-Müteallim (İmam-ı Azamın Beş Eseri içinde)*. Çeviren Mustafa Öz. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.

Ebu Şame, Şihabuddin Ebi Muhammed Abdirrahman b. İsmail el-Makdisi. *el-Muhakkak min İlmi'l-Usul fi ma yeteallaku bi-ef'ali'r-Resul*. Zerka, 1988.

Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim el-Ensari. *er-Reddü ala Siyeri'l-Evzai*. Düzenleyen Ebu'l-Vefa el-Afgani. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ebu Zehra, Muhammed. *İslam Hukuku Metodolojisi*. Çeviren Abdülkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınları, 1997.

—. *Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Şura, 1996.

Ebu Zehv, Muhammed. *el-Hadis ve'l-Muhaddisun*. Riyad, 1984.

Ebu'l-Hasen, Mustafa b. İsmail. *Şifau'l-Alil bi-Elfazi ve Kavaidi'l-Cerh ve't-Ta'dil*. Kahire: Mektebetu İbni Teymiye, 1991.

Ebu'l-Beka, Eyyub b. Musa. *el-Külliyat*. Beyrut: (Thk. Adnan Derviş), 1993.

—. *el-Külliyat*. Düzenleyen Adnan Derviş. Beyrut, 1993.

ed-Darekutni, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer. *el-İlelu'l-Varidetu fi'l-Ehadisi'n-Nebeviyye*. Düzenleyen Mahfuzurrahman Zeynullah es-Silefi. Riyad: Daru Taybe, 1985.

—. *Rüyetullah*. Düzenleyen Mebruk İsmail Mebruk. Kahire: Mektebetu'l-Kur'an.

—. *Sualatu'l-Hakim en-Nisaburi*. Düzenleyen Muvaffak b. Abdillahi b. Abdilkadir. Riyad: Mektebetu'l-Mearif, 1984.

- . *Sünen*. Düzenleyen Abdullah Haşım Yemani el-Medeni. Beyrut: Daru'l-Marife, 1966.
- ed-Darimi, Osman. *Reddu'l-İmami'd-Darimi ale'l-Merisi (Akaidü's-Selefi içinde)*. Düzenleyen Ali Sami en-Neşşar ve Ammar et-Talibi. İskenderiye, 1971.
- ed-Dihlevi, Abdülhakk b. Yusufiddin. *Mukaddime fi Usuli'l-Hadis*. Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1986.
- ed-Dihlevi, Şah Velîyullah b. Abdîrrahim. *el-İnsaf fi Beyanı Esbabı'l-İhtilaf*. Düzenleyen Abdülfettah Ebu Gudde. Çeviren Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması, İstanbul 1987, s. 45-115) (Şükrü Özen. Beyrut: Daru'n-Nefais, 1978.
- . *Hüccetullahi'l-Baliğa*. Bağdad: Mektebetu'l-Musenna.
- ed-Dümeyni, Misfir b. Gurmullah. *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*. Çeviren İlyas Çelebi ve Adil Bebek. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Ekinci, Muhammed Salih. *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnnet*. İstanbul: Rağbet, 2004.
- el-Acluni, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-Hafa ve Müzilu'l-Elbas*. Beyrut: Daru İhyai't-Turası'l-Arabi, 1351 H.
- el-Adeni, Muhammed b. Yahya b. Ebi Ömer. *Kitabu'l-İman*. Düzenleyen Hamd b. Hamdi el-Cabiri el-Harbi. Kuveyt: Daru's-Selefiye, 1407 H.
- el-Amidi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1404 H.
- el-Askalani, İbni Hacer. *Fethu'l-Bari bi-Şerhi Sahihi'l-Buhari*. Düzenleyen Abdülaziz b. Abdillan b. Baz. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996.
- . *Hedyu's-Sari Mukaddimetu Fethu'l-Bari bi-Şerhi Sahihi'l-Buhari*. Düzenleyen Abdülaziz b. Abdillan b. Baz. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996.
- . *Lisanu'l-Mizan*. Düzenleyen Dairetu'l-Marifi'n-Nizamiye - Hindistan. Beyrut: Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, 1986.
- . *Nüzhetu'n-Nazar fi Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker*. Düzenleyen İsam Faris Abdussemmi el-Enis. Amman: Daru Ammar, 1999.
- . *Takribu't-Tehzib*. Düzenleyen Muhammed Avvame. Suriye: Daru'r-Reşid, 1986.
- . *Tehzibu't-Tehzib*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1984.

- el-Ayni, Ebu Muhammed Bedruddin Mahmud el-Hanefi. *Umdetu'l-Kari şerhu Sahihi'l-Buhari*. Beyrut.
- el-Azimabadi, Ebu't-Tib Muhammed Şemsulhak. *Avnu'l-Mabud Şerhu Süneni Ebi Davud*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415 H.
- el-Baci, Ebu'l-Velid Süleyman Halefb. Sa'd. *Ahkamu'l-Fusul fi İhkami'l-Usul*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1989.
- el-Bağdadi, Hatib Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit. *el-Cami li-Ahlakır-Ravi ve Adabi's-Sami'*. Düzenleyen Mahmud et-Tahhan. Riyad: Mektebetu'l-Mearif, 1403 H.
- . *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*. Medine: Mektebetu'l-İlmiye.
- . *er-Rihle fi Talebi'l-Hadis*. Düzenleyen Nureddin İtr. Beyrut: Daru'l-Kütübi't-Talimiyye, 1395 H.
- . *Tarihu Bağdad*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Basri, Ebu'l-Hüseyn. *el-Mutemed fi Usuli'l-Fikh*. Düzenleyen Muhammed Hamidullah. Dimeşk: el-Mahedu'l-İlmiyyi'l-Ferensi li'd-Diraseti'l-Arabiyye, 1964.
- el-Berzenci, Abdüllatif Abdullah. *et-Tearuz ve't-Tercih beyne'l-edilleti's-Şer'iyyeti*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- el-Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Sünenu's-Suğra*. Düzenleyen Muhammed Ziyau'r-Rahman el-Eazami. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- . *Sünenü'l-Kübra*. Mekke: Mektebetu Daru'l-Baz, 1994.
- el-Buhari, Abdülaziz Ahmed b. Muhanımed. *Keşfu'l-Esrar Şerh-i Usul-ü Pezdevi*. İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1308 H.
- el-Buhari, Muhammed b. İsmail. *Sahih*. Düzenleyen Mustafa Dib el-Buğa. Beyrut: Daru İbni Kesir, 1987.
- el-Ceyzani, Muhammed b. Hüseyin. *Mealimu Usuli'l-Fikh inde Ehli's-Sünne*. Daru İbni'l-Cevzi, 1427 H.
- el-Cezairi, Tahir ed-Dimeşki. *Tevcihu'n-Nazar ila Usuli'l-Eser*. Haleb: Mektebetu'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1995.
- el-Ensari, Muhammed Nizamuddin. *Fevatihu'r-Rehamut Şerhu Müselle-mi's-Sübüt*. Mısır, 1324 H.
- el-Eşkar, Muhammed Süleyman. *Ef'alu'r-Resul ve Delaletuha ale'l-Ahkami's-Şer'iyyeti*. Müessesetu'r-Risale li't-Tabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzi, 1993.

- el-Hakim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisaburi. *Marifetu Ulumi'l-Hadis*. Düzenleyen es-Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1977.
- el-Halebi, Radiyyuddin Muhammed b. İbrahim el-Hanefî. *Kafvu'l-Eser fi Safveti Ulumi'l-Eser*. Düzenleyen Abdülfettah Ebu Gudde. Haleb: Mektebetu'l-Matbuatî'l-İslamiyye, 1408 H.
- el-Hanbelî, Şakir. *Usulü'l-Fıkhi'l-İslami*. Dımeşk: Matbaatu'l-Camiati's-Suriye, 1948.
- el-Hattabi, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Bustî. *Garibu'l-Hadis*. Düzenleyen Abdülkerim İbrahim el-Azbavî. Mekke: Camiatu Ümmü'l-Kura, 1402 H.
- . *Mealimu's-Sünen (Süneni Ebu Davud Hamişinde)*. Düzenleyen Ubeyd ed-Da'as ve Adil es-Seyyid. Beyrut: Daru İbni Hazm, 1997.
- el-Hudari, Muhammed Bey. *Usulü'l-Fıkhi*. Kahire: Mektebetu't-Ticariyyeti'l-Kübra, 1965.
- el-İraki, Zeynuddin Abdurrahim b. Hüseyin. *et-Takyid ve'l-İzah Şerhu Mukaddimetu Ibnu's-Salah*. Düzenleyen Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1969.
- . *Şerhu't-Tefsira ve't-Tezkira*. Düzenleyen Mahir Yasin ve Abdüllatif el-Hürmeym. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye.
- el-Kardavî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. Çeviren Bünyamin Erul. Kayseri: Yeni Zamanlar Yayınları, 1993.
- el-Karî, Ebu'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed. *el-Masnu fi Marifeti'l-Hadisî'l-Mevzu*. Beyrut, 1969.
- . *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahati Ehli'l-Eser*. Düzenleyen Abdülfettah Ebu Gudde. Daru'l-Erkam.
- . *Zayf Hadisleri Öğrenme Metodu (Aliyyu'l-Karî Mevzuatı)*. Çeviren Ahmet Serdaroglu. İstanbul: İlim Yayınları.
- el-Kerhî, Ebu'l-Hasen Ubeydullah. *Usulu'l-Kerhî (Te'sisü'n-Nazarla birlikte)*. Mısır: el-Matbaatu'l-Edebiyye, 1355 H.
- el-Kettanî, Muhammed b. Cafer. *Hadis Literatürü*. Çeviren Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

- el-Kudai, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sellame b. Cafer. *Müsnedü's-Şihab*. Düzenleyen Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.
- el-Lahim, İbrahim b. Abdillâh. *Şerhu lhtisari Ulumi'l-Hadis*. el-Mektebetu's-Şamile v:3,29.
- el-Leknevi, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhayy el-Hindi. *er-Ref'u ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*. Düzenleyen Abdülfettah Ebu Gudde. Haleb: Mektebetu Matbuatü'l-İslamiyye, 1407 H.
- el-Meşat, Hasan Muhammed. *Takriratu's-Seniyye Şerhu'l-Manzumeti'l-Beykuniyye*. Düzenleyen Fevvaz Ahmed Zümerli. Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-Arabi, 1996.
- el-Milyubari, Hamza Abdullah; el-Ukayile, Sultan. *Keyfe Nedrusu İlme Tahrici'l-Hadis*. Amman: Daru'r-Razi, 1998.
- el-Mizzi, Ebu'l-Haccac Yusuf b. Zekerriyya Abdurrahman. *Tehzibu'l-Kemal*. Düzenleyen Beşşar İvad Maruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1980.
- el-Muallimi, Abdurrahman b. Yahya el-Yamani. *et-Tenkil bi ma fi Te'hibi'l-Kevseri mine'l-Ebatil*. Düzenleyen Muhammed Nasıruddin el-Elbani.
- el-Mukri'i, Ebu'l-Fadl. *Ehadisu fi Zemmi'l-Kelam ve Ehlihi*. Düzenleyen Nasır b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cüdey. Riyad: Daru Atlas li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1996.
- el-Münziri, Ebu Muhammed Abdülazim b. Abdülkavi. *Risaletun fi'l-Cerh ve't-Tadil*. Kuveyt: Mektebetu Daru'l-Aksa, 1406 H.
- el-Pezdevi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Hüseyin. *Kenzu'l-Vusul ila Marifeti'l-Usul (Keşfu'l-Esrar'ın hamışinde)*. İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1308 H.
- en-Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen/el-Mücteba mine's-Sünen*. Düzenleyen Abdülfettah Ebu Gudde. Haleb: Mektebetu'l-Matbuatü'l-İslamiyye, 1986.
- en-Nevbahti, Ebu Muhammed el-Hasen b. Musa. *Firaku's-Şia*. İstanbul: Matbaatu'd-Devle, 1931.
- en-Nevevi, Muhyiddin b. Şeref. *et-Takrîl ve't-Teysir li-Marifeti Süneni'l-Beşiri'n-Nezir*. Düzenleyen Muhammed Osman el-Haşet. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabi, 1985.

- er-Ramehürmüzi, Hasen b. Abdurrahman. *el-Muhaddisu'l-Fasil beyne'r-Ravi ve'l-Va'i*. Düzenleyen Muhammed Accac el-Hatib. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1404 H.
- es-Salih, Subhi. *Hadis İlimleri ve Hadis Istilahları*. Ankara: DİB Yayınları, 1981.
- es-San'ani, Ebu İbrahim Muhammed b. İsmail. *Tavzihu'l-Efkar li-Meani Tenkihi'l-Enzar*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- es-Sa'ran, Mahmud. *İlmu'l-Luga Mukaddimetu li'l-Kari'i'l-Arabi*. Beyrut: Daru'n-Nehdeti'l-Arabi.
- es-Sehavi, Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman. *el-Mutekellimune fi'r-Rical ("Erbeu Resail fi Ulumi'l-Hadis" içinde)*. Düzenleyen Abdulfet-tah Ebu Gudde. Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1990.
- . *Fethu'l-Muğış Şerhu Elfiyeti'l-Hadis*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403 H.
- es-Serahsi, Ebu Bekr. *Usul-ü Serahsi*. Düzenleyen Ebu'l-Vefa el-Afgani. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- es-Seyid, Cemal b. Muhammed. *İbni Kayyim el-Cevziyye ve Cuhuduhu fi Hidmeti's-Sünne*. el-Mektebetu's-Şamile v:3,29, 2004.
- es-Sibai, Mustafa. *es-Sünnetü ve Mekanetüha fi't-Teşrii'l-İslami*. Dimeşk: Mektebetü'l-İslami, 1978.
- es-Suyuti, Abdurrahman b. Ebi Bekr. *Esbabu Vurudi'l-Hadis*. Çeviren Necati Tetik ve Abdülmecid Okçu. Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1996.
- . *Tedribu'r-Ravi fi Şerhi Takribu'n-Nevevi*. Riyad: Mektebetu'r-Riyadi'l-Hadise.
- . *Zehru'r-Ruba ale'l-Mücteba*. Beyrut: (Sünenu'n-Nesai Harnışinde), 1988.
- eş-Şafii, Muhammed b. İdris. *er-Risale*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- eş-Şatibi, İbrahim b. Musa el-Maliki. *el-Muva fakat fi Usuli'l-Fıkh*. Düzenleyen Abdullah Dıraz. Beyrut: Daru'l-Marife.
- eş-Şehhud, Ali b. Naif. *el-Mufasssal fi Usuli't-Tahric ve Diraseti'l-Esanid*. el-Mektebetu's-Şamile v:3,29.
- eş-Şelebi, Muhammed Mustafa. *Ta'lilu'l-Ahkam*. Mısır: Daru'n-Nehdati'l-Arabiye, 1947.

- eş-Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşadu'l-Fuhul ila Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usul*. Daru'l-Kütübi'l-Arabi, 1999.
- et-Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed. *Mucemu'l-Evsat*. Düzenleyen Tarık b. Avdullah b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseyni. Kahire: Daru'l-Haremeyn, 1415 H.
- . *Mucemu'l-Kebir*. Düzenleyen Hamdi b. Abdülmecid es-Silefi. Musul: Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, 1983.
- et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Camiu'l-Beyan*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1405 H.
- et-Tahavi, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *İhtilafu'l-Fukaha*. Düzenleyen Muhammed Sağır Hasen el-Ma'sumi. İslamabad: Matbuatu Ma'hedi'l-Ebhasi'l-İslamiyye, 1971.
- . *Şerhu Meaniyi'l-Asar*. Düzenleyen Muhammed Zuhri en-Neccar. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1399 H.
- et-Tahhan, Mahmud. *Usulü't-Tahric ve Diraseti'l-Esanid*. Riyad: Mektebetu'l-Mearif, 1991.
- et-Tehanevi, Zafer Ahmed el-Osmani. *Kavaid fi Ulumi'l-Hadis (Mukaddimetu'l-lai's-Sünen içinde)*. Düzenleyen Abdülfettah Ebu Gudde. Karaci: İdaretu'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye.
- . *Yeni Usuli hadis*. Çeviren İbrahim Canan. İzmir, 1982.
- et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *el-İlel*. Düzenleyen Ebu'l-Muati en-Nuri, Mahmud Muhammed es-Saidi Subhi es-Samerrai. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1409 H.
- . *Sünen*. Düzenleyen Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- ez-Zahidi, Senaullah. *el-Fusul fi Mustalahi hadisi'r-Resul*. Mektebetu's-Şamile V:3,29, 1423 H.
- ez-Zebidi, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed. *Tecrid-i Sarih*. Çeviren Ahmed Naim. Ankara: DİB Yayınları, 1982.
- ez-Zehebi, Ebu Abdillâh Şemsuddin Muhammed. *el-Kaşif fi Marifeti men lehu rivayetun fi'l-Kütübi's-Sitteti*. Düzenleyen Muhammed Avvame. Cidde: Müessesetü Uluvv, 1992.
- . *el-Mukiza fi İlmi Mustalahi'l-Hadis*. Düzenleyen Abdülfettah Ebu Gudde. Haleb: Mektebetu'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1405 H.

- . *Mizanu'l-İtidal fi Nakdi'r-Rical*. Düzenleyen Ali Muhammed Muavvid ve Adil Ahmed. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1995.
- . *Siyeru Alami'n-Nübelâ*. Düzenleyen Şuayb el-Arnaut. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1413 H.
- . *Tezkiretu'l-Huffaz*. Haydarabad, 1956.
- ez-Zerkeşi, Ebu Abdillâh Bedruddin. *en-Nüket ala Mukaddimeti İbni's-Salah*. Düzenleyen Zeynelabidin b. Muhammed. Riyad: Edvau's-Selef, 1998.
- ez-Zerkeşi, Muhammed b. Abdillâh Bedruddin. *el-İcabe li-İrâdi Ma-stedrekethu Aişetu ale's-Sahabe*. Düzenleyen Said el-Afgani. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslami, 1980.
- ez-Zeylai, Ebu Muhammed Abdullâh b. Yusuf el-Hanefi. *Nasbu'r-Raye li-Ehadisi'l-Hidaye*. Düzenleyen Muhammed Yusuf el-Bennuri. Mısır: Daru'l-Hadis, 1357 H.
- Güngör, Mevlüt. *Cassas ve Ahkamu'l-Kur'ani*. Ankara: Elif Matbaası, 1989.
- İbni Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemri. *et-Temhid*. Mağrib: Vizaretu'l-Umumi'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1387 H.
- İbni Abidin, Muhammed Emin. *İbni Abidin Terceme ve Şerhi*. Çeviren Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982.
- İbni Cema'a, Muhammed b. İbrahim. *el-Menhelu'r-Ravi fi Muhtasari Ulumi'l-Hadisi'n-Nebevi*. Düzenleyen Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1406 H.
- İbni Dakiki'l-İyd, Takiyyuddin. *İhkamu'l-Ahkam Şerhu Umdeti'l-Ahkam*. Kahire: Matbaatu Sünneti'l-Muhammediyye, 1953.
- İbni Ebi Hatim, Abdurrahman er-Razi. *el-Cerh ve't-Tadil*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1952.
- İbni Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullâh b. Muhammed el-Kufi. *Musanneff li-Ehadisi ve'l-Asar*. Düzenleyen Kemal Yusuf el-Hut. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbni Faris, Ebu Zekerriya Ahmed. *Mucemu Mekayisi'l-Luga*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979.

- İbni Hibban, Ebu Hatim Muhammed el-Büsti. *Sahihi İbni Hibban bi-Tertibi İbni Belban*. Düzenleyen Şuayb el-Arnaut. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993.
- İbni Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *el-Baisu'l-Hasis Şeru İhtisari Ulumi'l-Hadis*. Riyad: Mektebetu'l-Mearif li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1996.
- İbni Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *Sünen*. Düzenleyen Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Daru'l-Fikir.
- İbni Mansur, Said. *Sünen*. Riyad: Daru'l-Useyymi, 1414 H.
- İbni Melek, Abdüllatif b. Abdülaziz. *Şerhu Menari'l-Envar fi Usuli'l-Fıkh*. İstanbul: el-Matbaatu'n-Nefise el-Osmani, 1308 H.
- İbni Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed. *et-Tabakatü'l-Kübra*. Beyrut: Daru Sadır.
- İbni Useymin, Muhammed b. Salih. *Şerhu Manzumeti'l-Beykuniyye*. Daru's-Süreyya li'n-Neşr, 2003.
- İbnu'l-Arabi, Ebu Bekir. *Ahkamu'l-Kur'an*. Düzenleyen Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- İbnu'l-Mulakkın, Siracuddin Ömer b. Ali. *el-Mukni fi Ulumi'l-Hadis*. Düzenleyen Abdullah b. Yusuf el-Cüdey. Daru Fevvez li'n-Neşr, 1413 H.
- İbnu'l-Mübarek, Abdullah. *Müsned*. Riyad: Mektebetu'l-Mearif, 1407 H.
- İbnu's-Salah, Ebu Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezuri. *Mukaddime*. Mektebetu'l-Farabi, 1984.
- . *Ulumu'l-Hadis*. Düzenleyen Nureddin İtr. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1972.
- İbrahim, Mustafa; ez-Zeyyat, Ahmed; Hamid, Abdülkadir; Muhammed en-Neccar. *Mu'cemu'l-Vasit*. Daru'd-Da've.
- İslamoğlu, Beşir. *Hadis Dersleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1996.
- İtr, Nureddin. *Menhecü'n-Nakd fi Ulumi'l-Hadis*. Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1979.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *İlm-i Hilaf*. İstanbul: Dersaadet, 1330.
- Kadı İyaz, İbni Musa el-Yahsubi. *el-İlma ila Marifeti Usuli'r-Rivaye ve Takyidi's-Sima*. Düzenleyen es-Seyid Ahmed Sakar. Kahire: Daru't-Turas, 1970.
- Kandemir, Yaşar. *Mevzu Hadisler*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2002.

- Karakaya, Hasan. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: İkra Yayınları, 2008.
- Karaman, Hayreddin. *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü*. İstanbul: İrfan, 1966.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis İstilahları*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1980.
- . *Hadis Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Mahrnud, et-Tahhan; Abdurrezzak, Halife eş-Şayici; Nehhad, Abdulhalim Ubeyd. *Mucemu Mustalahatı'l-Hadisiyye, Mecelletu's-Şeriatı ve'd-Dırasatı'l-İslamiyye*. Kuveyt, Aralık 1998.
- Malik, Ebu Abdullah b. Enes el-Esbahi. *Muvatta*. Düzenleyen Muhammed Fuad Abdülbaki. Mısır: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramuz. *Mir'atu'l-Usul Şerhu Mirkatı'l-Vusul*. İstanbul: Şirket-i Sahafıye-i Osmaniye, 1308 H.
- Muhammed eş-Şeybani, Ebu Abdillab b. el-Hasen. *el-Asl*. Düzenleyen Ebu'l-Vefa el-Afgani. Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye.
- . *Kitabu'l-Asar*. Lucknow: Envar-ı Muhammedi Matbaası, 1312 H.
- Müslim b. Haccac, el-Kuşeyri. *Sahih*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Naim, Ahmed. *Hadis Usulü*. İstanbul: Ravza, 2009.
- Sellame, Muhammed Halef. *Lisanu'l-Muhaddisin*. Mektebetu's-Şamile v:3,29, 2007.
- Seydişehri, Mahmud Esad b. Emin. *Usulü Hadis*. İstanbul : Cemal Efendi Matbaası, 1316 H.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*. DİB Yayınları.
- Yağcı, Cengiz. *Vahiy Md., Şamil İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Akit Gazetesi, 2000.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*. İstanbul: Ümrân, 1996.
- Yıldırım, Suad. *Peygamberimizin Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Kayıhan, 1998.

İNDEKS

A

- Adalet. Bakın Ravi
- Ahad Haber 33, 36
Delil olması 37
Kısımları 36
- Akl-ı Selimle Mukayese 151
- Alarnet 170
- Ale'l-Ebvab Hadis Kitapları. Bakın Konularına Göre Hadis Kitapları
- Ale'l-Ehruf Hadis Kitapları 40
- Ale'r-Rical Hadis Kitapları 40
- Alfabetik 40
- Alfabetik Hadis Kitapları
Konuları alfabetik 42
- Ali Sened 58
Ali senedler aramak 29
- Amir 171
- Amım 163
- Arz. Bakın Arzu'l-Kıraat

- Arzu'l-Kıraat 103
- Asar. Bakın Eser
- Ashab 61
Tercemeleri 66
- Asli Kaynaklar. Bakın Mesadır-ı Asliyye
- Aziz Hadis 123

B

- Bedel-i Ba'z 205
- Bid'at 29, 92

C

- Carni 41
Kitabiyat 42
- Cehalet 85
Cehalet-i Ayn 85
Cehalet-i Hal 85
- Cem 214
- Cerh 72

- Adalet cihetinden 76
- Cehalet cihetinden 76
- Gıybet Değildir 72
- Hususi Lafızlar 79
- Makbul olanı 74
- Mertebeleri 83
- Nadir Lafızlar 80
- Öne alınır 98
- Sebepleri 85
- Umumi Lafızlar 77
- Zabt cihetinden 77
- Cerh ve Tadil 73
- Bazı Kaideleri 74
- Mutavassıt Alimler 74
- Muteber Alimler 73
- Mutedil Alimler 74
- Mütesahıl Alimler 74
- Müteşeddid Alimler 74
- Prensipleri 73
- Tearuz 97
- Cezm 171
- Cüz 39, 40
- Cüzi Nesh 207

D

- Dall bi'd-Delale 165
- Dall bi'l-İbare 165
- Dall bi'l-İktiza 165
- Dall bi'l-İşare 165
- Dar Vakıt 173
- Dilbilgisiyle Mukayese 152
- Dil hataları. Bakın Lahn
- Dil Kaideleri 163

E

- Eda 173
- Eda Şekilleri 101

- Emir 171
- Gereği 172
- Muktezası 174
- Sigaları 171
- En'ene 116
- Erbeun 40
- Eser 32
- Etbau't-Tabiün 63
- Etraf Kitapları 41

F

- Fartu'l-Gaflet 94
- Farz 168
- Vacible Farkı 168
- Fasık 140
- ferd 129
- Ferd Hadis 123
- Ferd-i Mutlak 123
- Ferd-i Nisbi 124
- Fiili Sünnet 176
- Fısk 91
- Fuhşu'l-Galat 94

G

- Garabet 124
- Garib Hadis 123
- Gaye 205
- Gayr-i Meşhur Hadis 118
- Gayr-i Mukayyed Emir 174
- Geniş Vakıt 173

H

- Haber 32
- Haber-i Ahad. Bakın Ahad Haber
- Hadis 27

Önemi 25

- Hadisin Dili. Bakın Lisanu'l-Hadis
- Hadisin maksadı 160
- Hadis Kitapları 40
- Hadislerin Tedkiki Keyfiyeti 51
Lüzumu 32
Sened Tedkiki 51
Usulleri 49
- Hadis Mecmuaları 39
- Hadis Uydurma 145
Alametleri 147
Sebepleri 145
Yolları 146
- Hafı 164
- Hakikat 165
- Hakiki Emir 172
- Haram 168
- Has 163
- Hasen Hadis 128
- Hasen li-gayrihi 131
- Hasen li-zatihi 131
- Hasenu'l-İsnad 126
- Hükmen Merfu 31
- Hüküm 167

İ

- İbadetlerde sünnet 156
- İcazet 104
Eda Lafızları 104
- İhbari 167
- İhtilat 96
- İlahi Hadis. Bakın Kudsi Hadis
- İ'lam 106
- İllet 169

- imkanını 13
- İmla' 101
- İnşai 167
- İsnad 33, 52
- İsnadı Hasen. Bakın Hasenu'l-İsnad
- İsnadı Sahihtir. Bakın Sahihu'l-İsnad
- İsnadı Zayıf. Bakın Zaifu'l-İsnad
- İstanbul 2
- İstimla' 101
- İstisna 205
- İtibar 129
- İttiham bi'l-Kizb 89
- İttisal 110
Şüpheli lafızlar 114

K

- Karine 173
- Kavli Sünnet 163
- Kaza 173
- Kesretu'l-Galat 94
- Kinaye 165
- Kizb 88
- Kıraat 103
Eda Lafızları 103
- Konularına Göre Hadis Kitapları 41
- Kudsi Hadis 30
Kitabiyat 30
Konuları 30
- Külli Nesh 206
- Kur'an'la Mukayese 149

L

- Lafzi Mütevatır. Bakın Mütevatır Hadis
- Lafzi Rivayet 69
- Lahn 157
- Lisanu'l-Hadis 159

M

- Makbul Hadisler 33, 126
- Maklûb Hadisler 140
- Maktu Hadis 30, 32
- Mana ile Rivayet 69
- Şartları 70
- Manevi İnkıta 85
- Manevi Mütevatır. Bakın Mütevatır Hadis
- Mani 170
- Maruf Hadis 140
- Maruf Ravi 85
- Matruh Hadis 89
- Meacim 41
- Mecaz 165
- Mecazi Emir 172
- Meçhul 85
- Meçhulu'l-Ayn 85
- Meçhulu'l-Hal 85
- Mekruh 168
- Memur 171
- Memurun bih 171
- Mendub 168
- Menhi 175
- Menhiyyun Anı 175
- Mensuh 179
- Şartları 204
- Merdud Hadisler 33, 132
- Merfu Hadis 30, 31
- Hükmen merfu 31
- Merfu Muttasıl 110
- Mervi 52
- Mesadır-ı Asliyye 45
- Meşhur Hadis 118
- Mestur 85
- Metain-i Aşere 85
- Metin 33, 148
- Metin Tedkiki 148
- Metruk Hadis 140
- Metruk Ravi 89, 91
- Metruku'l-Hadis 89
- Mevkuf Hadis 30, 31
- Mevkuf Muttasıl 110
- Mevzu Hadis 88, 145
- Mü 164
- Muallak Hadis 138
- Muallal Hadis 95, 144
- Mu'an'an Hadis 115
- Mübah 168
- Mübhem 136
- Mübhem Hadis 85
- Mübteda. Bakın Sened
- Mübtedi 92, 140
- Dai 92
- Mucem Kitapları 41
- Kitabiyat 41
- Mücmel 164
- Mücmel Cerh 98
- Mu'dal Hadis 137
- Müdelles Hadis 138
- Müdrec Hadisler 141
- Mü'en'en 116
- Müevvel 163
- Müfesser 164
- Muhalefetu's-Sikat 96
- Muharref Hadis 142

- Muhkem 164
- Muhkem Hadis 197
- muhtelak 145
- Muhtelif Hadisler 197
- Muhtelit 96
- Muill 95
- Mükatebe 105
Eda Lafızları 106
- Mukayyed 163
- Mukayyed Emir 173
- Muzdarib Hadis 143
- Mükellef 168
- Mükellefiyet 168
- Münavele 105
Eda lafızları 105
- Munkatı Hadis 135
- Münker Hadis 91, 94, 140
- Münteha. Bakın Sened
- Mürsel Hadis 132
Çeşitleri 132
- Musahhaf Hadis 142
- Musannef 41
- Müşkil 164
- Müsned Hadis 111
- Müsned Kitapları 40
Kitabiyat 41
- Müstahrec 41
- Müstedrek 41
- Müstemli' 101
- Müstenker Hadis 87
- Müsterek 163
- mütabi 129
- Müteallak 170
- Müteallik 170
- Müteşabih 164
- Mütevatir Hadis 34

- Kitabiyat 36
- Lafzi Mütevatir 35
- Manevi Mütevatir 35
- Mutlak 163
- Muttasıl Hadis 110
- Muttasıl Maktu 111
- Müttehem bi'l-Kizb 89, 140

N

- Nahi 175
- Nas 164
- Nasih
Şartları 205
- Nazil Sened 59
- Nehiy 175
- Nehy
Gereği 175
Muktezası 176
Sigaları 175
- Nesh 202
Bilme Yolları 209
Çeşitleri 206
Mahalli 204
Zamanı 204

O

- Örf ve Adet 187

P

- Peygamber 20
Peygambere iman 18
Peygambere itaat 19, 20, 24
- Peygambere Has Fiiller 188
- Peygamberin Tefsiri 177
- Peygamberin Terkleri. Bakın
Terk

R

- Rabbani Hadis. Bakın Kudsi Hadis
- Ravi 51
- Adalet 68
- Fakih Olması 71
- Nitelikleri 68
- Tercemeleri 66
- Tercemesi 73
- Zabıt 71. Bakın Ravi
- Ravilerin Tabakaları 64
- Ravisine Göre Hadis Kitapları 40
- Resule itaat. Bakın Peygambere itaat
- Rica 171
- Rical Kitapları 73
- Rihle 107
- Rivayet 52
- Rivayet Lafızları 52
- Kısaltmalar 52
- Rihle 156
- Rükün 169

S

- Sahabe 61
- En son vefat edenler 62
- Kitabiyat 63
- Tesbiti 62
- Sahabe Mürseli 133
- Sahabi 61
- Sahabi Mürseli. Bakın Sahabe Mürseli
- Sahib 61
- Şahid 130
- Sahife 39

- Sahihan. Bakın Sahiheyne
- Sahiheyne 42
- Sahih Hadis 126
- Sahih li-gayrihi 128
- Sahih li-zatihi 128
- Sahihu'l-İsnad 126
- Sarih 165
- Sarih Emir. Bakın Hakiki Emir
- Sarih Nesh 206
- Şart 170, 205
- Şazz Hadis 143
- Sebep 169
- Sehv 188
- Sema' 101
- Eda Lafızları 102
- Sened 33
- Kısaltmalar 52
- Mübtedası 57
- Müntehası 57
- Okunması 52
- Sened Tedkiki. Bakın Hadislerin Tedkiki
- Şer'i Hüküm 167
- Seyyi'u'l-Hıfz 96
- Sika 68
- Sikat 72
- Siyaku'l-hal 161
- Sıfat 205
- Sıhah-ı Sitte 42
- Sünen 41
- Kitabiyat 42
- Sünen-i Erbaa 42
- Sünen-i Selase 42
- Sünnet 28, 155
- Nevileri 155
- Sünnetin kaynağı vahiydir 24

- Tedkiki 155
- Sünnet-i Hüda 155
- Sünnet-i Zevaid 155
- Sünnetle Mukayese 151
- Su'u'l-Hıfz 96

T

- Tabaka 60
- Tabü 63
- Tabiin Mürseli 133
- Tabiun. Bakın Tabii
- Tadil 72
 - Hususi Lafızlar 79
 - Mertebeleri 81
 - Nadir Lafızlar 80
 - Umumi Lafızlar 77
- Tahammül 101
- Tahric 38, 44
 - Elfaz ile 48
 - İlk Kelime ile 47
 - Konu ile 47
 - Ravi ile 46
 - Vasfı ile 48
 - Yolları 46
- Tahsis 203, 205
- Tahvil 55
- Takrir 194, 195
- Takriri Sünnet 194
- Taleb 167
- Tarik 52
- Tashide taklid 128
- Tashih 128
- Tavsiye 171
- Tearuz 196
- İzalesi 200
- Rüknu 198
- Şartları 198

- Tebeu't-Tabiin. Bakın Etbau't-Tabiin
- Tecrübeyle Mukayese 151
- Tecrübi Fiiller 187
- Tedlis 138
- Tedlisu'l-İskat 138
- Tedlisu'l-İsnad 138
- Tedlisu'ş-Şüyuh 139
- Tedlisu't-Tesviye 139
- Tefsiru'n-Nebi 177
- Tegayür-ü Hüküm 217
- Teklifi hüküm 168
- Telfik 214
- Telif 214
- Telif Şartları 215
- Telif Yolları 216
- Tercih 210
 - Şartları 210
 - Yolları 210
- Terk 189
 - Sebepleri 189
- Tesakkut 220
- Teşri Olmayan Fiiller 185
- Teşri Olmayan Sünnetler 176
- Teşri Sünnetler 176
- Tevakkuf 220
- Tevil 159, 214
- Tevzi-i Hüküm 216

U

- Uslub Mukayesesi 152
- Usul-ü Fıkıh 166
- Usulü Fıkıh
 - Hanefi Metodu 166
 - Kitabiyat 166
 - Mütekellimin Metodu 166

- Usul-ü Sitte 42

V

- Vacib 168
- Vahiy 20
 - Vahy-i gayr-i metlûv 21
 - Vahy-i gayr-i metlûv sünnet-tir 22
 - Vahy-i metlûv 20
 - Vahy-i metlûv Kur'an'dır 24
 - Vahy-i metlûvün özellikleri 24
- Vasiyyet 106
- Vaz'i Hüküm 169
- Vecih 52
- Vefayat 67

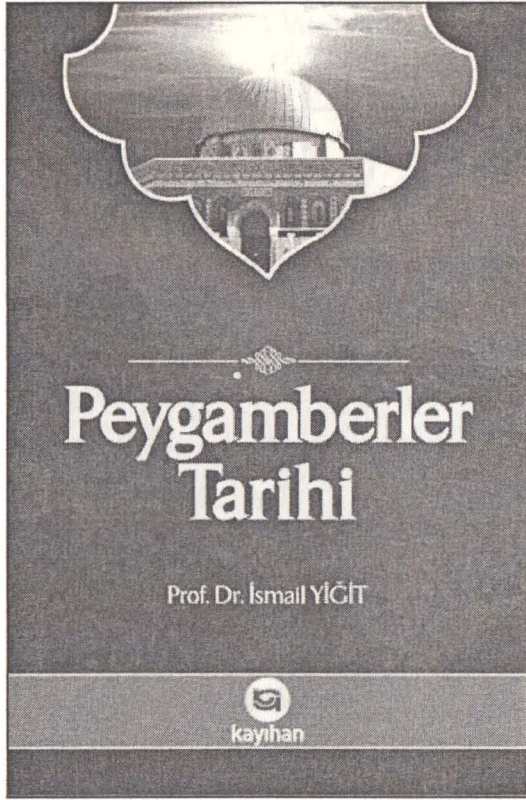
- Vehm 95
- Vicade 107
- Eda lafızları 107

Z

- Zabt. Bakın Ravi
- Zâifu'l-İsnad 126
- Zaruriyat-ı Diniye 157
- Zayıf Hadis 132
- Amel etmek 38
- Zelle 186
- Ziyadetu's-Sika 142
- Zımnî Nesh 206

Bu eser, Asr-ı Saadet döneminde yaşamış hanımların hayatlarına bir kapı açmaktadır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v) mübarek hanımları, kızları, hala ve teyzeleri, diğer yakın akrabaları ve Ashâb-ı Güzin'den olan diğer hanım sahabilerin hayatlarına misafir olup, Asr-ı Saadet devrine bir de hanımların penceresinden bakarken, O'nların hayatlarını soluklama fırsatı bulacaksınız.

Bu titiz çalışmada insanların en üstününü tanıyıp, insanlığı sonsuz mutluluğa ve yaradılış amacına çağıran, insanlık tarihine en şerefli sayfaları yazmış bulunan Peygamberleri tanıyacağız.

Peygamberler Tarihi kitabı bir ilki de gerçekleştiriyor. Özenle hazırlanmış haritalarla hadiselerin oluş yerleri ve dinlerin çıkış yerlerini ana hatlarıyla takdim ediyor.

HADİS İLMİHALİ

USÛL-Ü HADİS

İlmihal, davranış bilgisi demektir. Hadislerin tesbiti ve anlaşılması hususunda hadis taliblisinin bilmesi gereken esaslara ve bu esasların nasıl tatbik olunacağına, bir hadisle karşılaştığı zaman nasıl davranacağına dair bu çalışmamız neticesinde gördük ki, Peygamber (s.a.v.)'in kavlen, fiilen ve takriren beyan buyurduğu hususları yani hadisleri ve bunlardan sabit olan hüküm yani sünnetleri doğru bir şekilde anlamak, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, bir peygamber bir önder ve bir rehber edinmenin icabıdır.

Hadislerin ve dolayısıyla sünnetlerin fıkını isteyen, bizzat o hadislerin sahibi olan Peygamber (s.a.v.)'dir. Hadis ve sünnet bilgisi, din bilgisidir. Peygamber (s.a.v.)'in hadis ve dolayısıyla sünnetlerini anlamayanlar elbette İslam'ı anlayamazlar.

İslam'ın anlaşılması adına klasik Usûl-ü Hadis kitaplarında ele alınan prensiplerin nasıl uygulanılacağını arzetmeye ve hadislerden nasıl hüküm çıkarıldığını izah etmeye çalıştığımız "Hadis İlmihali" dediğimiz bu eserimizde hadise dair meseleleri tedrici, anlaşılır ve detaylı bir şekilde inceleyerek istifadenize sunduk.

Hadis çalışmalarına bir katkı olması temennisiyle...

www.kayihanyayinlari.com